

ცირა კაპანაძე

იპოვება...

თბილისი
2022

მეხსიერებაში აღგვიჩნდით სურათები

1946-1950 წლებიდან დღემდე

თბილისი

მონათხრობში, რომელსაც მე გთავაზობთ, სამოცდაათზე მეტი წლის წინანდელი ძველი თბილისური და არა მარტო თბილისური ამბებია ასახული. ის, რაც ჩემ მეხსიერებას საკმაოდ ნათლად შემორჩა მაშინდელ ყოფაზე, წეს-ჩვეულებებსა და ტრადიციებზე.

ხშირად საუბრისას გამხსენებია, ისეთი რამე, რითაც ბევრი დაინტერესებულა და ურჩევიათ, რომ ეს ყველაფერი დამეწერა. მაგრამ საამისო გამოცდილება არ მქონდა და ამიტომ თავს ვიკავებდი მკითხველისთვის წიგნის სახით შემეთავაზებინა ამბები, რომლებიც დიდი სამამულო ომის შემდგომსა თუ ძველისა და ახალი ცხოვრების ფონზე ასე შთამბეჭდავად აისახა ჩემს მეხსიერებაში.

ალბათ, პანდემიის ხანგრძლივმა პერიოდმა და მისჯილმა „შიდა პატიმრობამ“ გამაბედვინა კალმის ხელში აღება.

საუბარია, ძირითადად ძველ თბილისურ ყოფასა და ცხოვრების ნირზე, წესჩვეულებებზე, ტრადიციებსა და ურთიერთობებზე. ისეთ დროს მომიხდა ცხოვრება, როცა ბევრი მნიშვნელოვანი რამ მოხდა. ეს არის დიდი სამამულო ომის შემდგომი პერიოდის ხანა, ძველი სისტემის თანდათანობითი რღვევა, შემდეგ კი ახალ სისტემაზე გადასვლა და ომები – საშინაო თუ საგარეო.

წინა თაობის ხალხს ბევრი რამ გეცნობათ, ბევრიც გაგახსენდებათ. იქნებ ახალი თაობისანიც დაინტერესდნენ ჩვენი გუშინდელი დღით; ის ხომ ჩვენი ქალაქური და სოფლური ყოფა-ცხოვრების ისტორიაა, თავის ავითა და კარგით. არადა დამერწმუნეთ, კარგიც ბევრი რამ იყო გასახსენებელი არა მარტო იმიტომ, რომ ჩვენი ახალგაზრდული წლების ნოსტალგია გვეძალება! – სხვა ურთიერთობები იყო თბილისში, სხვა ემზი და ხიბლი ჰქონდა ამ ჩვენს ქალაქს, თბილისი თბილისური ცხოვრების ყაიდით ცხოვრობდა, „ყველა ერთმანეთისანი ვიყავით“ – მეთქი, თხრობისას ვთქვი ერთგან. ერთმანეთით

ვცხოვრობდით, ერთმანეთით ვიიოლებდით და ვიხალისებდით ყოფას. ერთმანეთის ჭირისუფალი ვიყავით და რაც მთავარია, ერთმანეთის კარგი გვიხაროდა, ცუდი კი გვწყინდა, ჭირსა თუ ღვინში მხარში ვუდევით ერთმანეთს.

ბევრს ენიშნება აქ მონათხრობი ამბები, განსაკუთრებით ოთხმოცდაათიან წლებზე და თუ ვინმე გამინანწყენდება, მომიტევონ. იქნება ჩემი განსასჯელი არაა, მაგრამ ეს ყველაფერი ხომ ჩვენ გადავიტანეთ და შედეგს დღესაც ვიმკით, ზოგი რამ დღესაც გრძელდება. იქნებ დრომ და ვითარებამაც უბიძგათ იმ გადაცდომებზე, რაც იმ ქაოსის დროს ჩაიდინეს, ან უფრო სერიოზული მიზეზი ახლდა იმდროინდელ განუკითხაობას. მთავარია, გუშინდელი დღის გათვალისწინებით, ხვალინდელი დღე გამოვასწოროთ და გამოვასწოროთ ყველამ ერთად. მინდა, ძალიან მინდა ამასაც მოვესწო.

ძალიან გთხოვთ, ჩემ აზრებსა და დასკვნებს ყურადღებას ნუ მიაქცევთ. აი, ფაქტების წაკითხვა-გახსენებისას კი თუ ბევრი რამ გენიშნათ ალბათ უკეთეს დასკვნებს გამოიტანთ.

ზოგიერთი თავის ბოლოს, მონათხრობს მისადაგებული ლექსი ახლავს და ნუ განმსჯით, პოეზიის ნიმუშები რომ არ არის ვიცი, რადგან არც მე ვარ პოეტი, უბრალოდ მონათხრობი გაგვრითმე.

უინტერესო არ იქნება დღევანდელი გადასახედიდან დანახული თბილისისა და სოფლის ასე თუ ისე შორი წარსული, მოყოლებული 1945-50 წლებიდან, იმ თვალშისაცემი ცვლილებით, რაც ჩემმა მეხსიერებამ საკმაოდ ნათლად შემოინახა. ეს ჩვენი გუშინდელი დღე იყო.

მიუხედავად იმდროინდელი რთული ყოფისა, საყოველთაო გაჭირვების ფონზე მაინც ცდილობდნენ თბილისისათვის საკუთარი სახე შეენარჩუნებინათ. თბილისს ხომ თავისი ტრადიცია-რიტუალებიც ჰქონდა და ამითაცაა საინტერესო მაშინდელი თბილისის ყოფა-ცხოვრება.

ვიდრე წარსულში მოგზაურობას დავინწყებდე, ერთ რამეზე

მინდა შევაჩერო თქვენი ყურადღება. თხრობისას ხშირად შეგხვდებათ რუსული სიტყვები, დასახელებები და სახელწოდებები, რომლებიც მაშინ ისე იყო დამკვიდრებული, როგორც ახლა, ამ ბოლო დროს შემოსული ინგლისური სიტყვები. წარმოიდგინეთ რა დაემართებოდა ქართულს რუსეთთან თანაცხოვრების ორი ასეული წლის განმავლობაში?!

ქართულად საუბრისას რუსულ სიტყვებს თუ საგნის სახელებს გაქართულებულივით ვიყენებდით, მაგალითად: „სპალნა“, „ზალა“, „პადიეზი“, „აკოშკა“, „სტოლი“, „მაროფნი“, „პოლი“, „ლამფუჟკა“, „სპიჩკა“, „ვედრო“, „ნაჩნიკი“ და კიდევ უამრავი რამ.

ამასთან დაკავშირებით შემოგთავაზებთ ნიკო გომელაურის ლექსს:

„საროჩკა“, „ნასკი“, „კრაოტი“, „პოლი“
მართლაც რომ ქართველს არა ჰყავს ტოლი
„კუხნა“, „ბალკონი“, „ზალა“, „პადვალი“
– მიტხარით ენა ამის ბადალი.
„პესოკი“, „სუმკა“, „ტუფლი“, „იუბკა“
„რომელი გოდა ხარ?“ – თხუთმეტი სუტკა“
მოვიპარე „სპიჩკა“ – მაქვს ეს „პრივიჩკა“
„ლამფოჩკა“, „ჩაინიკი“, „კრაოტი“, „სტოლი“
– ამბიცია ულევია, ინტელექტი ნოლი
„შოფერი“, „მატორი“, „პაკრიშკა“, „ლიჟები“
საბა და ილია – „იმენა“ გიჟები.

ასეთი რუსულ-ქართული ლექსიკით საუბრობდა მაშინ მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა ქვეყნის დამოუკიდებლობის აღდგენამდე. ამიტომ ვერ ავუვლი გვერდს მაშინ დამკვიდრებულ სიტყვებს და სახელწოდებებს.

ამასთანავე ქართული ინტელიგენციის ერთი ნაწილი, რომელიც შესანიშნავად ფლობდა მშობლიურ ენას, ზოგჯერ რუსულად საუბარს ამჯობინებდა. ზოგი კი რუსულ-ქართულად

საუბრობდა, თუმცა, ქართულად საუბრისას ნაკლებად ანაგვიანებდა ქართულს გაქართულებულად დამკვიდრებული რუსული სიტყვებით. ესე იგი, ამ მხრივ, ნაკლებად აზარალებდა ქართულ ენას.

ზოგი, ალბათ, უმაღლესი განათლების შემდგომი სპეციალობის სრულფასოვნად დაუფლება-გალრმავებისას, რადგან შესაბამისი ლიტერატურა ყოველთვის არ იყო თარგმნილი, ან დედანს ამჯობინებდა, ან რუსულად ნათარგმნი უცხოური ლიტერატურით სარგებლობდა.

ეს ხომ ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ხდებოდა, ამასთან ეს შერეული რუსულ-ქართული ხანდაზმულ, გიმნაზიადამთავრებულთაგანაც იყო შემორჩენილი. მოგეხსენებათ, მაშინ გიმნაზიაში სწავლება რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა და ქართულად ლაპარაკი მკაცრად იკრძალებოდა. ამან გამოიწვია შემდეგ თაობის ლექსიკის შეცვლა. თავისთავად რუსულენოვანი სახელმწიფოს გავლენაც დიდი იყო, ან იქნებ, სულაც მოდად იქცა მაღალი წრის ერთ ნაწილში რუსულ-ქართულად საუბარი. ერთი კი ფაქტია, პატრიოტობაში არავის ჩამოუვარდებოდნენ რუსულ-მოქართულები. დრო იყო ასეთი. დრომ და ვითარებამ მოიტანა ესეც. იმ დრომ და იმ ვითარებამ...

ახლა კი, იმ დროსა და იმ ვითარებაზე. დავიწყოთ იქიდან, რომ სოფლების დიდ ნაწილს ელექტროენერგია არ მიეწოდებოდა და ნავთის ლამფებს იყენებდნენ, თუმცა იმ დროს თბილისის გარეუბნებშიც იყო გამონაკლისი ოჯახები ლამფა რომ ენთოთ. ზოგი იყენებდა ნახშირის უთოსაც, რომელსაც, ცეცხლი რომ არ მინავლებულიყო, გასაღვივებლად დროდადრო მთელი ძალით აქეთ-იქით აქნევდნენ: ნაკვერჩხალი ღვივდებოდა და დიდხანს ინარჩუნებდა სიმხურვალეს. ნავთქურაზე გასაცხელებელი მძიმე უთოებიც იყო, რა თქმა უნდა, ელექტროუთოებიც.

საქართველოში მაშინ გაზი არ შემოდის და ამდენად, არც თბილისში იყო, მთელი თბილისი მაშინ შეშით და ქვანახშირით თბებოდა. კერძო ბინებში შეშის ან ქვანახშირის ლუ-

მელები ედგათ. მოგვიანებით ნავთის ღუმელიც შემოიღეს. იყო ფილებით მოპირკეთებულიც და კედლის ასეთივე ბუხარ-ღუმელები (ჭერამდე).

საცხოვრებელ კორპუსში, ისევე როგორც სკოლებში, საავადმყოფოებსა და სხვა დაწესებულებებში ყველგან ავტონომიური ცენტრალური გათბობა იყო. ყველა შენობას საკუთარი საქვაბე ჰქონდა სარდაფში, სადაც ვეება ღუმელში ცეცხლფარეში ნახშირით აცხელებდა უზარმაზარ წყლის ქვაბს, იქედან კი ცხელი წყალი მილებით მთელ შენობას მიეწოდებოდა და ბინები თუჯის მასიური რადიატორებით თბებოდა.

მახსოვს, ნახშირის სხვადასხვა სახეობა: შავი ქვანახშირი, ანტრაციტი და კოქსი. საქართველოში გაზის შემოსვლის შემდეგ დიდი საქვაბეები ააშენეს. და ეს უკვე იყო ცენტრალური გათბობა, რომელიც მასივების დიდ მონაკვეთსა და მთელ უბნებს უზრუნველყოფდა ცხელი წყლითა თუ გათბობით.

საცხოვრებელი კორპუსის ბინაში სამზარეულოს ერთ-ერთ კუთხეში იდგა ცეცხლგამძლე აგურით ნაგები, თუჯის თუ სქელი რკინისზედაპირიანი დიდი ღუმელი, რომელიც შეშითაც ინთებოდა და ქვანახშირითაც.

იყო, აგრეთვე, სხვადასხვაგვარი ნავთქურა: ორ და სამ ფითილიანი, წრიულ ფითილიანიც. იყო კიდევ ე. წ. „პრიმუსები“ და „კეროგაზები“ (არ ვიცი, სწორად ვამბობ თუ არა). სააბაზანოში კი, მაღალ, ლამის ჭერამდე აღმართულ რკინის მრგვალ და გრძელ ავზს ქვემოთ შეშის შესაკეთებელი ჰქონდა. დანთების შემთხვევაში წყალი ცხელდებოდა ავზში და ზემოდან შხაპით მოდიოდა.

ვიდრე გაზი შემოვიდოდა ქვეყანაში, ცოტა რთული იყო საოჯახო აბაზანების მოწყობა, განსაკუთრებით კერძო ბინებსა და კომუნალურ ბინებში, ე. წ. „კომუნალკებში“, სადაც ერთ იზოლირებულ საცხოვრებელ რამდენიმეოთხიან ბინაში რამდენიმე ოჯახი იყო შესახლებული საერთო სარგებლობის ტუალეტ-აბაზანით და სამზარეულოთი. მაშინ ასეთი „კომუნალკები“ ბევრი იყო ქალაქში. ამიტომ ქალაქის მოსახლეობის

დიდი ნაწილი სარგებლობდა აბანოებით, რომლებიც თითქმის ყველა უბანში იყო.

აბანოს პირველ სართულზე საყოფაცხოვრებო დანიშნულებისა და ჰიგიენის ოთახები იყო განთავსებული; ასევე კუპირებული ნომრები ერთსაათიანი მომსახურებით. მეორე სართულზე კი – საერთო სარგებლობის დიდი დარბაზი, ტიხრებით და ცემენტის ტახტებით. ყველა ტიხარს ჰქონდა რამდენიმე საშხაპე. შესასვლელში განთავსებული იყო კარადები. აბანოს თავის მომსახურე პერსონალი ჰყავდა: დალაქები, მექისეები... ყველაზე ცუდი, რაც აბანოებთან დაკავშირებით მახსოვს, ისაა, რომ ჩვენ უბანში, ნაძალადევში, ვაგზიდან არცთუ ისე შორს, გახსნილი იყო აბანო ყოფილ ეკლესიაში და სამწუხაროდ მეც მიწევდა ბავშვობაში იქ სიარული. ახლაც ნათლად მახსოვს ეკლესიის თაღებს შორის ჩამონტაჟებული საშხაპეები, ქვის ტახტები და ამ ტახტების გადასარეცხი თუ გადასავლები ხის ნაჭრებისგან შეკრული ჩანახის მაგვარი სათლები, ხისძირიანი ქოშები. ჩემთვის უსიამოვნო გასახსენებელია, მაგრამ, საბედნიეროდ, ტაძარი დღეს უკვე აღდგენილია და მოქმედი.

თბილისი მაშინ არცთუ ისე დიდი იყო, არც ერთი მასივი არ არსებობდა და არც შემოერთებული სოფლები: ბაგები, ავჭალა, დილომი, გლდანი, ლილო, ვეძისი. თუ არ ვცდები, ვარკეთილიც სოფელი იყო და რალა თქმა უნდა, არც ქალაქის ტრანსპორტი მოძრაობდა ამ სოფლებში. სოფლად თუ ქალაქად საზოგადოების ხელმოკლე ნაწილი უმთავრესად ერთოთახიან კერძო საცხოვრებელს იშენებდა, არცთუ ისე იშვიათად ორი და სამ ოთახიანებიც შენდებოდა, მთავარი კი ის იყო რომ ყველა სახლს ჰქონდა ერთი გამაერთიანებელი რამ – თბილისური შუშაბანდი, რომელიც როგორც წესი, ოთახებს წინა მხრიდან მთელ სიგრძეზე ჩაუდოდა და გარე ფასადს ქმნიდა. შუშაბანდებს მუქი ფერის ზეთის საღებავით ღებავდნენ, მაგალითად, მუქი ლურჯით, შემდეგ გააღიავეს თეთრამდე და სპილოსძვლისფრამდე. პარკეტის დაგება საკმაოდ ძვირი ჯდებოდა. ამიტომ

უხშირესად იგებოდა გარანდული ფიცრის იატაკი, იგი ბევრ კორპუსში მინახავს. მაგ. ე. ნ. „სტალინკებშიც“. მას წითელი ფერის ზეთიანი საღებავით ღებავდნენ და მასტიკით აპრი-ალებდნენ. ნელ-ნელა წითელი ფერი ჩაანაცვლა ყავისფერმა, რაც არცთუ ისე ურიგოდ გამოიყურებოდა. მაგრამ ადგილებზე, სადაც ფეხი ხშირად ხვდებოდა მალე ცვდებოდა და კვლავ უწევდათ შეღებვა. ეს კი გარდა ხარჯისა, ძნელად შესასრულებელი იყო, ავეჯის დაცლა გადაადგილებაც დიდ ძალისხმევას მოითხოვდა. იატაკს „პალუბნის“ ეძახდნენ, შპაკლავდნენ, კარგად ამუშავებდნენ და პარკეტს ახატავდნენ ზემოდან. საკმაოდ ლამაზი კი გამოდიოდა, მაგრამ ისიც მალე ცვდებოდა და იქუცებოდა. კედლებს ნაირფერ ყვავილწიულებს ახატავდნენ სხვადასხვა სახის ტრაფარეტის მეშვეობით; განსაკუთრებით ჭალის გარშემო წრეები და ჭერის კუთხეები გამოჰყავდათ კარგად. ელექტრო სადენებს კედლის ნალესში არ მალავდნენ, პირიქით, შეღებილ კედლებზე ზემოდან თეთრ თაბაშირის კოჭებზე გადაცმული ორად დაგრეხილი სადენები გაჰყავდათ. ჩამრთველ-გამომრთველებიც ზემოდან მაგრდებოდა, თანაც კედლის ზედა ნაწილში.

კერძო სახლებს, თითქმის ყველას ჰქონდა დიდი თუ პატარა ეზო. საცხოვრებელ კორპუსებს სარდაფები, ე. ნ. „იტალიურ ეზოებს“ უფრო სწორად ქართულ ეზოებსაც ჰქონდა საკუთარი სათავსოები, სადაც იმარაგებდნენ და აწყობდნენ შეშას საზამთროდ „საჟენობით“ თუ კუბ. მეტრობით ყიდულობდნენ, როგორც მახსოვს... „მაღაკნების ბაზართან“ მუდმივად იდგნენ მხერხავები დიდი თუ პატარა ხერხებით. დიდ ხერხს „ბირდაბირი“ ერქვა, მაგრამ უფრო ხელის, ძელიანი ხერხები და სამკუთხა ქლიბები ჰქონდათ, ხერხის პირის ასანყობად. დაჩეხვით კი, ხშირად თვითონ ჩეხდნენ მამაკაცები. მაშინ ბევრს ეხერხებოდა, უწევდა ფიზიკური შრომა და საოჯახო საქმეები, რასაც სიყმაწვილიდანვე ხედავდნენ და ითვისებდნენ. ვისაც არ ეხერხებოდა, მხერხავებს აჩეხვინებდა, მაშინ ხომ ასე ორგანიზებული არ იყო ხელოსანთა ჯგუფები. გამოძახებითაც ჭირდა,

რადგან ტელეფონი იშვიათობას წარმოადგენდა და ქალაქის მცხოვრებთა დიდ ნაწილს არც ჰქონდა თუ მაღალი თანამდებობა, სამსახურეობრივი აუცილებლობა არ მოითხოვდა, ისე იოლად არ იდგმებოდა ტელეფონი და თან გვარიანი რიგიც იყო. მოგვიანებით, უბნებში სახლმმართველობები შეიქმნა, რომლებსაც ხელოსნებიც მიამაგრეს... არსებობდა კიდეც ნახერხის ღუმელიც. მას ნახერხით ტენიდნენ, შუაში ცარიელ ქილას ამაგრებდნენ, ანთებისას ქილას ამოიღებდნენ. ნახერხი მანქანით მიჰქონდათ და სარდაფში ან ე. წ. „სარაიებში“ ინახავდნენ.

სამოციან წლებამდე „ტუალეტის ქალაქი“ არ არსებობდა და არც იწარმოებოდა. თვითონ ხალხი ზრუნავდა, ვის რისი და როგორი საშუალებაც ჰქონდა, დაჭრილი გაზეთის ნაჭრებიდან – რბილ ხელსახოცებამდე. ალბათ, უხერხულიცაა, დღეს ამაზე საუბარი და წარმოდგენაც, მაგრამ ასე იყო.

ასევე სუფრის ხელსახოცები ხშირად ნაჭრის იყო, ოჯახში სახმარი უფრო სადა იყო, სასტუმრო ხელსახოცები კი უფრო ლამაზი და ხარისხიანი, ხშირად კუთხეში მონოგრამებიც ამშვენებდა.

... გლდანი მაშინ სოფელი იყო, დილომიც. სანზონაში თვალისუნვდენილი ატმის ბალები იყო, დღევანდელი კ/თ „საქართველო“, რა თქმა უნდა, არ იყო მაშინ და ტრანსპორტიც საერთოდ არ მოძრაობდა. ავჭალის მიმართულებით გადაადგილება შეიძლებოდა მხოლოდ რკინიგზით, მაშინ ხომ მსუბუქი მანქანებიც ნაკლებად იყო.

დღევანდელი მეტრო „დიდუბის“ ზედა ამოსასვლელთან იყო „კიროვის სახელობის ჩარხმშენებელი ქარხანა“. იქ იყო №6 და №12 ტრამვაის ბოლო გაჩერება, აქედან ბრუნდებოდა ცენტრალური რკინიგზის სადგურის მიმართულებით მიმავალი.

ორმოცდაათიანი წლების ტრამვაი სულ სხვანაირი იყო და ძალიან უხდებოდა მაშინდელ თბილისს. არ ვიცი, ნოსტალგიის ბრალია და იმიტომ მეჩვენება ძველი, „შუშაბანდიანი“, მოყავისფრო-მონითალო ფერის ტრამვაი ასე ლამაზი თუ მართლა

ლამაზი იყო. სკამებიც კი მახსოვს, გრძელ-მომრგვალებულ და წვრილ თამასებისგან აწყობილ-შეკრული, კარებიც ასეთივე წვრილი თამასებით იყო შეკრული, გაღება-დახურვისას ორად იკეცებოდა. ფანჯრები ზაფხულობით ბოლომდე იღებოდა, თითქოს დარაბიანი აივნებიდან იყურებოდი ღია სივრცეში, მართლა „შუშაბანდივით“ იყო შემინული. ტრამვაის ვატმანის სკამი სამკუთხა და წრიულად მოძრავი იყო. ამსვლელები როგორც წესი, უკანა კარიდან ადიოდნენ და წინიდან ჩადიოდნენ. ბავშვების, მოხუცების, ინვალიდებისა და ფეხმძიმეების გარდა ამ წესს თითქმის ყველა თბილისელი იცავდა. უკანა კარის ასასვლელთან იყო კონდუქტორის სკამი (მაშინ არც სალაროები იყო და მითუმეტეს არც არანაირი ავტომატები). კონდუქტორი ჰყიდდა ბილეთებს. ტრამვაის ხრინწიანი და მაღალი ხმა ჰქონდა. მაშინ ქალაქში სიგნალი არ იკრძალებოდა და ამიტომ, ცენტრალურ ქუჩასა თუ მის სიახლოვეს გაუთავებელი პიპინი აყრუებდა. ტრამვაის მგზავრობის ფასი 3 კაპიკი იყო.

ავტობუსი ცოტა გვიან შემოვიდა. მახსოვს, ნაძალადევში ისე უხაროდათ უბნის ბიჭებს, რომ პირველივე დღეს წრეებს უვლიდნენ ქალაქს. კონდუქტორს ბილეთების რამდენიმე ხვეული ეკიდა გულზე, სხვადასხვა ფერის და სხვადასხვა ფასიანი. მგზავრი ფულს იმის მიხედვით იხდიდა, თუ რა მანძილზეც უწევდა მგზავრობა. ნაძალადევიდან №18 ავტობუსით დავდიოდით „პიონერთა სასახლეში“ (დღევანდელი მოსწავლე-ახლგაზრდობის სასახლე) ბერიას მოედნამდე (მოგვიანებით ლენინის, ახლა კი თავისუფლების მოედანი). კონდუქტორი რამდენიმე ფერის ბილეთს მიხევდა. შემდეგ კი ავტობუსით მგზავრობის ბილეთის ღირებულება 5 კაპიკი გახდა. ტროლეიბუსიც მოგვიანებით შემოვიდა და ისიც დამსახურებულად ჩაენერა, თბილისის იერსახესა და ყოფაში. თავიდან უფრო ცენტრალურ რაიონებში მოძრაობდა და მოგვიანებით კი მასივებსაც ესტუმრა.

ტროლეიბუსით მგზავრობა 4 კაპიკი ღირდა. იმ დროისთვის ქალაქში კანტიკუნტად, მაგრამ მაინც მომიკრავს თვალი ე. წ. „ლინიეკისათვის“. მახსოვს წინამურის ქუჩაზე ერთ-ერთ მცხ-

ოვრებს ბოლომდე შემორჩა „მელინეიკეს“ სახელი. „ლინეიკები“ ცხენებშებმული საზიდრები იყო წითელი ფერის ორმხრივი გრძელი სკამებით და ტაქსის ფუნქციას ასრულებდა. ისინი ქალაქში მალე გაქრა, მაგრამ არდადეგებზე მატარებლით მგზავრობისას ხშირად დამინახავს კასპის სადგურზე რამდენიმე ერთად რომ ელოდებოდა მატარებლის ჩამოდგომას, რათა სხვადასხვა სოფლამდე მიეყვანა მგზავრები, რა თქმა უნდა, გარკვეულ საზღაურად.

ბავშვობაში მატარებლით მგზავრობისას ფანჯრიდან ხშირად დამინახავს რკინიგზის განაპირას, ვაკე ადგილზე გაშლილი ბოშათა ბანაკები ცხენებით, ფურგონებით, თუ საზიდრებით სოფლების სიახლოვეს გადაჭიმული თეთრი, ბრეზენტის წყალგაუმტარი ქსოვილის დიდი კარვები. მატარებელში კი ხშირად ამოდიოდნენ დიდი კალათებით თეთრხალათგადაცმული ვაჭრები და გვთავაზობდნენ „კორჟიკებს“, ფოჩიან კანფეტებს, „პეჩენია“ ნამცხვრებს; აგრეთვე ხშირად გვამონებდნენ გამცილებლები, რომ არ გვყოლოდა ფრინველები (თუნდაც ერთი წინილა) ან ცხოველები, ეს სასტიკად იკრძალებოდა მაშინ.

ორმოცდაათიან წლებში სოფლის მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა რომ წერა-კითხვა არ იცოდა, გასაგებია, რადგან უწინ სოფლებში წერა-კითხვას ეკლესიებში ასწავლიდნენ და რაკი იმ დროს ეკლესიები უმოქმედო იყო, ამიტომაც რჩებოდა დიდი ნაწილი უცოდინარი. თბილისის მოსახლეობის მცირე ნაწილმაც არ იცოდა წერა-კითხვა, ძირითადად ხანდაზმულებმა და შორეული სოფლებიდან გამოთხოვილებმა. თბილისში მაშინ, გამოთხოვილ ქალთა გარდა, მთლიანი ოჯახებიც ჩამოდიოდნენ საცხოვრებლად და მკვიდრდებოდნენ ძირითადად გარეუბნებში, რადგან ფაბრიკა-ქარხნები ხშირად გარეუბნებში იყო განლაგებული და ამდენად, დასაქმებაც – გაიოლებული იყო. მართალია, ეს ისე მასიურად არ ხდებოდა, როგორც ახლა; არ იცლებოდა და უკაცრიელდებოდა სოფლები. ეს თითქოს გეგმაზომიერად ხდებოდა.

იმ დროს რუსულ-სომხური მოსახლეობის სიჭარბე იგ-

რძნობოდა და ამიტომ ეს არცთუ ისე ცუდად აისახებოდა თბილისზე, რადგან მცირე რაოდენობა უცებ ადაპტირდებოდა ქალაქურ ცხოვრებასა და ყოფასთან, ნელ-ნელა „თბილისელ-დებოდნენ“. ეს ხდებოდა არა ისე, როგორც ახლა, დიდი ნაკადი რომ ჩამოდის ყველა მხრიდან, თავისი ცხოვრების წესით, თავისი პრობლემებით, დასამკვიდრებელი ფაციფუცით. ახლა პირიქით ხდება, თბილისმა შეიცვალა იერი და თბილისური სახე, თბილისი უმრავლესობას ველარ მოერია. ეს გარემოებათაგან განაპირობა, დრომ და ვითარებამ. ხშირად ახალაშენებული ფაბრიკა-ქარხნებიც მოითხოვენ მუშა-ხელს. იმ დროს სასწავლებლად ჩამოსულთა დიდი ნაკადიც ჩამოდიოდა. ბოლოს კი ყოველივე ამას ჩანერის ინსტიტუტის მოშლამაც შეუწყო ხელი. მართალია იქამდეც ახერხებდნენ სხვადასხვა გზით ჩანერას, მაგრამ ეს მაინც სიძნელეებთან იყო დაკავშირებული, საკმაოდ სერიოზულ თანხებთან. ფიქტიური ქორწინების შემთხვევებიც იყო, მაგრამ არც ისე მასიურად, ერთეულებს კი „ინელებდა“ თბილისი.

მაშინ არ იყო ამდენი გასართობი. მე ხომ ძირითადად ომის შემდგომი პერიოდის ამბებს გიყვებით, ჩემი თვალთ დანახულ-დამახსოვრებულს და იმდენად განსხვავებულად მეჩვენება დღეს, რომ თვითონაც მიკვირს, თითქოს გუშინ იყო და ხდებოდა ეს ყველაფერი. დღეს კი სხვა სამყაროში ვარ, მაშინ არ იყო ტელევიზია და ადამიანებსაც უშუალო ურთიერთობისთვის მეტი დრო ჰქონდათ.

თეატრში რომ მიდიოდნენ, სპექტაკლი ხომ იყო სანახაობა და თეატრში წასვლაც თითქმის ერთგვარი რიტუალი იყო. ქალები ცდილობდნენ გამორჩეულად მოკაზმულიყვნენ. აუცილებლად „სათეატრო კაბა“ უნდა სცმოდათ, თუნდაც თავისით „გათეატრალურებული“, გადაკეთ-გადმოკეთებით თუ სხვადასხვა აქსესუარით და შესაფერისი ფეხსაცმლით. თუ სეზონისა და ამინდის გამო არაშესაფერისად თვლიდნენ, მაშინ იქვე გარდერობში იცვლიდნენ მას. შენობაში შესვლისთანავე ახალი განწყობა ეუფლებოდათ, თითქოს სხვა სამყაროში შე-

დიოდნენ, ან თვითონ იცვლებოდნენ; სპექტაკლამდეც კი სასიამოვნო შეგრძნება ეუფლებოდათ.

ხშირი იყო სტუმრად ოჯახითურთ ერთმანეთთან სიარული. ტრადიცია იყო თითქოს. წინასწარ შეტყობინების გარეშეც მიდიოდნენ სტუმრად, ეს თითქოს უხერხულიცაა დღეს, მაგრამ ტელეფონი ხომ არ ჰქონდა ყველას და მასპინძლის ზედმეტ ხარჯსა და ფაციფუცსაც ერიდებოდნენ; ნაირნაირ კერძებისა და პროდუქტებისგან გადაზნექილ სუფრას არც ელოდნენ და უიმისოდაც მშვენივრად ატარებდნენ დროს. ხოლო ზეიმსა და ნვეულებაზე მოსულ სტუმრებს, ვიდრე სუფრასთან მიიწვევდნენ, გართობის მიზნით, საოჯახო ალბომს სთავაზობდნენ. მაშინ ყველა ოჯახში იყო ფოტოსურათების საოჯახო ალბომები. მახსოვს, სანათესაოში სტუმრად წასვლისას ბავშვებს რატომღაც სკოლის ფორმას გვაცმევდნენ და ეს მარტო ჩვენი გარდერობის სიხალვათის გამო არ ხდებოდა, თითქოს საპატიოდ ითვლებოდა, თორემ თოჯინების თუ მოზარდმაყურებლის თეატრში წასვლისას ე. წ. „საგარეო“ კაბას ვიცვამდით.

ერთხელ სიღნაღელები თავისი ქალაქის ცხოვრების არც თუ შორეულ წარსულზე მიყვებოდნენ: თუ როგორი ურთიერთობები იყო მათ ულამაზეს, კოლორიტულ ქალაქში, როგორ ატარებდნენ დროს აქ მაცხოვრებელი ქალბატონები, როგორ იკრიბებოდნენ საღამოობით ერთმანეთთან (რიგრიგობით) ეგრეთწოდებულ „ჩაიპიტიაზე“ ნაირ-ნაირი მურაბებისა და ნუგბარის თანხლებით. თამაშობდნენ ბანქოს, უფრო კი ლოტოს, თან ქალაქის ჭორებს განიხილავდნენ, ჩაცმა-დახურვაზე საუბრობდნენ და გრამაფონით ერთობოდნენ. იმ დროისათვის იქ ჯერ კიდევ შემორჩენილი იყო ფაეტონები. ამ ფაეტონებით მიჰყავდათ მეუღლეებს ეს ქალბატონები გასართობად, თვითონ კი შუშაბანდში ელოდებოდნენ და მათ მოლოდინში მუსაიფობდნენ, ვიდრე მანდილოსნები ინებებდნენ წასვლას. ესეც იმდროინდელი ქალაქური ცხოვრების ერთერთი სურათია ჩემი მოსაუბრის ნანახ-გადმოცემული. მხოლოდ არ ვიცი ომამდელი თუ ომის შემდგომი, რადგან მე ფაეტონებს არ მოვსწრებივარ,

– მხოლოდ „ლინეიკის“ ერთეულ შემთხვევას შევესწარი. აი, მანქანებიდან კი ემადინებიც მახსოვს და შემდეგ გამოსული „ჭიჭიკო მოსკვიჩები“, „პობედები“ და „ზიმები“.

ასევე იკრიბებოდნენ თბილისში. ჩემ მეზობლად მცხოვრები ქალბატონი – კატუშა სუნდუკიანი, რომელიც ერთ დროს მდიდარი კომერსანტის ქალიშვილი გახლდათ და უკვე გაღარიბებული, ნაძალადევეში გადმოსახლდა ერთ ლამაზ ეზოიან ბინაში. მასთან ხშირად იკრიბებოდა მისი სამეგობრო, კვირაობით ისხდნენ ღია ვერანდაზე და მსჯელობდნენ ახალ წაკითხულ ნიგნებსა და მათს პერსონაჟებზე, საუბრობდნენ სხვადასხვა ამბებზე, ხალისობდნენ, რა თქმა უნდა, ჩაისაც მიირთმევდნენ თავის მურაბებ – „პეროგებიანად“ და ხშირად გრამაფონის მუსიკაზე ევროპულადაც ცეკვავდნენ. მე ძალიან ვუყვარდი ამ ქალბატონს და ხშირად ვიყავი მასთან, რადგან მამაჩემთან მეგობრობდა და თანამშრომლებიც იყვნენ. ამ ცეკვების დროს ზოგჯერ ფეხებში ვეხლართებოდი მოცეკვავეებს, მოგვიანებით კი მისი ბიბლიოთეკით ვსარგებლობდი. ერთადერთი, რაც მას დარჩა ბავშვობის უზრუნველყოფილი ცხოვრებიდან, ნიგნები და ფერწერული ტილოები იყო, ზოგი მათგანი ლამის ჭერამდეც კი აღწევდა.

ამ ქალაქის ცხოვრებასა და ქალაქურ ურთიერთობებზე საუბრისას გამახსენდა კიდევ ერთი რამ: მაშინ თბილისში ძალიან ცოტა მსუბუქი ავტომანქანა მოძრაობდა ზაფხულობით, როცა სააგარაკოდ მივდიოდით ან ვბრუნდებოდით, ტრასაზე სიხალვათე იყო დღევანდელთან შედარებით, მაგრამ კარგად მახსოვს, საკმარისი იყო რაიმეს გულისთვის შეგვეჩერებინა მანქანა, რომ ტრასაზე მოძრავ მანქანებს თვითონაც არ შეეჩერებინათ და არ ეკითხათ, ხომ არაფერი გიჭირსო (ხშირად მანქანიდან გადმოდიოდნენ კიდევ). თითქოს დაუნერგელი კანონი იყო, თავს ვალდებულად თვლიდნენ არა მარტო ეკითხათ, დახმარებოდნენ კიდევ. ასეთი ყურადღებიანი იყვნენ მაშინ თბილისელები, სიტბოსა და სიყვარულს ასხივებდნენ. თანადგომაც იცოდნენ და სხვისი წარმატებაც უხაროდათ.

წარმატებულს პატივს სცემდნენ, არ შურდათ და მახეს არ უგებდნენ. ჭირსა თუ ლხინში გვერდში ამოდგომა ისე იცოდნენ, ნათესავებს არ ჩამოუვარდებოდნენ. ერთგულება და პატიოსნება იყო ყველაზე მთავარი და ამ ნიშნითაც შესამჩნევად გამოირჩეოდნენ მაშინდელი თბილისელები. იშვიათი იყო ოჯახი, ვისთანაც სოფლიდან არ ჩამოდიოდნენ ხანგრძლივად საცხოვრებლად, სასწავლებლად, სამუშაოდ ან თუნდაც ფეხის მოსაკიდებლად. ზოგჯერ წინასწარ არც კი უთანხმდებოდნენ – ისე ჩამოდიოდნენ, არამართო ახლო ნათესავები. მიუხედავად იმისა, რომ ზოგჯერ მასპინძლებიც შეზღუდული იყვნენ ფართით, ჩამოსულს ისე ლებულობდნენ როგორც ოჯახის წევრს. ახლა ასე მასობრივად ოჯახებში აღარ ჩამოდიან, მიუხედავად იმისა უჭირთ თუ ულხინთ დამხვდურებს. შეიძლება ველარც თბილისელებს შეუძლიათ იმ სიამით თანაცხოვრება, გაჭირვებაც რომ არ ადგეთ, ჩვეული რიტმის შეცვლა დისკომფორტს უქმნით. ალბათ, ჩვენც შევიცვალეთ ადამიანები: დროებითი მყუდროების დარღვევაც გვიჭირს და სხვის გამო თავის შეზღუდვაც. იქნებ ცხოვრებამაც მოიტანა?! არადა, სოფლელებიც უანგაროდ იღებდნენ ქალაქელებს დასასვენებლად თუ სტუმრად. კურორტებზე ცოტა უჭირდათ წასვლა, რადგან როცა სააგარაკოდ ქირობდნენ ბინას, დიდი სატვირთო მანქანის ძარა ძლივს იტევდა მაცივრებს, ნავთქურებს, ლოგინს, საოჯახო ჭურჭელს და ისე მიდიოდნენ დასასვენებლად. ასეთ სიამტკბილობაში ვიყავით სოფლელები და ქალაქელები, ერთმანეთი გვეძვირფასებოდა.

ზოგიერთი დღეს ჩვენ ხან მონებს გვეძახის, ხან გადმონაშთებს და ცდილობს ახალ თაობასაც ჩააგონოს ეს. ნუთუ მშობლები ან წინა თაობები არ ჰყავთ, რომ მათ ცხოვრებას გადახედონ?! დარწმუნებული ვარ, ბევრ დადებითს და საინტერესოს აღმოაჩენენ.

მახსოვს, დაახლოებით 1945-50 – იან წლებში ჩემს ბავშვობაში, სოფლის დღეობების მსგავსი თბილისშიც იმართებოდა ხუდადოვის ტყეში. სხვადასხვა უბნიდან მოედინებოდა ხალხ-

ის ნაკადი, პროდუქტებითა და ნუგბარით გამოტენილი ჩანთებით („პრავეზიონეებით“) მთელი ოჯახებით და ტყეში აქა-იქ ხის ძირში იშლებოდა სუფრები, ისმოდა დოლ-გარმონისა და დუდუკის ხმა მთელ ხუდადოვზე. ზოგს საკუთრად მიჰყავდა მუსიკოსები („დამკვრელები“), მაგრამ სხვა სუფრებზე გადამსვლელ-გადმომსვლელი დამკვრელებიც დადიოდნენ.

მოსიარულე მოვაჭრე ბოშები ნაირ-ნაირ სათამაშოებს, საჭყვიტინოებს, ფერად ბუშტებს, „მამალოებს“ და წვრილ რეზინზე გამობმულ ბრჭყვიალა ბურთებს დაატარებდნენ გასაყიდად. იყო ბავშვების ხეებს შორის სირბილი, ყიჟინა, სიცილ-კისკისი და საერთო სადღესასწაულო განწყობა, ალაგ-ალაგ ცეკვა თამაში და განვევ-გამონვევა. ასეთი დასახელებებიც მახსოვს მაშინდელი ცეკვების: „ბაღდადური“, „ლეკური“, „კინტოური“. იყო ახალგაზრდების გაცნობა, შეთვალეობა, რაღაც სახალხო ზეიმის მსგავსი. შეიძლება ეს იმ ხანგრძლივი, საშინელი ომის დამთავრების აღსანიშნავი ზეიმი იყო „სამამულო ომს“ რომ ვეძახდით და შეიძლება უფრო ადრეც იღებდა სათავეს, მაგრამ ნამდვილად დიდი ზეიმი კი იყო. არ ვიცი ამ ზეიმში მთელი ქალაქი იღებდა მონაწილეობას თუ ერთი ნაწილი ქალაქისა, მაგალითად, მტკვრის გამოღმა მხარე. მაშინ ხომ მტკვრის გამოღმა თბილისელები როცა მისამართის დაუკონკრეტებლად საუბრობდნენ, „გალმა“ გამოთქმას იყენებდნენ ხშირად: „გალმა მივდივარ“, „გალმა შევიძინე“, „გალმა ვიყავი“ და ა. შ.

შემდეგ რაც იორი დააგუბეს და „თბილისის ზღვა“ უწოდეს, იქ გადაიტანეს ეს ზეიმი 2 მაისს, მაგრამ დიდხანს ვერ მოიკიდა ფეხი და რამდენიმე წელში გადავარდა.

დღევანდელ თამარ მეფის სახელობის ხიდს – ჩელუსკინელების ხიდი ერქვა. ზაარბრუკენის მოედნიდან მშრალ ხიდამდე ხიდს – მარქსის ხიდი, მოედანს კი მარქსის მოედანი. მუხრანის რკინის კონსტრუქციის ხიდი, რომელიც იყო 1966 წლამდე და შემდეგ ბარათაშვილის ხიდი ააშენეს, მაშინდელ თბილისს ძალიან უხდებოდა. მარჯანიშვილის ხიდიდან (დღე-

ვანდელი „გალაქტიონის ხიდი“) ელბაქიდის აღმართზე, ზემელზე რომ ავდიოდით, იქ მოედანთან იყო თბილისელებისთვის საყვარელი კაფე-რესტორანი „მეტრო“. საკმაოდ ორიგინალური ნაგებობა, დიდი წრიული ვერანდითა და შემინული ფასადით, ვერანდიდან კი, რომელზეც ცაში გადმოკიდებულივით გრძნობდი თავს, საკმაოდ სასიამოვნო სამზერო იყო სივრცე. ფილარმონია კი ყოფილ პლენხანოვის პროსპექტზე იყო, იქვე იყო „გოფილექტის“ ბაღიც.

ზემელზე რომ ლამაზი შენობაა, რატომღაც მელიქ კაზარიანცის სახლს ვუწოდებდით, არადა გვარად აზარიანცი ყოფილა. მოგვიანებით გავიგე ამ შენობის აგების ისტორია: ამ ადგილზე ჯერ კიდევ არ იყო ასეთი განაშენიანება. აქ ღრმა ხევი ყოფილა, რომლის ამოვსებასა და გამაგრებას, დიდი ძალისხმევა დასჭირვებია, შემდეგ კი თუ არ ვცდები მაშინდელ ქალაქის თავს, (ალბათ მერს) ხელი რომ შეეშალა მშენებლობისთვის, წყალი გადაუკეტავს. მელიქ აზარიანცს კი კახეთიდან ღვინის შესყიდვა დაუწყია და ურმების ქარავანი დაძრულა თბილისისკენ. ე. ი. ღვინით ყოფილა ნაგები ეს გამორჩეული შენობა. ამ შენობის ფასადს ცრემლის ფორმები და სამგლოვიარო გვირგვინები ამშვენებს, რომელიც აზარიანცმა ერთადერთი ქალიშვილის დაღუპვის გამო შეუკვეთა.

თვითონ აზარიანცის ბედზე კი მოგეხსენებათ, ეს მდიდარი კომერსანტი, ისევე როგორც არამიანცი ასეთივე დიდებული შენობების ამშენებლები სიღარიბეში გარდაცვლილან.

მართალია კომუნისტები არასოდეს ახსენებდნენ მათ სახელს, როგორც ასეთი შესანიშნავი შენობების ამშენებლებს, მაგრამ ხალხს არც მაშინ და არც დღეს არ დავიწყებიან მათი სახელები, ისევე როგორც გრაფ ვარანცოვის თბილისისთვის გაწეული კეთილი საქმეები, რის გამოც დღემდე მათი გვარით მოიხსენიებენ მათ მიერ აშენებულ ნაგებობებს თუ ქალაქისთვის გაწეულ სხვა სიკეთეს.

კარგად მახსოვს ახალგაზრდა ჯუნა დავითაშვილი, მოსკოვში წასვლამდე იმ კაფეში რომ მუშაობდა ოფიციატად. ფართო

მასებისთვის ჯერ კიდევ უცნობი შესაძლებლობებით. თუმცა ზოგმა მაშინაც იცოდა უკვე მისი რაღაც განსაკუთრებულობა, თბილისში ხომ არაფერი იმალებოდა. კაფე „მეტროს“ სი-ახლოვეს, ასეთივე შემინული მეორე კაფეც იყო. მას „გაზაფხული“ ერქვა და იქიდანაც საკმაოდ სასიამოვნო გადმოსახედი იყო.

ვერაზე, დღევანდელ „მაკდონალდსის“ ადგილზე, მოსკოვისა და ჯავახიშვილის ქუჩების კუთხეში „ავიაბილეთების“ საღაროები იყო, იმის წინ კი ავტოვაგზალი, გალაკტიონის ხიდის სანაპიროდან გადმოტანილი და აეროპორტშიც აქედან დადიოდა ავტობუსები, მანამდე კი ჩემი სიძის ბებია-ბაბუა ცხოვრობდა მაგ ადგილზე, ცხვედიანები. ავტოვაგზალი კი ორთაჭალაში გადაიტანეს, სადაც დიდი ტერიტორია დაუთმეს. თბილისი ისე გაიზარდა და გაფართოვდა, რომ პატარა სადგურები ველარ აუდიოდნენ გაზრდილ მოთხოვნებს, ამიტომაც მალე დიდუბის მეტროპოლიტენთან კიდევ ერთი ახალი კერძო ავტოვაგზალი – „ოკრიბა“ აშენდა.

ლალის ნაწლები ხომ თბილისელთათვის და არა მარტო თბილისელთათვის ყველაზე საყვარელი ადგილი იყო. ცალკე ნაწლებისთვის განკუთვნილი დარბაზი თუ სახაჭაპურე დარბაზები ზემოთ-ქვემოთ. ალბათ, ისეთი გემრიელი ხაჭაპური არსად ცხვებოდა, ნაწლებზე რომ არაფერი ვთქვათ, დღემდე ახსოვს და ენატრება თბილისელებს. იქვე კაფე „ნარგიზიც“ თითქმის სულ სავსე იყო. ვაგზლის მოედანთან კუთხეშიც იყო პატარა კაფე „ია“, თავის სარდაფიანად, სადაც აჭარული ხაჭაპური ცხვებოდა, მეორე სართულზე კი ღვეხელ-ფუნჩულეები („პონჩიკები“). მოპირდაპირე მხარეს დიდი გასტრონომიის კუთხეში კი იყიდებოდა „გლიასე“, რომელსაც ზაფხულში დიდი მოწონება და გასავალი ჰქონდა, მუდამ რიგი იდგა.

თვითონ ვაგზლის დღევანდელი შენობის წინამორბედიც საკმაოდ დიდი და ლამაზი იყო, ამბობენ, გერმანელ ტყვეთა აშენებული იყო და ძალიან გამიკვირდა, იმის დანგრევა რომ დაიწყეს ახლის ასაშენებლად. ამ წინას, კიდევ წინაც მახსოვს.

მართალია, ის არ იყო ისეთი დიდი, როგორიც ეს ორი მომდევნო შენობა, მაგრამ მაინც კარგი იყო.

დღევანდელი ფილარმონიის ადგილზეც ლამაზი, განსხვავებული არქიტექტურის ნაგებობა იდგა.

და საერთოდ, თბილისში რამდენი კარგი შენობაა, მართლა ძეგლებია, თუნდაც ძველი „დიდი უნივერსალის“ შენობა მარჯანიშვილზე თეატრის წინ. გარდა ლამაზი ფასადისა და ინტერიერისა, კიბეებიც კი ლამაზი ჰქონდა და თითოეული კიბის თავზე ძველებური დიდი, მაღალი სარკები იყო სადგამებით. ახლა ეს შენობა გაყიდულია და იქ „თიბისი“ ბანკია განთავსებული. ასევე, „ბავშვთა სამყარო“ მაშინდელ ლენინის მოედანზე, რომელიც ხანძარმა შთანთქა; „პასაჟი“ მეტროპოლიტენ „რუსთაველის“ გვერდით, რომელიც დაანგრიეს და ჯერ უნივერსალის „თბილისი“ ააშენეს, შემდეგ კი ისიც დაანგრიეს და „გალერეა“ ააშენეს. იმ „ბავშვთა სამყაროს“ შესასვლელთან, დიდ ვიტრინაში ექიმი აიბოლიტი იყო დასკუპებული ცხოველებთან ერთად და ბეჭემოთს სინჯავდა ფონეიდოსკოპით.

ქალაქის პარკებში კვირაობით (მაშინ შაბათი სამუშაო და სასწავლო დღე იყო და არა უქმე) იმართებოდა სახალხო სეირნობები, უკრავდა სასულე ორკესტრი. ხშირად იმართებოდა ღია, საზაფხულო ნახევრადწრიულ ესტრადაზე კონცერტები, უფასოც კი. დიდ პარკებში საცეკვაო მოედნები იყო ევროპული ცეკვებისათვის მაგ: „მუშტაიდში“, „სტელაში“ – სოლოლაკში და სხვაგან. მიყვარდა ყურება, როგორ ლამაზად ცეკვავდნენ. მაშინ ცეკვავდნენ კლასიკურ ცეკვებს: ეს იყო „ვალსი“, „ვალს-ბოსტონი“, „ფოქსტროტი“, „ტანგო“, „ლიფსი“, „ბლიუზი“; შემდეგ „ბუგი-ვუგი“ შემოვიდა, მაგრამ მას და „როკ ენ როლს“ ოჯახებში უფრო ცეკვავდნენ, ვიდრე ასეთ ღია საცეკვაო მოედნებზე, ისევე როგორც „ჩარლსტონს“, „ტვისტს“, „ბრეიკდანსს“. ამ ცეკვებს უფრო ვიწრო წრეებში ცეკვავდნენ და ცოტა ალმაცერადაც უყურებდნენ, ისევე როგორც ახალ შემოსულ „ჯაზს“. ასაკოვან მელომანებსა და ცეკვის მოყვარულებს უკეთ ემახსოვროებათ ყველაფერი.

უქმე დღეებში და სამსახურის შემდეგაც განსაკუთრებულად ჩაცმულ-მონესრიგებული ხალხი სეირნობდა, ერთმანეთს ხვდებოდნენ ნაცნობ-მეგობრები, მიიქითხ-მოიქითხავდნენ და ამასაც კულტურული დასვენება ერქვა. ფეხს ვერ აუქცევდით, იმდენი ხალხი სეირნობდა პარკებში, განსაკუთრებით უქმე დღეებში. გაზონები ლამაზად იყო მოვლილი, გაკრეჭილ-მონესრიგებული, შუაგულ პარკში ცენტრალური შესასვლელიდან მოყოლებული დიდ-პატარა მოედნებზე, თითქოს ყვავილების ფარდაგიაო დაფენილი, მაშინდელი დეკორატიული დიზაინით იყო გამოყვანილი სხვადასხვა სახის მხატვრული გამოსახულება, ორნამენტი და ზოგჯერ ციტატებს ან ლოზუნგებსაც კი ამოიკითხავდით; იყო პატარ-პატარა დეკორატიული კუთხეებიც. საყურადღებოა, ხალხი როგორ უფრთხილდებოდა ამ მცენარეულ ხალიჩებს თუ ნარგავ-გაზონებს, იცავდნენ სისუფთავეს.

ასევე საღამოობით ხალხი, უფრო მეტად კი ახალგაზრდობა გამოდიოდა რუსთაველისა და პლექანოვის (აღმაშენებლის) პროსპექტებზე სასეირნოდ. თითქოს მთელი ქუჩა მიჰქონდა ფეხით მოსეირნე ხალხის ნაკადს. მიუხედავად იმისა, რომ პატარა ვიყავი, ხშირად მიწევდა მოხვედრა ამ სეირნობებში და ახლაც მახსოვს, ამალღებული ადგილიდან ქუჩის თავიდან ბოლომდე რომ გაგზავდი, მეჩვენებოდა, რომ თითქოს ნემსი არ ჩავარდებოდა ხალხის სიმჭიდროვის გამო, არადა. ასე შორიდან ჩანდა თორემ ზომიერი სიხალვათე იყო მოსეირნეთა შორის.

განსაკუთრებული ხალხმრავლობა იყო აგვისტოს ბოლო დღეებში, რადგან მაშინ სწავლა სკოლებსა თუ უმაღლეს სასწავლებლებში 1 სექტემბრს იწყებოდა შეუცვლელად და ამ დროს ყველა სტუდენტი, სკოლის მოსწავლეები, შვებულებიდან დაბრუნებული ერთმანეთს მონატრებული ხალხი იკრიბებოდა, იყო მიკითხ-მოკითხვა, სიცილ-კისკისი და ხალისი.

ახალგაზრდები უფრო მოკრძალებულნი იყვნენ, ღამის კლუბებიც არ არსებობდა. იკრიბებოდნენ ერთმანეთთან. არსებობდა მრავალნაირი თამაში და ჯგუფურად ერთობოდნენ.

იყო ასეთი თამაში „ბრის ილი მიაუ“. ასევე, ბოთლს ატრიალებდნენ, ექსკურსიებზე კი უფრო „ფანტიანობას“ თამაშობდნენ – „ამის პატრონმა რა ჰქნას“, თან ზოგჯერ ფანტების ჩანყობით ამოღებაც ხდებოდა, როგორმე ვინმეს კოცნა რომ დაემსახურებინა ან პირიქით, ვინმე დაესაჯათ ამის ხილვით.

ასევე, ფლირტის თამაშითაც ერთობოდნენ, ეს ე. წ. ფლირტი – დაბეჭდილი ფურცლების დასტა იყო. ფურცლებზე სხვადასხვა ყვავილის დასახელების გასწვრივ, საარშყო კითხვა-პასუხები და მხატვრული ნაწარმოებებიდან ამოღებული სასიყვარულო ფრაზები ან ლამაზი გამონათქვამები იყო დაბეჭდილი. იმდენად მრავალფეროვანი მოსახერხებელი იყო შერჩევა, რომ კაი გვარიანი საუბარი გამოდიოდა და მიზნამდეც მიდიოდა ზოგჯერ. დღევანდელ ახალგაზრდებს ალბათ სასაცილოდაც არ ეყოფათ მსგავსი გასართობები, მაგრამ მაშინ ერთობოდნენ.

თბილისში ყოველ ნაბიჯზე მაღაზიები იყო (მაშინ მაღაზიები ერქვათ და არა მარკეტები) განთავსებული. სამრეწველო და სასურსათო და ძალიან იშვიათი იყო ბანკები, ალბათ, მთელ რაიონში – ერთი. მართალია, მაშინ მხოლოდ სახელმწიფო ბანკები იყო და არა კერძო, მაგრამ დღეს ასეთი სიმრავლე ბანკებისა თუ აფთიაქების, ნამდვილად თვალში საცემია. აფთიაქები, გაცილებით მეტი იყო, ვიდრე ბანკები, მაგრამ არა ამდენი. წამლების დიდ ნაწილს თვითონ აფთიაქი ამზადებდა იქვე, თავისი ფარმაცევტები ჰყავდა და ცალკე განყოფილება ჰქონდა. ახლა პირიქით, სამრეწველო მაღაზიები იშვიათია, სამაგიეროდ, აფთიაქები და ბანკებია სოკოებივით მომრავლებული.

უნინ პროდუქტების შესაძენად უფრო ბაზრებში დადიოდნენ. თბილისის თითქმის ყველა უბანში იყო ბაზარი, ადრე „საკოლმეურნო ბაზრები“ ერქვათ და არა „სუპერმარკეტები“, ახლა იმ ორიოდ შემორჩენილ ბაზარსაც სუპერმარკეტი დაარქვეს, „დეზერტირებს“ ვგულისხმობ და „ნავთულის“ ბაზარს. თუმცა ამათ ის ელვარება აკლიათ, რაც მართლა დიდ

„სუპერმარკეტებს“ აქვთ. ფასებში კი არ ჩამოუვარდებიან დიდად, არადა, ზოგს ისეთი მოჩორკნილ-კუსტარული დახლები აქვს ან მიწაზე გაშლილი გასაყიდი პროდუქტი, მტერსაც არ მოეწონება. თუ მატყუარა სასწორებსაც გავითვალისწინებთ და იმასაც, რომ თითქმის ყველა გადამყიდველია და არა ამ პროდუქტების მომყვანი გლეხი, აღარც ფასები გაგაკვირვებთ.

ადრე ბაზრებში ძირითადად გლეხები ყიდდნენ თავის მონეულ ხილს, ბოსტნეულს თუ სხვა პროდუქტს, გარდა იმისა, რომ მოტყუებას არ კადრულობდნენ, მეტსაც ატანდნენ კლიენტს. მაშინ გადამყიდველებს „სპეკულიანტებს“ ეძახდნენ და სდევნიდნენ კიდეც.

უნინ „დეზერტირების“ ბაზრის წინ ფეხებზე მდგარი ფოტოაპარატივით დანადგარი იდგა, მას „კალიედოსკოპს უწოდებდნენ“. რომ ჩაიხედავდით განათებული ჩანდა დიდი ქალაქების სურათები და ერთმანეთის მიყოლებით მოძრაობდნენ... გარდა „დეზერტირების ბაზრისა“, მაშინ იყო „მალაკნების ბაზარი“, „ვერის ბაზარი“, „საბურთალოს ბაზარი“, „ნავთლულის ბაზარი“, „პატარა ბაზარი“, „ავჭალის ბაზარი“ – (ძირითადად საქონლის ბაზარი იყო), „დიღმის ბაზარი“, „დახურული ანუ „საღდატსკი ბაზარი“, „ცენტროლიტის ბაზარი“...

ორმოცდაათიან წლებში საბურთალოზე გ. პ. ი – ის ზემოთ (დღეს საქართველოს სახელმწიფო უნივერსიტეტი) დაუსახლებელი ტერიტორია იყო, სადაც ახლა „სპორტის სასახლეა“, დიდ მინდორზე იმართებოდა უზარმაზარი ბაზრობა, რომელსაც „ტალკუჩკა“ ერქვა. იქ ყველაფრის ყიდვა და გაყიდვა შეიძლებოდა. იქ ვაჭრობდა ომის შემდგომი თბილისი. „პატარა ბაზრის“ (ნაძალადევში) ირგვლივ კი წრიულად ათასნაირი სახელოსნო იყო განლაგებული სხვადასხვაგვარი კარ-ფანჯრის (მაშინ მეტალოპლასმასი არ არსებობდა), თუნუქის, მილებისა თუ ლუმელების. იქვე იყვნენ შემკეთებული ხელოსნებიც. დახლები კი შუაში, ცენტრში იყო განთავსებული. „ავჭალის საქონლის ბაზარში“ შეიძლებოდა მიცვალებულის ქელების, ორმოცის ან წლისთავისათვის ცხვრის ან ღორის თუ სხვა პირუტყვის ყიდ-

ვა. შემოდგომაზე სოფელშიც და ქალაქშიც ბევრი ყიდულობდა ღორს დასაკლავად, ნაწილს ამარილებდნენ ან მარილწყალში ინახავდნენ. გაზაფხულის პირს ბარკლებს მზეზე ჩამოკიდებდნენ და შაშხი გამოჰყავდათ. ზამთარში დამარილებულს კარგა ხნით ალბობდნენ თბილ წყალში, რათა მარილი გამოსცლოდა. ცივად მოხარშულის გარდა, ზოგჯერ სადილშიც იყენებდნენ. ასე გაჰქონდათ თავი იმ გაჭირვების ჟამს, არც შიმშილობდნენ და არც ბავშვებს აკლდათ კვება. „ნავთლულის ბაზარში“ კი უფრო სიიაფის გულისთვის დადიოდნენ, (კახეთთან სიახლოვის გამო).

სხვადასხვა ღონისძიებასა თუ ქალაქის ყოველდღიურობასა და სიმშვიდეს მაშინდელი მილიცია აწესრიგებდა (დღევანდელი პოლიციის წინაპარი). მაშინ არც პატრულები იყო, არც მილიციის გამოძახება არსებობდა, რადგან მობილური კი არა, ტელეფონიც იშვიათად ჰქონდათ და მით უმეტეს, ეკიპაჟით არ დადიოდნენ. ყველა უბნის გარკვეული მონაკვეთის პოსტზე მიმაგრებული იყო ერთი მილიციელი, რომელიც მთელ უბანს ფრთხილად დარაჯობდა. სასტვენით, „შვიშტოკს“ რომ ეძახდნენ, ამცნობდა იმ ტერიტორიას თავის სიფხიზლეს და მზადყოფნას, საჭიროების შემთხვევაში კი საშველად მოუხმობდა მეზობელი უბნის მილიციელს, მაშინ ნაკლებად იძარცვებოდა ბინები და საერთოდ, წესრიგის დარღვევის ნაკლები შემთხვევები იყო. ბევრი, სახლიდან ახლო-მახლო გასვლისას საერთოდ არ კეტავდა კარს, და თუ ვკეტავდით, გასაღებს კარის წინ დაფენილ ფეხის საწმენდის ქვეშ ვტოვებდით. არც ამდენი რკინის გისოსი „ამშვენებდა“ ქალაქს. ახლა მარტო პირველი სართულის ფანჯრები კი არ ზის მეორე, მესამე და უფრო ზედა სართულისაც.

მაშინდელ თბილისს დილაადრიაანად აღვიძებდა სხვადასხვა შეძახილი: უფრო კვირაობით ცხენშებმული საზიდრებით დადიოდნენ უბან-უბან ეგრეთწოდებული მეძველმანეები და მაღალ ხმაზე გაჰკიოდნენ – „შევიძენთ ძველ ნივთებს“. უფრო ხშირად რუსულად გვიხმობდნენ: „სტარიე ვეშჩი“, „სტარიე ადიო-

ჟდი პაკუპაიუ“ და ათასნაირ ძველმანებს იძენდნენ მოსახლეობისაგან, მიზერულ ფასად. უფრო კი შესაკეთებელ ნივთებს ყიდულობდნენ. ასეთივე საზიდრებით ჩამოივლიდნენ ხოლმე მკალავები. დაზიანებულ ქვაბებს, სათლებს, ტაფებსა და სხვა საოჯახო ნივთებს აახლებდნენ, „კალავდნენ“. თან ბოლო ხმაზე გაჰკიოდნენ „მოსაკალი ქვაბები“ როგორც მახსოვს, თუთიის და თუჯის ჭურჭელს არ იღებდნენ).

მაშინ ძირითადად ნავთქურებს ხმარობდნენ. ამიტომ ნავთიც ცხენშებმული საზიდრით დაჰქონდათ ცოტა შორეულ უბნებში. საზიდარზე იყო შემოდგმული ლითონის ნავთით სავსე დიდი კასრი ონკანით და გაისმოდა ხმამალალი შეძახილი – „ნავთი“, „კერასინ“... ისეთი შემთხვევაც მახსოვს, უბნის ონავარ ბავშვებს ჩუმად მიჰარვით ონკანი რომ გაუხსნიათ და ნავთი დაუღვრიათ. სიარულის დროს, როცა მედროგეს ცხენის სადავეები ეჭირა და ბუნებრივია, ვერ ხედავდა, უკან რა ხდებოდა.

თბილისურ დილის მრავალხმიანობას მღესავეების შეძახილიც ავსებდა... „ვღესავ დანებს და მაკრატლებს“, „ტაჩიატ ნაჟი ი ნოჟინცი“. სალესი დაზგა ცალ მხარეს დიდბორბლიანი იყო და ასე ზურგზე მოკიდებული დადიოდნენ კარდაკარ. „ყვავილების მინის“ გამყიდველები ზურგზე ტომარამოკიდებულიც მინახავს, ხშირად პატარა ჩოჩორსაც აჰკიდებდნენ მძიმე ტვირთს, „პანტა, პანტა“ – გაისმოდა გვიან შემოდგომით. პანტა ახლო-მახლო სოფლებიდან მოჰქონდათ და ნახევარ კილოიან შუშის ქილით ჰყიდდნენ. ამასაც ორთვალა შებმული ჩოჩორით დაატარებდნენ ან თვითონ – ხელის პატარა ურმით. ისევ შემოდგომობით თიანელები სკოლების და ფაბრიკა-ქარხნების სიახლოვეს ნიფელს ჰყიდდნენ ორასგრამიანი ჭიქით. მზესუმზირას ხომ თითქმის ყოველი ქუჩის კუთხეში ჰყიდდნენ ორასგრამიანი თლილი ჭიქით და 1 მანეთი ანუ 10 თეთრი ღირდა მაშინდელი კურსით.

ნახშირსაც დაატარებდნენ: შეშის, ხის ნახშირს, უთოებისა თუ მაყალისათვის, მაგრამ იშვიათად მინახავს სხვებთან შე-

დარებით.

„საკერავი მანქანის შეკეთება“ – ეს ხმაც ეწერებოდა თბილისურ შეძახილებში, ესენიც დადიოდნენ კარდაკარ და საკმაოდ ხშირადაც ასაქმებდნენ საკერავი მანქანის ხელოსნებს. მაშინ ხომ ყოველ მეორე ოჯახში იყო „ზინგერის“ ფირმის საკერავი მანქანა, ხელის თუ ფეხის, მრგვალმაქოიანი თუ გრძელმაქოიანი. იშვიათად იყო ქალისთვის მზითევემი რომ არ გაეტანებინათ, თუ ძალიან გაჭირვებული არ იყო ოჯახი. მოგვიანებით კი „პოდოლსკის“ მარკის საკერავი მანქანებიც გამოჩნდა, სსრკ-ის ნაწარმოები სხვადასხვა ფორმის და არც-თუ ურიგო.

„სურათების გადიდება“, ფოტოგრაფებიც დადიოდნენ უბნებში, პატარა ფოტო-სურათები მიჰქონდათ გასადიდებლად. ჩარჩოებში სვამდნენ, ან ფერად პასპარტუში, ზოგჯერ კი ფაიფურის ან პლასტმასის თეფშებზე გადაჰქონდათ სურათი, თან აფერადებდნენ კიდეც.

ხალიჩების შესასყიდადაც დადიოდნენ ქალაქსა თუ სოფლებში, ხელით ნაქსოვ, ძველებურ, შალის ხალიჩებში ცვლიდნენ ახალ ხალიჩებს, ერთ ძველებურ და ზოგჯერ დაზიანებულ ხალიჩებშიც კი ორ-სამ ხალიჩას აძლევდნენ ან ყიდულობდნენ.

„მკითხავი, მკითხავი“, ეს უკვე ბოშა ქალების საქმე იყო. მათ იცოდნენ, როგორ უნდა დაეინტერესებინათ ხალხი და ხშირადაც გამოსდიოდათ. ათასნაირ ტყუილ-მართლით შოულობდნენ კაპიკებს, ზოგჯერ ჩასაცემელზე ან საკვებზეც მკითხაობდნენ. მოგვიანებით კი, ალბათ, სამოცდაათიან, ოთხმოციან წლებში, ხალხმრავალ ადგილებზე ერთმანეთში ირეოდნენ და ათასგვარ წვრილმანს ჰყიდდნენ, თან არემარეს აყრუებდნენ: „ჟვაჩკა-ჟვაჩკა“, „პედრო, პედრო“, „მალბორო“, „ბრიტვა-ბრიტვა“ და ისეთ წვრილმანებს ჰყიდდნენ, რისი დეფიციტიც იყო.

ცირკი „შაპიტოც“ ხშირად მართავდა ქალაქის ამა თუ იმ უბანში უზარმაზარ, მაღალ კარავს და საცირკო სანახაობებს აწყობდა რალაც გარკვეული დროით, ვიდრე მნახველთა რიცხვი ამოიწურებოდა.

„სტიოკლი სტავლიატ“, „შუშების ჩასმა“, „მანონი-მალაკო“, „ესკიმო მოროჟნი“, „ბატი-ბუტი ნა ბუტილიკი“, ბატი-ბუტი ბურთულებივით იყო, დახლილი სიმინდის მარცვლები დამრგვალებული და სიტკბოთი შეკონინებული, თან ვარდისფერიდან-ნითლამდე ღვიოდა და ბავშვებს ძალიან უყვარდათ. შაქრით გაკეთებულ წითელ წვრილ ჩხირზე წამოსკუპებულ „მამალოებივით“. ბოთლებზეც ყიდდნენ, მაგრამ მკაცრად აკონტროლებდნენ ნავთის სუნი რომ არ ჰქონოდათ, აუცილებლად ჩაყნოსავდნენ ხოლმე და არც შამპანურის ბოთლებს იღებდნენ.

ქუჩის პირას ვცხოვრობდით და დილაადრიაანად გვალვიძებდა „მეეზოვეების რისხვა“, ჩია ტანის ქალბატონის ჩხუბი, წიკვინა ხმა ჰქონდა, თან „ჟანგიანივით“ ჟღერდა. იგი არც თავს ზოგავდა და არც მეეზოვეებს. უთენია ამონმებდა და თუ რამე არ მოეწონებოდა, ბოლო ხმაზე თათხავდა მათ. მეეზოვეები დილის ექვს საათზე და მგონი, უფრო ადრეც ასრულებდნენ თავის სამუშაოს, რადგან ექვს საათზე უკვე დანკრიალებულიც კი იყო ქუჩა. დაგვა-დასუფთავების შემდეგ, საკმაოდ დიდი ზომის სარწყავებით, ძლივს რომ ერეოდნენ, საგულდაგულოდ რწყავდნენ. იქვე მაცხოვრებლების ეზოებიდან მოჰქონდათ წყალი. როგორც ზემოთ მოგახსენეთ, მაშინ არც ეზოებს კეტავდა ხალხი. თან ისეთი გამოპრანჭული იყვნენ, თუ მე მეჩვენებოდნენ ასეთად... მაშინ ყველა ქურთს თუ იეზიდს ეცვა ეროვნული სამოსი, რომელიც იმდენად მრავალფეროვანი და ჭრელა-ჭრულა იყო, რომ სადღესასწაულოდ გამოწყობილს ჰგავდნენ. ატლასის ქვედა ბოლოები რამდენიმე, ალბათ, ორი-სამი დამოუკიდებელი, სხვადასხვა ფერის ნაჭრით იყო აწყობილი, მაგ: ერთი თუ ხასხასა მწვანე იყო, მეორე შეიძლება წითელი ან სხვა ფერის ყოფილიყო. ნაჭრები წვრილად იყო ჩაპლისული, ბოლოში კი ყველას ფერადი წვრილი ლენტები ჰქონდა რამდენიმე წყებად შემოკერებული. ასეთივე ფერადოვანი, ზედა მოსაცმელები ეცვათ თავისი აქსესუარებით, ყურებზე კი ბურთულა, კონწიალა და დიდ-პატარა საყურე-

ბი ეკეთათ. როგორც მახსოვს, ფეხზე თეთრი წინდები ეცვათ. ისინი არა მარტო ასუფთავებდნენ და უვლიდნენ, არამედ უხდებოდნენ კიდეც იმდროინდელ მრავალსახოვანსა და მრავალფეროვან თბილისს.

პაპა და ბებო ცხოვრობდნენ დიდ ეზოში, სადაც სხვადასხვა ეროვნებისა და კუთხის ხალხი იმ გაჭირვებულ დროსაც ერთმანეთის ზნეჩვეულებას და ტრადიციებს პატივს სცემდა. მეზობელი სომხების – მათთვის ერთ-ერთ ღირსშესანიშნავ თარიღზე, და ეს თუ არ ვცდები „სუბსარქისი“ იყო, ერთმანეთისგან რიგ-რიგობით მოჰქონდათ უზარმაზარი ქვის დოლაბები, რომელთაგან ერთ-ერთს ხელის მოსაკიდი ჰქონდა ზედა მხარეს. დოლაბებ შუა რას ფქვავდნენ, არ მახსოვს, რაღაც მოხალუღივით იყო. შემდეგ დაფქვილ-დაღერლილ ფხვნილს შაქარს ურევდნენ და ჯამებით გვირიგებდნენ მეზობლებს. გვასწავლიდნენ, თუ როგორ უნდა აგვეგუნდავებიანა, მოგვემუჭა, რათა ფორმა მისცემოდა და ხელში დაგვეჭირა, რომ უფრო მოხერხებულად მიგვერთმია. ამ ტკბილ გუნდებს „ქუმელა“ ერქვა.

ოსი მეზობლების სოფლელ ნათესავს მათთან ჩამოჰქონდა პანტის ფქვილი. ალბათ, კარგად დამწიფებული, ჩამტკბარი პანტა იყო გამხმარი ან გახუხული, იქნებ თონეშიც კი და შემდეგ ისე წმინდად ფქვილივით დაფქვილი, თითქოს ჰაეროვანიც კი. პირში შეყრისას სუნთქვა გვეკვროდა, ლამის დავმხრჩვალყავით. ისინიც გვასწავლიდნენ, როგორ უნდა გვეჭამა: აუცილებლად ცივ წყალში უნდა გაგვეხსნა და ჩაის კოვზით მიგვერთმია. ბავშვებს ძალიან მოგვწონდა, ტკბილიც იყო და გემრიელიც. არ ვიცი, მაშინ ბავშვებს დიდი არჩევანი რომ არ გვექონდა, იმიტომ მოგვწონდა, თუ მართლა ასე გემრიელი იყო. როგორც მახსოვს, „ცილყანი“ ერქვა იმ სასუსნავს.

კასპელებთან შემოდგომით ხილი ჩამოჰქონდათ ნათესავებს. ჩვენი მეზობლები მთლიან კომშებს ხარშავდნენ და ბავშვებს გვიმასპინძლებოდნენ. სოფლიდან ჩამოტანილი, თონეში გამომცხვარი „ჭადპურაც“ შემოუთავაზებიათ. იგი ყვითელი ფერ-

ისა იყო, ხორბლისა და ყვითელი სიმინდის ფქვილის ნარევი.

ქართლელ მეზობელთან კი თეთრი, შაქრის ქარხლის თათარა გვიჭამია, ოღონდ ცხელ-ცხელი. აგრეთვე, თუნუქის ღუმელის ფურნაკში შემწვარ-შებრანულითაც გვიმასპინძლდებოდნენ. მაშინ ქართლის მინდორ-ველები გადაჭრელებული იყო ქარხლის ნათესებით მწკრივებად აზოლილ-ჩაზოლილები. მოსავალს აგარის შაქრის ქარხანას აბარებდნენ გადასამუშავებლად.

აი, რუსებს კი, ეზოს ერთ კუთხეში უზარმაზარი ქვის ღუმელი ედგათ, ე. წ. „რუსსკაია პეჩკა“ და აღდგომას მორიგეობით, ღამეების თევით პასკებს გვაცხოზინებდნენ ყველას.

ომის შემდგომ პერიოდის თბილისის ისეთი სიღუბნით და გაჭირვება დავხატე, რომ ალბათ, გაგიჩნდებათ კითხვა კვებასა და კვების პროდუქტებზე, თავის გატანის სიძნელეებზე. პროდუქტების ნაკლებობა არ იგრძნობოდა მაღაზიებში, ხიზილალაც კი იყიდებოდა და ძვირფასი თევზეულიც. პლენანოვზე სპეციალიზებული მაღაზია იყო თევზისა და თევზ-პროდუქტების, ათასნაირი კონსერვის. მაგრამ ხალხს ხანგრძლივი ომის გადატანის შემდეგ უფულობის გამო ყიდვა უჭირდა.

მაშინ მთავრობა ხალხისგან სესხს იღებდა და შესაბამისად ობლიგაციებს ურიგებდა იმის მიხედვით ვის რამდენი ხელფასი ჰქონდა. სანამ ქვეყანა წელში გაიმართებოდა და ბოლომდე გაისტუმრებდა სესხს, ნელ-ნელა გათამაშების სახითაც უბრუნებდნენ ფულს. გაზეთში ქვეყნდებოდა სერიის, ნომრის და მონაგები თანხის ცხრილი. ზოგჯერ მოულოდნელად დიდ თანხასაც იგებდნენ, თითქმის ლატარიასავით. ეს საკმაოდ ხშირად ხდებოდა, ვიდრე ქვეყანას სათავეში ბზარი გაუჩნდებოდა და ნელ-ნელა უკან-უკან წავიდოდა ქვეყნისა და ხალხის საქმე. გაზაფხულზე ფასების კლების ცხრილიც კი ქვეყნდებოდა გაზეთებში. ერთი პერიოდი ის ობლიგაციები გაყინეს და მოგვიანებით, გათამაშების გარეშე რაღაც სახით გაანაღდეს.

იმას მოგახსენებდით, რომ მაღაზიის თაროებზე ყველაფერი იყო და რაც მთავარია, საღი, ნატურალური მარტო ღორის

შაშხი სამნაირი ხარისხის და ფასის იყო; ყველის ნაირსახეობა-ნი შვეიცარულ-ჰოლანდიურიდან დაწყებული რამდენიმე სახისა და ფასის; ასევე კარაქიც – ხარისხიანი, შედგებული რძის პირამიდები... ყველაფერი ნელ-ნელა ხელმისაწვდომიც ხდებოდა. ამ გაჭირვების დროს ხალხი სხვადასხვა ხერხს მიმართავდა, ოჯახი რომ გამოეკვება. მაგალითად, ზაფხულში მწვანე, ნედლი და უფხო ლობიოს ჯიშის პარკებს შუა-შუა ტყებდნენ, ძაფზე ასხამდნენ და ჩრდილში ჰკიდებდნენ გასაშრობ-გასახმობად. ზამთარში კი ამ ჩენჩოიან ხმელ ლობიოს წინა დღეს თბილ წყალში ალბობდნენ და მეორე დილით ჩაადგამდნენ მოსახარშად. დიდი დრო კი უნდოდა, მაგრამ შინ გამოყვანილ შაშხს და ხმელ სუნელებსაც რომ ჩაახარშავდნენ საკმაოდ გემრიელი გამოდიოდა. ასევე, მწიფე, უთესლო ბადრიჯანს დათლიდნენ, დაჭრიდნენ და მასაც ჩირივით ახმობდნენ. ზამთარში კი შაშხთან ერთად, პომიდვრის ბაქმავითა და საკმაზი ხმელი სუნელებით შეაზავებდნენ. ისე ოდნავ მწლაკე გემო კი ჰქონდა, მაგრამ მაინც კარგი იყო.

ერთხელ დიდმა მსახიობმა: კახი კავსაძემ თქვა: ისეთი გაჭირვება იყო ომის შემდგომ პერიოდში რომ, პურის ერთ მოზრდილ ნაჭერზე პატარა ყველს მოგვიტეხავდნენ და ის უნდა გვემყოფინებინა პურის ნაჭრისთვის. ჩვენ კი ყოველ პურის ლუკმაზე ისე პატარას ვაციცქნიდით ყველს, რომ პატარავდებოდა ბურთივით მრგვალდებოდა და ლამის მოგვრჩენოდა კიდეცო.

ვ. კიკაბიაძე კი იხსენებდა, ისე გვიჭირდა, პურის გარდა როცა არაფერი გვქონდა საჭმელი, პურის ნახევარს წვრილ კუბებად ვჭრიდით, ტაფაზე ზეთში ვხრაკავდით და სადილივით პურით მივირთმევდითო.

ზოგჯერ ჩვეულებრივ ლობიოს რომ ჩაადგამდნენ, ნავთქურაზე, მოგეხსენებათ, გვიან იხარშება და შეკაზმვამდე მარცვალი რომ მოიხარშებოდა, რამდენიმე ნაჭერ პურს ამ მდულარე ნახარშში ალბობდნენ და მარილ-მოყრილით ბავშვებს გვანაყრებდნენ. სიმინდი და ლობიოც მოუხარშავთ ერთად,

ნიგვზით და სანელებლებით შეუგემებიათ. ცოტა უხერხული საჭმელი კი იყო, რადგან სიმინდი უნდა გამოეჩურჩათ, მაგრამ გაჭირვებაში ამასაც აკეთებდნენ. მოგვიანებით, დაკონსერვება შემოვიდა და მთელი ზამთრის სამყოფელ პროდუქტს აკონსერვებდნენ. აგრეთვე შემოდგომაზე არა მარტო სოფელში, არამედ თბილისშიც კლავდნენ ღორს, ამარილებდნენ და მთელი ზამთარი იოლად გადიოდნენ.

ქორწილები

იმდროინდელი ქალაქურ-თბილისური ქორწილი ძალიან ნააგავდა სოფლის ქორწილს. იმდენად გადატვირთული იყო რიტუალებით, რომ მარტო საქეიფო წვეულება კი არა, ლამის მინი-სპექტაკლები იმართებოდა. ამას თავისი ახსნაც ჰქონდა, ხალხს რომ არ მოეწყინა, მაშინ ხომ ლამისთევით იმართებოდა ქორწილიც და სხვა დიდი წვეულებებიც.

გადახუნძლულ სუფრას სანახაობრივ-გასართობი დატვირთვაც ჰქონდა. თუმცა ნაკლებად თეატრალიზებული ქორწილებიც მახსოვს, ეს მგონი, ქალაქის უბნებზეც იყო დამოკიდებული და რაღაც წილად იმ უბანში მაცხოვრებელი ეთნიკური თუ კუთხური უმრავლესობიდანაც გამომდინარეობდა. ამ თვალსაზრისით უფრო ქალაქის ძველი ან განაპირა რაიონები გამოირჩეოდნენ. მაგალითად: ავლაბარი, ორთაჭალა, ნაძალადევი, დიდუბე...

მაპატიეთ, მაგრამ ისევ მინდა შეგახსენოთ, რომ თითქმის სამოცდაათზე მეტი წლის წინანდელ და შემდგომი პერიოდის ამბებს გიყვებით. ბევრი რამ შეიძლება უჩვეულოდ, დაუჯერებლად ან ზედმეტადაც მოგეჩვენოთ, ან პირიქით, ხანდაზმულებს ზოგი რამის გახსენება-დამატების სურვილიც გაგიჩნდეთ, მაგრამ მე მხოლოდ ჩემ ნანახ-დამახსოვრებულს გიამბობთ და არა ვინმეს მოყოლილ-შეკრებილ ამბებს.

მაშ ასე, დავუბრუნდეთ ტრადიციულ რიტუალს, რომელთა დანიშნულება მხოლოდ სტუმრების მოლხენა-გახალისებაზე იყო გათვლილი, სანახაობითობაზე და არა უზომო ჭამა-სმა-თრობაზე. ისე შემოათენდებოდათ ვერ იგებდნენ. ეს რიტუალი შემდეგ თანდათან დამახინჯდა, დრომაც დააძველა და გადაავარა. ვფიქრობ, რიტუალების რაღაც ნაწილი სოფლებიდან შემოვიდა და უფრო მეტად პერიფერიებში მოიკიდა ფეხი. იქ ხომ ნაკლებად იყო გასართობი: თეატრი, კინოფილმების ჩვენება, კონცერტები, ამაზე ქალაქშიც ბევრს ვერ მიუწვდებოდა ხელი. ამიტომაც გადმოიღეს ერთმანეთისგან ქალაქ-

ის უზნებმა ან ქალაქმა სოფლიდან და ქორწილებიც დამშვენდა სხვადასხვა სანახაობით.

ქორწილი ინიშნებოდა ღამის ათ საათზე ქალის ოჯახში. ამ დროისთვის გაშლილ-გამზადებული სუფრა თუ გამოპრანჭული სტუმარ-მასპინძელი, მორთულ-მოკაზმულ პატარძალ-დედოფლიანად ათი საათისათვის ელოდებოდა ნეფეს თავის მაყრიონით დოლ-გარმონის თანხლებით. ამ დროს პატარძალი უკვე ცალკე ოთახში ჰყავდათ გამოკეტილი მის მეგობრებს, ეგრეთწოდებულ „პადრუკებს“ ისინი კარში იდგნენ, რათა ნეფესთან გაემართათ ხანგრძლივი ვაჭრობა პატარძლის მორთვა-მოკაზმვის საფასურისთვის. ეს ვაჭრობა იყო სიმბოლური, ახალგაზრდა მაყრების, როგორც გოგონების, ისე ვაჟების გაცნობა-შეთვალიერება. ამ დროს გოგონები ენამზებოდნენ, კეკლუცობდნენ; ცდილობდნენ, თავი გამოეჩინათ ენამახვილობით, სიტყვამოსწრებულობით და სასაცილო სიტყვა-პასუხით. ამით მექორწილე მაყურებლებიც ერთობოდნენ. იქმნებოდა ხალისიანი საზეიმო გარემო. ბოლოს თანხმდებოდნენ თანხაზე, რომელსაც ხელისმომკიდე, ანუ მეჯვარე იხდიდა. თანხა, რა თქმა უნდა იყო მიზერულ-სიმბოლური. სანახაობრიობა კი – გასართობად გათვლილი.

შემდეგ გადავარდა ეს რიტუალი, ნელ-ნელა სულ სხვა სახე მიიღო: ყაჩაღანა გოგონებს საამაყოდ მიაჩნდათ, რაც უფრო მეტს აქტიურობდნენ, და ხელჩართულ ვაჭრობას აჩაღებდნენ, რათა მეტი წაეგლიჯათ ნეფის ნათლიისთვის. ხშირად ეს „თავდასხმა-გამოძალვა“ ნებადართულ დაყაჩაღების სახეს ღებულობდა და უხერხულობას ჰქმნიდა.

სოფლებში კი სხვაგვარადაც ხდებოდა: მაგალითად: მაყრებს კართან პურის მცხობელები ხვდებოდნენ საცრით და ეგრეთწოდებულ „საცრის ფულს“ მოითხოვდნენ. აქაც სიმბოლური ვაჭრობა მიდიოდა და ენამოსწრებულთა მართონი იმართებოდა, საცერში კი ხურდა ფულები ცვიოდა, მაყრებისგან გაღებული.

ასეთივე რიტუალი ტარდებოდა „ჯვრის პურზე“, ესეც სანახ-

აობითი და სალალბო იყო. შემდეგ კიდეც, ნეფე-დედოფლის სკამზე პატარა ბავშვს დასვამდნენ და მანამ არ ათმობინებდნენ ადგილს, სანამ არ მორიგდებოდნენ... ნეფე-დედოფალს ოთახში შესვლისას ჩვილ ბავშვსაც აწვდიდნენ ხელში, მრავალშვილიანობა რომ დაბედებოდათ... გაჩაღებული იყო ცეკვა-თამაში, კარგი ცეკვითაც იწონებდა ბევრი თავს. მოკლედ, მთელი ღამე ასეთი პატარ-პატარა წარმოდგენები იმართებოდა. ხალხი ერთობოდა, ხალისობდა და დიდხანს, დიდხანს მიჰყევოდა სალაპარაკოდ, გასახსენებლად ქორწილებში ნათქვამ-ნანახი. ხდებოდა სტუმრებისა და მასპიძლის ახალგაზრდებში საცოლეებისა თუ საქმროების შეთვალეირება, შერჩევა, შეგულება და კვლავ და კვლავ იმართებოდა ქორწილები.

ქართველებში, ალბათ, თავიდანვე იყო ჩადებული არტისტული ბუნება. ბერიკაობა-ყეენობიდან მოყოლებული, ქორწილებიც და დაკრძალვებიც არტისტული იყო. ავიღოთ თუნდაც დატირება, გამწარებული ჭირისუფლებიც ისე გულში ჩამწვდომად დასტიროდნენ თავის მიცვალებულს, რომ პანაშვიდსა და დაკრძალვაზე მოსული უცნობი მოსამძიმრებელს კი გულამოსკვნით ატირდებოდნენ ხოლმე. ხომ არსებობდნენ საგანგებო კარგი მომტირლებიც?!

დიდებული ქართული ხალხური ცეკვების სანახაობრიობაც საყოველთაო აღიარებას და აღტაცებას რომ იწვევს იქნებ აქედან იღებს სათავეს. ზოგი ხალხური სიმღერა, რა თქმა უნდა, სპეციალისტი არ ვარ, ცეკვის თანხლებითაც სრულდებოდა, მხოლოდ გაკვრით და ზედაპირულად ვეხები ამ საკითხს. საქმეში ჩახედულთ რა თქმა უნდა უკეთ მოეხსენებათ.

ცხადია, ქალაქში უფრო სადად იმართებოდა ქორწილები „საცრის ფულისა“ და „ჯვრის პურის“ გარეშე, მაგრამ დილამდე ნამდვილად არც აქ იწყებდა ხალხი: ქალის ოჯახში ღამის ათ საათზე მოსული ნეფე თავისი მაყრიონით კარგად მოილხენდა და ღამის თორმეტ საათზე მიჰყავდა პატარძალი (მაყრებიანად) თავის ოჯახში, სადაც მექორწილები ელოდებოდნენ. პატარძლის მაყრები სიძის თანმხლებ მაყრებზე ორჯერ მეტი

შეიძლება ყოფილიყო. ძირითადად რა თქმა უნდა, ახალგაზრდობა მიდიოდა მაყარში. ასევე ინიშნებოდა უფროსი მაყარი. პატარძლის ოჯახში ქორწილი დილამდე გრძელდებოდა. ამიტომაც ვერ მიდიოდნენ პატარძლის მშობლები სიძის ქორწილში. იქაც სხვადასხვა რიტუალი იყო ღამის განმავლობაში, ძილი რომ არ მორეოდა სტუმრებს და უაზრო სმას არ გადაჰყოლოდნენ. მთავარი იყო გართობა, ცეკვა-თამაში...

ნეფე-დედოფლის ბინაში შესვლისას, ზღურბლზე ფეხის შედგმისთანავე იდო თეფში, რომელიც უნდა გაეტეხა ორივეს ერთად ფეხით, თუ რომელიმე დაასწრებდა, ამბობდნენ, ის დაჯახნის ცოლ-ქმრულ ცხოვრებასა თუ ურთიერთობაშიო. ოჯახში შესვლისთანავე კანფეტებს აყრიდნენ აქეთ-იქიდან, ალბათ სიტკბოს აბედებდნენ.

თბილისის ზოგიერთ უბანში (უფრო ძველ უბნებში) იცოდნენ ე. წ. „ჩირალდნები“. ჩირალდანი იყო დიდი, ღამაზად დატოვილი ხის კარკასი, ნაჭდევებით თუ ღამაზი კუნუბებიანი ხის ფირფიტებით დამშვენებული. მას ნაირ-ნაირი ნუგბარით რთავდნენ და სამშვენისებით ალამაზებდნენ. ჩირალდნის ორივე მხარეს დასკუპებული იყო ხის თხელი ფირფიტებითვე აწყობილი ორი მტრედი. ერთი ასეთი ხის მტრედების ხელოსანი ჩვენს უბანში ცხოვრობდა, „მემტრედე შაქრო“ ერქვა. იგი უღამაზეს მტრედებს აკეთებდა ხის ფიგურულად დაჭრილი ფირფიტებით და ხეში გამოყვანილი მაქმანებით. ამ „ჩირალდნებს“ ნეფე-დედოფლის მაგიდაზე დგამდნენ.

ახალ შექმნილ ოჯახს, ცხადია, ქორწილში მონეული სტუმრები საჩუქარს ჩუქნიდნენ, შეარჩევდნენ ენაკვიმატ, ხალისიან ვინმეს, რომელიც იდგა ცენტრში, თითოეულ საჩუქარს აიღებდა ხელში, დაანახებდა ყველას, რამდენიმე სიტყვას საჩუქარზე იტყოდა, მჩუქნელს დაასახელებდა, თან რაიმე მისადაგებულ სხარტულას ან ანეკდოტსაც დაურთავდა. საჩუქრები ხვავდებოდა ერთ ადგილზე, საიდანაც თანდათანობით გაჰქონდათ, ბოლოს ეს ადამიანი დააყოლებდა: „ააშენოს იმის ოჯახიო, ბარაქა არ მოუშალოსო“. სხვებიც აყვებოდნენ „ააშენოს, ააშ-

ენოსო“.

მაშინ ფულის ჩუქება არ იყო მიღებული, ძირითადად საოჯახო ნივთებს, ჭურჭელს და მისთანებს ჩუქნიდნენ. საჩუქრების დემონსტრირებისას, ფასობდა ის, რომელიც უფრო ორიგინალური იყო და საინტერესო. ესეც სანახაობითი, დროის გასაყვანი რამ იყო. მართალია, ცოტა უხერხულობაც ახლდა დღევანდელი გადასახედიდან, მაგრამ მოგეხსენებათ, მაშინ ნაკლებად იყო სხვა გასართობი, მარტო რადიოს ამარა ვიყავით, მიუთუმეტეს სოფლებში.

ერთი ცოტა საჩოთირო რიტუალიც გამიგია და მახსოვს ბავშვობიდან, მხოლოდ სოფლად: თუ რომელიმე მაყარი შეყვარებული იყო, ქორწილი დან სულ უმნიშვნელო ნივთი ან თუნდაც ყვავილი დედოფლის თაიგულიდან, უჩუმრად უნდა წამოეღო და თავისი გულის სწორისათვის მიერთმია. ალბათ, ეს იმ ქორწილის სამახსოვროდაც, და რაც მთავარია, „თქვენი წყალი გადაგვესხასო“ – იგულისხმებოდა, ისევე როგორც ევროპაში პატარძალი რომ თაიგულს ისვრის. ქართლის სოფლებში ისიც მინახავს, ხის გრძელ შამფურებზე წამოგებული შემწვარი დედალი, წინილა, გოჭის თავი ან მწვადის მოზრდილი ნაჭრები შუა-შუა მწვანილ-ბოსტნეულით და ხილით შევსებული, მექორწილე მაყრებს რომ ეჭირათ ხელში.

თბილისში კი, კერძოდ, ნაძალადევში, რამდენჯერმე შევსწრებივარ ტრამვაის ხაზთან მაცხოვრებელ მექორწილეებს როგორ გამოუტანიათ პურ-მარილით განწყობილი პატარა მაგიდა დილის ექვს საათზე, ზედ ტრამვაის ხაზზე დაუდგამთ ცოტახნით, რომ შეეჩერებინათ ტრამვაი და გამასპინძლებოდნენ ვატმან-კონდუქტორს და მგზავრებს, თან ალოცვინებდნენ ახალ ოჯახს. მაშინ ტრანსპორტის სიმცირის გამო მოძრაობა ნაკლებად ფერხდებოდა.

ბავშვობაში ოქროს უბანში ვიყავი სტუმრად ქორწილში, სადაც პატარძალს ფატად თეთრი ქათქათა უნახესი და ულამაზესი პანანკინტელა ცვილის ყვავილების წნული, დიადემასავით ამშვენებდა, მხრებამდე დაშვებული, არ ვიცი ბავშვი

რომ ვიყავი, იმიტომ მელამაზებოდა, თუ მართლა ლამაზი იყო.

ასეთი დიადემა გირლიანდებივით წვრილ-ყვავილა ფატა, რუსების ქორწილშიც მინახავს თბილისურ ეზოში, გარეთ ცეკვისას. ასეთივე ქათქათა წვრილ ყვავილთა კუნწულა ნეფეებსაც ჰქონდათ პიჯაკის ზედა ჯიბესთან მიმაგრებული. ატელიების ვიტრინებშიც მინახავს შესაკვეთად თუ გასაყიდად გამოფენილი.

სამოციან წლებში ფატა საერთოდ გადავარდა. თმებში მხოლოდ ყვავილებს იბნევდნენ ლამაზად, ან მოკლე (კისრამდე) ფატას ირგებდნენ.

ასევე დამოკლდა ფატასთან ერთად საქორწილო კაბებიც, მუხლზე ან მუხლს ზემოთაც აინია. მოკლე კაბის პირობაზე ცდილობდნენ განსხვავებული და ორიგინალური ყოფილიყო საპატარძლო კაბა.

დიდხანს მაინც ვერ შეელივნენ პატარძლები გრძელ, მართლაც სადედოფლო კაბებს და კვლავ დააგრძელეს. ფატის მაგიერ კი, ფართო ფარფლებიანი „შლაპები“ შემოიღეს, წვრილი ყვავილებით ან ბაფთებით დამშვენებული, თუმცა ესეც მალე გადავარდა.

ქორწილში აუცილებლად პირველი მოდიოდა „მახარობელი“, რომელსაც ღვინის დოქით და ფიალით ხვდებოდნენ, უმასპინძლებოდნენ ღვინით და წითელ ხელსახვევს, უფრო პატარა ზომის თავსაკრავს ახვევდნენ მკლავზე... ბევრგან იცოდნენ ეგრეთწოდებული „შაბაში“. ეს იყო ფული ქალაღდის კუპიურით, რომელსაც ცეკვის დროს აქეთ-იქიდან ხელებში აწვდიდნენ პატარძალს. ბოლოს, ხელები რომ აეცსებოდა პატარძალს ფული „დამკვრელებთან“ მიჰქონდა და მათ წინ მაგიდაზე ახვავებდა. თუ რომელიმე მექორწილე ცეკვას შეუკვეთდა „დამკვრელებს“, ფულს ზოგჯერ ყურს უკანაც უდებდნენ. ხალხი კი გაიძახოდა: „შაბაშ, შაბაშო!“. ძირითადად ესეც გარეუბნებსა და სოფლებში უფრო ხდებოდა.

აი, ჩემი ქორწილი კი რატომღაც ჭიათურის რაიონის ერთ-ერთ სოფელში გადაიხადა ჩემი მეუღლის ოჯახმა. ულამაზე-

სი ქორწილი იყო. ზესტაფონიდან ამ სოფლამდე კარგა დიდ მანძილზე, ტრასის ორივე მხარეს, ერთმანეთის მიყოლებით ჩაამწკრივეს თითქმის ადამიანის სიმაღლის ქაობის მცენარე, რომელთა გრძელი ყავისფერი დაბოლოებები ნავთით იყო გაჟღენთილი. გზადაგზა ბავშვები დაუყენეს. თბილისიდან საქორწილო კორტეჟის მოახლოებისას, სიგნალის გაგონებისთანავე დაანთეს და ასე გაჩახჩახებულ-გაჩირაღდნებულ დერეფანში მოუხდა მანაქანების კოლონას სიბნელეში გამოვლა. მაღალი ყორეებით შემოვლებულ ეზოს ჭიშკართან სოხუმიდან საგანგებოდ ჩამოტანილი ქათქათა, უზარმაზარი ქრიზანთემებით დამშვენებული საქორწილო სუფრა იყო გაშლილი, სანაქებო იმერულ სუფრას გიტარაზე ნამღერი ქალაქური სიმღერები ამშვენებდა.

მიცვალებულის დაკრძალვის ცერემონიალი

დავინწყით იმით, რომ მაშინ (50-იან და მომდევნო წლებში) ქირი იყო თუ ლხინი, რაიმეს აღსანიშნავი სუფრა ყოველთვის შაბათ-კვირას გადაჰქონდათ. მიუხედავად იმისა რომელ დღეს უწევდა ეს თარიღი. მაშინ ხალხი ნაკლებად დადიოდა ეკლესიაში და არც ამდენი მოქმედი ეკლესია იყო, რელიგიური წესები რომ ეკარნახათ. არსებობდა მხოლოდ ხალხში გავრცელებულ-დამკვიდრებული საყოველთაო ტრადიცია, რომელსაც მტკიცედ იცავდნენ. მაგალითად, მიცვალებულს დაახლოებით ერთ კვირამდე არ ასაფლავებდნენ. ბალზამირება და მითუმეტეს არც მაცივრები არსებობდა.

ზაფხულობით ქირავდებოდა მეორადი, უზარმაზარი საყინულე კუბოები. მათ „ლედნიკები“ ერქვა. შიგ დიდი ზომის ყინულის ზოდებს აწყობდნენ. დაკრძალვამდე ამ თავდახურულ „ლედნიკებში“ ესვენა მიცვალებული. ყინულს ცვლიდნენ, გამონაჟონ წყალს კი საკაცის ქვემოთ სათლებს უდგამდნენ და ყვავილებში მალავდნენ. ზაფხულის დღეებში ოდნავი სუნი თუ მაინც შეიგრძნობოდა, სხვადასხვა მძაფრი სუნამოებით ანიეიტრალდნენ.

სოფლად თუ ქალაქად რამდენიმე მყარად დამკვიდრებული წესი არსებობდა. ადამიანის გარდაცვალებისთანავე სანათესაო-სანაცნობოში სხვადასხვა კუთხეში აგზავნიდნენ დეპეშებს, რომ ეუწყებინათ ეს სამწუხარო ამბავი. ოჯახის ახლობლებს ე. წ. „შემტყობინებლებს“ უგზავნიდნენ. მათ „მოპატიჟებასაც“ უწოდებდნენ.

მიცვალებულის გაპატიოსნებაში შედიოდა გაბანვა. გამბანავები კიდევ აცმევდნენ ჩასაცმელს. ნაწილს კუბოში უფენდნენ ჩასატანებლად და ნაწილს საახლობლოში არიგებდნენ, რომ მის სახელზე გაეცვითათ... მიცვალებულის სამეზობლო თავზე იღებდა ქელების მომზადება-გაძლოლას და სხვა საორგანიზაციო საქმეებს.

მაშინ სარიტუალო დარბაზები არ იყო და არც ბრეზენტის

უზარმაზარი სეფა-კარვები, ამიტომ პირველ რიგში იწყებოდა ოთახების გამოთავისუფლება ავეჯისგან, როგორც მიცვალებულის ოჯახში, ისე ახლო მეზობლის, რათა ჭირის სუფრა გაეშალათ. შემდეგ იწყებოდა მაგიდების, სკამების და ჭურჭლის შეგროვება, რადგან მაშინ არც ჭურჭლის გამქირავებელი პუნქტები იყო და არც უბნებს ჰქონდათ საერთო ხმარებისთვის შეძენილი ჭურჭელი. ამიტომ შეგროვებული ჭურჭელი ერთმანეთში რომ არ არეოდათ ნიშნებს უკეთებდნენ, გადმობრუნებულ თევზს რელიეფურ წრიულ ზოლს ერთ-ორ ან მეტ ნაჭდევს უკეთებდნენ ქლიბით, დანა-ჩანგალსაც აგრეთვე. თანაც მაშინ ქელეხებს ორას, სამას და მეტ კაციანს არ იხდიდნენ, მხოლოდ საახლობლო და სანათესაო რჩებოდა ჭირის სუფრაზე.

დაკრძალვამდე ოჯახის ჭირისუფლების და რაიონიდან ჩამოსული სტუმრების კვებასაც მეზობლები უძღვებოდნენ, დაკრძალვამდე მიცვალებულის ოჯახში ხორციანი კერძი არ შეიძლებოდა, აღმოსავლეთ საქართველოშიც კი.

ადამიანის გარდაცვალებისთანავე ახლობლები ადგენდნენ როგორც მისაპატიჟებელთა, ისე საქელეხო სუფრის პროდუქტების სიებს. ხდებოდა ხარჯთაღრიცხვაც, სად, რამდენი უნდა შეეძინათ „საკლავი“ ან ღვინო.

თბილისში „საკლავად“ მხოლოდ ცხვარი ითვლებოდა, საქონლის ხორცი ბაზარში შეიძინებოდა, რაიონსა და სოფლებში კი მსხვილფეხა საქონელიც იკვლებოდა.

დახმარების მიზნით სამეზობლოში ფულსაც კრებდნენ მიცვალებულის ოჯახისთვის, რომელიც ზოგჯერ მთელ უბანს ან მთლიან კორპუსს მოიცავდა.

მოგვიანებით, სამოციანი წლების შემდეგ, ქელეხებისა და ქორწილების სუფრა, უკვე უზარმაზარ გრძელ სეფაში იშლებოდა. გაჩნდა სკამ-მაგიდებისა და ყველანაირი ჭურჭლის გამქირავებელი პუნქტები და მოპატიჟებელთა რიცხვიც საკმაოდ გაიზარდა. სამოცდაათიან წლებში ისეთი დიდი სეფა იშლებოდა მიკროფონებს ამონტაჟებდნენ ერთმანეთის ხმა რომ

გაეგოთ. ალაგ-ალაგ შეშით დასანთებ თუნუქის ღუმელებს დგამდნენ ზამთარში. ზოგი ორას, სამას და ოთხას კაციან სუფრასაც კი შლიდა.

აღმოსავლეთ საქართველოში, ისევე როგორც თბილისში, ქელებზე „საკლავი“ ხორცი აუცილებლად უნდა ყოფილიყო, მიუხედავად იმისა მარხვა იყო თუ არა. ხორცად მხოლოდ ცხვარი და საქონელი მოიაზრებოდა. ღორის ხორცი, შემწვარ-შებრანული წინილა, გოჭები არ შეიძლებოდა, არც ხაჭაპური, არც ნამცხვარ-ტკბილეული (კოლიოს გარდა).

ნელ-ნელა, დაახლოებით ორი ათასი წლიდან შესაძლოა უფრო ადრეც, რაც მრევლი მომრავლდა და ყველა ეკლესია ამოქმედდა, დაიწყეს მარხვის დაცვა ქელებებში და ცხოვრებაშიც. არამარტო ხორცი აიკრძალა მარხვის პერიოდში, არამედ ყველა არასამარხვო პროდუქტი: ყველი, კვერცხი, კარაქი... შეიძლება გამონაკლისიც ხდება, მაგრამ, ალბათ, იშვიათად.

არ ვიცი რატომ ხდებოდა თბილისში და საერთოდ, აღმოსავლეთ საქართველოში რომ მარხვა ხორცს არ გამორიცხავდა ქელებში. იქნებ იმიტომ რომ სულის შესაწირად ითვლებოდა და ამიტომაც ერქვა „საკლავი“ ან სულაც ურწმუნო კომუნისტების გავლენით დადუმებული, ეკლესიების უმოქმედობა იყო მიზეზი... მე მხოლოდ ფაქტებს მოგახსენებთ. აკრძალვის მიუხედავად, ხალხმა მაინც მრავალი ეკლესიური რიტუალი შემოინახა. თითქმის ყველა წმინდანის დღეს აღნიშნავდნენ, სანთლებს ანთებდნენ, ლოცულობდნენ, განსაკუთრებით სოფლებში. დღეობები ხომ წმინდანების სახელობისა იყო, აშკარად ზეიმობდნენ „ნიკოლოზობას“, „ლვთისმშობლობას“, „გიორგობას“ და სხვა წმინდანების სახელობის დღეობებს.

მიცვალებულის ოჯახში თუ ბავშვი იყო მოუნათლავი, – ნათლავდნენ. დედაჩემი, ბებიჩემი და მათი ხნისანი მტკიცედ იცავდნენ წესს: შაბათს ხუთი საათის შემდეგ „მზის ჩასვლის შემდეგ“, ნემსს ხელში არ აიღებდნენ მეორე დღის, კვირის ხუთ საათამდე – „კვირაძალიაო“ – ასე ამბობდნენ.

თბილისში და აღმოსავლეთ საქართველოში ქელები იმართე-

ბოდა დაკრძალვის შემდგომ, სასაფლაოდან მობრუნებულ ხალხს ხვდებოდა რამდენიმე ქალი, პირსახოცებითა და წყლით, რათა ყველას ხელი დაეხანათ, თუნდაც უსაპნოდ. ეს ალბათ, ჰიგიენის აუცილებლობის გარდა, ერთგვარი რიტუალიც იყო. აქვე უნდა ითქვას ერთი უხერხული წესის შესახებ: თვალსაჩინო ადგილზე იდგა პატარა მაგიდა, სადაც ორი კაცი შესანიშნავად კრებდა და სიაში აფიქსირებდა. დასავლეთში ამ „შესანიშნავს“ „გადასახური“ ერქვა.

დასავლეთ საქართველოში ხორცი გამორიცხული იყო ქელებზე, მარხვამიც და უმარხვოდაც. ქელები იმართებოდა დაკრძალვამდე. დაკრძალვის დღეს მუდმივად განახლებადი სუფრით ხვდებოდნენ მოსულს, მითუმეტეს შორს მაცხოვრებელს, რომელსაც ზოგჯერ დაკრძალვამდეც კი უხდებოდა უკან გაბრუნება.

ისევ თბილისს დავუბრუნდეთ. თბილისში მაცხოვრებელს, დასავლელი იყო თუ აღმოსავლელი, ყველას ერთი წესი ჰქონდა – „თბილისური“. გარდაცვლილის ოჯახში მეორე დღიდანვე იწყებოდა სხვადასხვა წეს-ჩვეულების აღსრულება.

მიცვალებულის სურათს ადიდებდნენ და კედელზე კიდებდნენ. მასთან ერთად პასპორტის სურათის ზომის მომცრო სურათებსაც ამრავლებდნენ, დაახლოებით 30-40 ცალს. მათ მკერდზე პალტოსა თუ კაბის გულზე იბნევდნენ და ორმოც დღემდე ატარებდნენ მიცვალებულის ხსოვნისა და პატივისცემის აღსანიშნავად. ამ პატარა სურათებს შავი ქსოვილის ვიწრო ლენტის არმიას შემოავლებდნენ ანაოჭებულად და ისე აბნევდნენ ტანსაცმელზე. მამაკაცები გლოვის ნიშნად პალტოს ან პიჯაკის ცალ სახელოზე შავ, საკმაოდ განიერ ლენტს ან ქსოვილს აკერებდნენ წრიულად იდაყვს ზემოთ, ამასაც ორმოცამდე.

დაკრძალვის დღეს მიცვალებულის ყველა ჭირისუფალი იპარსავდა პირს, რადგან ორმოცამდე არ შეიძლებოდა გაპარსვა. მოშვებული წვერი გლოვის ნიშანი იყო.

ქალები, თუ გარდაცვლილი მათი ოჯახის წვერი იყო ან ახ-

ლობელი, გარდა შავი ტანსაცმელისა თხელი ნაჭრის გრძელ და განიერ მანდილს, „შარფს“ ატარებდნენ. ძაძები მხოლოდ შავ კაბასა და ფეხსაცმელს არ ითვალისწინებდა, ივლის-აგვისტო-შიც კი შავი წინდები უნდა სცმოდათ, ისე, რომ ფეხი ბოლომდე ყოფილიყო დაფარული და ეს ყველაფერი წლამდე უნდა ეტარებინათ ან ორმოცამდე მაინც. ძაძები მთლიანად ახალი შეძენილი და ახალი შეკერილი უნდა ყოფილიყო, ამ მიცვალებულის სახელზე. მეორე დღიდანვე იჭერდნენ თადარიგს: მიდიოდნენ მაღაზიაში ქსოვილის, ფეხსაცმლის, შარფის, წინდების შესაძენად. პარალელურად გვერდით ოთახში ჰყავდათ მკერავი, რომელსაც ყველა ჭირისუფლისთვის და ახლო ნათესავებისთვის უნდა შეეკერა კაბა, (მოკლე თავსაფრები – ნათესავებისთვის). რა თქმა უნდა, მკერავს ეხმარებოდნენ პანაშვიდამდე რომ მოესწრო ყველფრის შეკერვა.

პანაშვიდებზე ვიდრე მაგნიტოფონი შემოვიდოდა, ცოცხალ შემსრულებლებს იწვევდნენ. რამდენიმე მუსიკოსისგან შემდგარი მინი-ორკესტრები, თავისი ინსტრუმენტებით მოდიოდნენ და კლასიკურ, სამგლოვიარო ნაწარმოებებს ასრულებდნენ. ეს უფრო ქალაქის ცენტრალურ ნაწილში ხდებოდა. განაპირა რაიონებში, პერიფერიებში კი ძირითადად მედუდუკეთა ანსამბლები ე. წ. „დასტები“ დადიოდნენ. მათს რეპერტუარშიც შედიოდა სამგლოვიარო, გულის ამაჩუყებელი სიმღერები: დედაზე, მამაზე, შვილზე, და-ძმაზე და ა. შ. იმისდა მიხედვით მიცვალებულს რომელი მოერგებოდა, ზოგჯერ სახელსაც კი მიუსადაგებდნენ ხოლმე. ერთმანეთს ცვლიდა ჭირისუფლის დატირება და მათი სიმღერა. დატირება, მოთქმა-გოდება ერთ-ერთ და მთავარ რიტუალად ითვლებოდა. რიგ-რიგობით დატირებისას ისეთ გულის ამაჩუყებელ სიტყვებს ამბობდნენ, ხალხი ტირილით გამოდიოდა. ასეთ მიცვალებულზე ამბობდნენ – „ცრემლიანი მკვდარიო“. არსებობდნენ აგრეთვე „კარგი მოტირლები“, რომლებიც მკვდარს „აპატიოსნებდნენ“.

ეს ყველაფერი უფრო სოფლად ან განაპირა უბნებში ხდებოდა. ნელ-ნელა გადავარდა ხმამალა მოთქმით ტირილი. ყველა

მიეჩვია, გულში ჩაეკლა ახლობლის დაკარგვით გამოწვეული ტკივილი.

დაკრძალვამდე მიცვალებულს ღამეს უთევდნენ მამაკაცები სამეზობლოდან, სანათესაოდან თუ სამეგობროდან. სახლიდან გამოსვენება ხდებოდა 4-5 საათზე ზამთარ-ზაფხულის მიხედვით და არა როგორც ახლაა მიღებული, 2-3 საათზე.

პროცესიას წინ მედროშე მიუძღოდა დიდი დროშით. მეც მახსოვს ერთი ასეთი „მედროშე შურკა“. პროცესიას მიჰყვებოდა სასულე ორკესტრი უზარმაზარი „ბარაბნით“, დასარტყმელი გონგებით. სასაფლაომდე როგორი შორი მანძილიც არ უნდა ყოფილიყო, მიცვალებული ნებისმიერ ამინდში ხელით მიჰქონდათ. ესეც ერთგვარ გაპატიოსნებად ითვლებოდა. თუმცა იყო შემთხვევები, როდესაც შუა გზიდან მანქანაზე გადაჰქონდათ.

გვირგვინები ზოგჯერ იმდენი იყო, რომ დიდი სატვირთო მანქანის ძარაზე გვერდებს („ბორტებს“) სამივე მხარეს ჩამოშლიდნენ და ზედ მაღალ ხარიხებს ამაგრებდნენ იარუსებად. ბოლოს ხარიხები სახურავივით დამრეცად ერთდებოდა და ზედ ისე მაგრდებოდა გვირგვინები, ყვავილების სახლს მოგაგონებდათ. ზოგჯერ პროცესიას რამდენიმე ასეთი მანქანა მიჰყვებოდა. საფლავს რომ ამოთხრიდნენ, სიღრმეში ცემენტით და ქვიშით თალებს აკეთებდნენ წინა დღეებში, შეშრობა რომ მოესწრო. კუბოს ამ თალებში ათავსებდნენ. საფლავში ჩასვენებამდე იწყებოდა დეპეშების კითხვა ტექსტებით, სსრკ-ს ყველა კუთხიდან თუ საქართველოს ქალაქებიდან.

როგორც კანონი, დაკრძალვის მეორე დღეს ჭირისუფლები საფლავზე გადიოდნენ. ამ დღეს „შვიდი“ ერქვა, მიხუდავად იმისა მეშვიდე დღე იყო, მეექვსე თუ მერვე. ეკლესიურად ახლა მეცხრე დღეს გადიან. ორმოც დღემდე არც მაშინ და არც ახლა შეიძლება საფლავზე გასვლა.

„ორმოცის“ და „წლისთავის“ სუფრაზე უკვე ყველანაირი საკვები იყო მიღებული: გოჭი, ქათამი, ხაჭაპური, ნამცხვარი და ხილი. წლისთავის აღსანიშნავად სუფრაზე წესით „ჭერი იხდებოდა“. ასე უწოდებდნენ, რადგან ამ სუფრის დასრულები-

სას უნდა ემღერათ თუნდაც ერთხელ, „ჭერი აეხადათ“ რათა მწუხარება და უბედურება დამთავრებულიყო ამ ოჯახში. ზოგჯერ ქირისუფალს უჭირდა ამასთან შეგუება და თავს იკავებდა ე. წ. „ჭერის ახდის“ გამო წამოწყებულ სიმღერაზე.

... იმ დროისათვის თბილისის მოსახლეობა საკმაოდ განსხვავებულად იმოსებოდა. მაგალითად, ქალები ჩექმას საერთოდ არ იცვამდნენ და არც არსებობდა ქალის ჩექმა. იყო მხოლოდ რეზინის ბოტები ყელიანი და უყელო, ქუსლიანი და უქუსლო. ქუსლიანს და ცოტა მაღალ ყელიანს ჩექმა-ბოტი ერქვა. ბოტების ქუსლებში სიცარიელე იყო, ამიტომ მენალეებს აჩარხვინებდნენ შესაფერისი ზომის ხის ქუსლებს და თვითონ დებდნენ საქუსლეში ან პირდაპირ ქუსლიან ფეხსაცმელზე იცვამდნენ ბოტს. ბავშვები ბოტებს ხმარობდნენ, მხოლოდ დაბალს და გადასაჭერმესაკრავიანს. ისე კი, მთელი ზაფხული მსუქუბი სანდლები გვეცვა. წითელი ან ყავისფერი, საძირეც და ზედაპირიც ტყავისა იყო.

მოზრდილები საზაფხულოდ ასეთივე გადასაჭერიან ე. წ. „ტანგეტკა“ ქუსლიან ფეხსაცმელს ატარებდნენ, ძალიან მოდაში იყო და პრაქტიკულიც. მას „ვენგერკებს“ ეძახდნენ. „ვენგერკებს „მოკასინები“ მოჰყვა“. გამოჩნდა სპორტული ფეხსაცმელებიც ე. წ. „ტაპოჩკები“ და „კედები“. „მოკასინების“ შემდგომ მოდაში ფრანგულქუსლიანი ფეხსაცმელი შემოვიდა ე. წ. „ფრანცუსკები“, რომელთა წვერი და უფრო კი ქუსლი ძალიან დაწვრილდა, კალაპოტიც დავიწროვდა. „ფრანცუსკები“ გამოსასვლელ ფეხსაცმელად დამკვიდრდა. კარგა ხნის შემდეგ გამოჩნდა მსხვილცხვირიანი ფეხსაცმელი, რომელსაც „ბულდოგები“ შეარქვეს. გოგონები მთელი დღე, თითქმის ყველგან უქუსლო, ტილოს ღია ფერის „ჩუსტიკებით“ დადიოდნენ. ეს მსუბუქი ფეხსაცმელი უცხოეთიდან შემოდიოდა და ხელზე იყიდებოდა ხელმისაწვდომად, მაგრამ, არა თავის ფასად. შემდეგ კი თბილისში დაიწყეს, ე. წ. „ბებრაზმერნი“ ჩუსტიკების კერვა, რაც საკმაოდ იაფი და მოხერხებული იყო.

გავრცელებული იყო აგრეთვე „გალოშები“. სატუცავი ჰქვია ქართულად, მაგრამ „კალოშებს“ ეძახდნენ. განსაკუთრებით მამაკაცები ხმარობდნენ და უამინდობაში ფეხსაცმლის გარედან იცვამდნენ, რათა შენობაში შესვლისას კართან გაეხადათ და შიგნით სუფთა ფეხსაცმლით შესულიყვნენ. ასეთ ამოსაცმელ „გალოშებს“ ქალებიც ხმარობდნენ, უქუსლოსაც და ქუსლიანსაც.

აი, მამაკაცები კი ჩექმას ხმარობდნენ, უბრალო დრაგუნიდან, „კირზი“ ერქვა, აზიურებამდე, „აზიაცკებს“ ეძახდნენ. მათ სქელი და მაგარი ტყავი ჰქონდათ გამოკრული საძირეზე. თუ არ ეცდები, „პადოშ“ ეძახდნენ. „აზიაცკებზე“ შარვალი უნდა სცმოდათ, ე. წ. „გალიფე“, რომელიც საკმაოდ გავრცელებული იყო. ეცვათ აგრეთვე ჩაშვებული, სწორი შარვლები, რომელსაც „ჩასტონს“ ეძახდნენ; „აფშლაგინს“ კი, თუ სწორად ვამბობ, ნაკეცებს ტოტების ბოლოში. უფრო მოგვიანებით ახალზარდებში ვინრო შარვლები შემოვიდა, ე. წ. „ბუტილკა“, პირველად ძალიან გაუჭირდა ფეხის მოკიდება, რადგან უსიამოვნებაც ახლდა ამ მოდელის შემოსვლა-დამკვიდრებას. უფრო წარმოუდგენელი იყო მოკლე შარვლის – „შორტის“ ჩაცმა, მით უმეტეს ქალაქში. ასევე მიუღებელი იყო მამაკაცისთვის ჭრელი, რაიმე გამოსახულებიანი პერანგის ჩაცმა, რადგან დამკვიდრებული იყო სადა პერანგები, სხვადასხვა ფერის, ან კუბოკრული.

ზედა სამოსად უფრო ზრდასრული და ასაკოვანი ადამიანები „კიტელს“ ხმარობდნენ. ეს იყო ჩალილული სახელოიანი ზედა ჩასაცმელი, გარედან მიკერებული დიდი და პატარა ჯიბეებით. იგი თეთრი ფერის ტილოსგან იკერებოდა, ან ჩესუნჩისგან. ამიტომ „ჩესუნჩის“ კიტელს ეძახდნენ. ტილოს ფეხსაცმელებიც ეცვათ მაშინ, უფრო მამაკაცებს, თუმც ქალებსაც ეცვათ. მახსოვს, თითო-ოროლასღა ეცვა მამაკაცის ზედა პერანგი, რომლის მარცხნიდან წამოსული წვრილი ლილებით შელილული ირიბი ჭრილი მარჯვენა მხარეს პატარა მდგარ საყელომდე ადიოდა. კალთები შარვალში ჩასატანებელი ან ქამრით შემოსარტყმელი ჰქონდა მას „გალიფე“ შარვალზე იცვამდნენ.

ერთხელ ვიკითხე: – რა ჰქვია ასეთ პერანგს-მეთქი. მოდელს ვგულისხმობდი და „ერთი მუჭა საქართველო“ – მომიგეს. ეს მოდელი მალე გადავარდა.

ზამთარში მამაკაცებს ჩასათბუნებლად ე. წ. „ტელეგრეიკები“ ეცვათ, ალბათ, რუსეთიდან შემოვიდა, მაგრამ აქაც კარგად აითვისეს, რადგან იოლი იყო მისი შეკერვა. ამ დაბამბულ-დალიანდაგებულ სამოსს უფრო ხელმოკლე ხალხი: მუშები და სოფლის გლეხობა ხმარობდა.

იყო ასეთი სამოსი „მაკენტოჟი“ – საზაფხულო პალტო მამაკაცებისათვის, „გაბარდენის“ საზაფხულო პალტოები. ქალებისა და მამაკაცებისათვის. (ხალხი „კაბარდინს“ ეძახდა). ასევე „დრაფის“ ზამთრის პალტოები, შემდეგ შემოვიდა „ტრიკოტინის“ პალტოები, რომლებიც მხოლოდ ხელზე იყიდებოდა დახლს ქვემოდან ან „სპეკულანტებთან“. ამავდროულად, შესაძლებელია ოდნავ ადრეც, მოდამი შემოვიდა თხელი ლაბადა, იტალიური „პლაშჩი“, რომელიც მიუხედავად სიძვირისა, ძალიან სწრაფად გავრცელდა და დიდი გასავალიც ჰქონდა. ყველას ყველგან ეცვა, თუმცა თხელი იყო და ლაბადათ უფრო გამოდგებოდა. სამოცდაათიან წლებში საკმაოდ ძვირადღირებული, რბილი ტყავის საზაფხულო პალტოები ანუ „ლაიკის პლაშჩები“ შემოვიდა და რადგან თითქმის ყველა შავი ფერის იყო, ლამის მთელი თბილისი გადაშავდა. ბატონ ბიძინა კვერნაძის არ იყოს, როგორც ამბობდნენ, ერთ-ერთ პანამეიდზე მთავრობის შეგვიანებულ წევრებს ელოდებოდნენ. ბოლოს რომ გამოჩნდნენ, ცხონებულ კომპოზიტორს უთქვამს: „გვეშველა, მოშავდნენო“... თბილისელები სიძვირის გამო ბოლომდე ვერ გაუშინაურდნენ. უფრო ადრე ქუდების ასეთი სახეობებიც იყო, მაგალითად: „გალიბანდი“, „კრაველის ქუდი“, „ბუხრის ქუდი“.

იმ დროს ძირითადად ქსოვილებს ყიდულობდნენ და მკერავებს აკერინებდნენ. მზა ნაწარმი შედარებით ნაკლებად იყიდებოდა. მკერავები საკმაოდ მომრავლებული იყო თითქმის ყველა უბანში და ქუჩაზეც კი. რა თქმა უნდა, ატელიებიც იყო, მაგრამ ხალხი უფრო კერძო მკერავებს ეტანებოდა. იყვნენ

სახელგანთქმული მკერავებიც და იყო შემკვეთების „პრიმერკებზე“ (მოზომება-ჩასწორება) სირბილი. კლიენტს თითო კაბის შეკერვისას ორ-სამჯერ მაინც იბარებდნენ. ქსოვილების დიდი არჩევანი იყო, ძალიან ბევრი სპეციალიზებული ქსოვილის მაღაზიებიც მახსოვს. ზოგ მათგანში მოგვიანებით ე. წ. „გამომჭრელებიც“ ჰყავდათ, ისინი იქვე შეძენილ ან მიტანილ ქსოვილს სახელდახელოდ აღებული ზომებისა და კლიენტისვე არჩეული მოდელის მიხედვით ჭრიდნენ და ქინძისთავეებით კინძავდნენ. იმ დროინდელი ქსოვილების ზოგიერთი დასახელებაც მახსოვს: „მარკიზეტი“, „კრეპუორჟეტი“, „კრეპ სატინი“, „იაპონუა“, „შატლანგა“ (ეს ალბათ რადგან კუბოკრული იყო, შოტლანდიიდან მოდიოდა სახელწოდება), „ქიმერი“, „კაშმირი“, „შტაპელი“, „ამერიკო“ (ეს მგონი იარდალივით ქსოვილი იყო), „პომ ბარხატი“ თუ „პოლ ბარხატი“, ჩესუნჩი და სხვა ბევრი. ისე, გაცილებით ადრე ყოფილა, და მე მხოლდ გამიგია „ფაიდაშენის“ კაბა ან „ფილტიკოზის“ წინდები ეცვაო.

ქალს კაბის ან ნებისმიერი ბლუზის ქვეშ პერანგი ეცვა, უბრალო თუ ბრალიანი, ადგილობრივი ტრიკოტაჟის თუ ძვირადღირებული გერმანული „გარნიტურები“ თუ „კორსეტები“ – „გერმანულ“ ან „ესპანურ“ მაქმანებით. ასეთივე იყო საღამურები. ქალები თვითონაც იკერავდნენ ან აკერინებდნენ ღამის პერანგებს. გულისპირს თავად უქარგავდნენ ნაირ-ნაირ სახეს („უზორებს“) ფერადი „მულინეს“ დაფებით.

მამაკაცებიც პერანგის შიგნით აუცილებლად მაისურს იცვამდნენ, ხშირად მაისურებს ქალები ქსოვდნენ ყაისნალით და №10 თეთრი კოჭის დაფით, სხვადასხვა „უზორებითა“ თუ ორნამენტებით – ირმებით, ყვავილებით და სახელებით.

არც. ე. წ. „კოლგოტკები“ არსებობდა მაშინ, თხელ მოკლე წინდებს წვივებზე იმაგრებდნენ რეზინის დამჭერებით, რომლებიც ხშირად უნდა გამოგეცვალა ხარისხიანი თან ღამაში რეზინით, ქუჩაში რომ არ ჩაჩაჩულუყო. არსებობდა სპეციალური ქამარიც ორი წინ და ორი უკან ჩამოშვებული ფართო რეზინებით, რომლის დამჭერის სამაგრები წინდის ბოლოებს

იმაგრებდა. და ეს ჩამოშვებული სამაგრი რეზინები თეძოებთან ოდნავ გამოყვანილ მოკლე ქამრებზე იყო დამაგრებული. ერთი უხერხულობაც ახლდა ამ თხელ, კაპრონ-ნეილონის წინდებს: უკანა მხარეს მთელს სიგრძეზე ქუსლიდან ბოლომდე ჰქონდა წვრილი ნაკერი („შოვი“), რომელიც წვივის შუაზე უნდა ყოფილიყო, ქალებს ხშირად უხდებოდათ შემონმება-შესწორება, რათა არ დაბრეცილიყო ეს „შოვი“.

თხელ წინდებს ხშირად მისდიოდა თვალი, ზოგჯერ ახლად ნაყიდს პირველივე ჩაცმისთანავეც კი. ამისთვის არსებობდა თვლების ამომყვანი ხელის სპეციალური ნემსი. მას ხშირად იყენებდნენ, რადგან თვალწასული წინდით სიარული უხერხულად ითვლებოდა. სამოციან წლებამდე მოზარდები და ახალგაზრდა ქალები, ისევე როგორც ბავშვები, ზაფხულობით ფეხსაცმელს იცვამდნენ „ნასკებზე“ ანუ მოკლე წინდებზე, რომლებსაც სამაგრი რეზინი არ ჰქონდა და ამიტომ ორ-სამჯერ იკეცავდნენ წინდის ყელს. ორმოცდაათიან წლებში ქალის ზედა სამოსზე – კაბა იქნებოდა, ბლუზი თუ პალტო, მხრების შესამაღლებლად მოდაში იყო სამკუთხა დალიანდაგებული პატარა ბალიშები, რომლებსაც „ლიპებს“ ეძახდნენ. თხელ საზაფხულო კაბებზე კი საკმაოდ მოზრდილი ლიპები ეკეთათ და კარგა გვიან გადავარდა მოდიდან. შემდეგ კი, ოთხმოცდაათიანი წლები იქნებოდა, ალბათ, კვლავ შემოვიდა მოდაში – ჯერ მომრგვალებული ფორმის, შემდეგ კი პატარა ზომის და აპრეხილი, თუმცა დიდხანს ვერც ამჯერად გასტანა. გავრცელებული იყო აგრეთვე, თეთრი, აბრეშუმის ან ახლადშემოსული კაპრონ-ნეილონის მოქარგული გულის პირები, „ვსტაკებს“ ეძახდნენ და თხელი პიჯაკის ტიპის შემოსაცმელის ან გულღია კაბის შიგნით ხმარობდნენ.

ახალგაზრდა ბიჭები და ზოგჯერ გოგონებიც იცვამდნენ ლურჯი ან შავი შტაპელის თავბოლოში მჭიდროდ ანაოჭებულ, რამდენიმე მწკრივად რაზინგაყრილ შარვლებს. საერთოდ, ქალები შარვლებს არ ხმარობდნენ. იშვიათად, გამონაკლისის სახით ექსკურსიებზე და ალბათ, ექსპედიციებში. ასეთ შარვ-

ლებზე ქალებიც და კაცებიც ხშირად იცვამდნენ „უკრაინკებს“, ფერადი მულინე ძაფებით კანვაზე მოქარგულგულისპირიან ბლუზ-პერანგებს. ამგვარად მოქარგული პერანგები საკმაოდ გავრცელებული იყო ისევე, როგორც ბავშვებისთვის „მატროსკები“.

50-იან წლებამდე და შემდგომაც, ვისაც ახალი პალტოს შეძენის საშუალება არ ჰქონდა, ხშირად ძველ პალტოს არღვევდა, გადმოაბრუნებდა და უკუღმიდან კერავდა, გახუნებულ, გაქუცულ ნაჭერს ახლის იერი რომ ჰქონოდა. მაგრამ ზოგჯერ ვერაფერს უხერხებდნენ ღილ-კილოებს, რადგან ამობრუნებისას სხვა მხარეს ხვდებოდა და როგორ აკურათულადაც არ უნდა ამოეკერათ, მაინც გასცემდა თავს.

ხელმოკლე ხალხი ლოგინის თეთრეულს – საპირეებს, შალითებს, ზენრებს და საცვლებსაც კი საკერებლებითაც აკერებდა, რომ გაეხანგრძლივებინათ ხმარების ვადა. ასევე მინახავს მამაკაცის გაცვეთილი ფეხსაცმლის ზედაპირზე პანანკინტელა წმინდად დადებულ-დაკერებული საკერებელი, ფეხსაცმელი კი გულმოდგინედ იყო გააოხილ-გაპრიალებული შავი პასტით. მახსოვს კიდეც, როგორ ფასობდა და მოგვწონდა კიდეც ფეხსაცმელი, რომელიც ჭრაჭუნობდა. რაც ამკარას ხდიდა ხარისხიანი ტყავის ძირის ე. ი. „პადოშის“ ქონას. იგი რეზინის ძირიანზე მეტად ფასობდა. როგორც ამბობდნენ, ფეხსაცმლის მკერავები საძირეებს შუა სახამებლს ყრიდნენ საჭრაჭუნებლად. მაშინ ტანსაცმელს აკერინებდნენ მკერავებს, ე. წ. „პარტინებს“, ფეხსაცმელს კი მენალეებს, ანუ „საპოჟნიკებს“.

ვიდრე მთანმინდაზე ცნობილი „ცეკას“ ინდკერვის ფეხსაცმელების ატელიე გაიხსნებოდა, მანამდე ალექსანდრე ჭავჭავაძის ქუჩის ერთ-ერთ ეზოში იყო ფეხსაცმელების შემეკეთებელი პატარა სახელოსნო, მას უწოდებდნენ პირველად „ცეკას“ ატელიეს, სადაც შეკვეთებს ღებულობდნენ. გამორჩეული მასალისგან იკერებოდა განსაკუთრებული ხარისხის ორიგინალური მოდელების ფეხსაცმელი. ისეთს ვერცერთ მაღაზიაში, ვერც

ადგილობრივს და ვერც იმპორტულად შემოტანილს ვერ ნახავდით.

მახსოვს კიდეც მაშინდელი ფულის ზოგიერთ ოდენობას ხალხში თავისი სახელები ჰქონდა: მაგალითად 5 კაპიკს – „შაური“ ერქვა, 20 კაპიკს – „აბაზი“, 100 კაპიკს – „მანეთი“, 10 მანეთს – „თუმანი“.

სამოციან წლებში ფეხსაცმელზე ნალების დაკვრა შემოიღეს. სულ ახალ ფეხსაცმელსაც და ახალშეკეთებულსაც თავსა და ბოლოში აკრავდნენ ორ-ორ ნალს. დეზებივით წკაპა-წკუპი გაჰქონდა ამ ნალებს, მაგრამ კიდეც კარგი, მალე გადავარდა.

ძველ თბილისში ბევრგან, უფრო ხალხმრავალ ადგილებზე იდგა ფეხსაცმლის მწმენდავის ე. წ. „ჩისტოლშიკის“ სავარძლები, ორ მოპირდაპირე სავარძლიდან ერთში თვითონ მწმენდავი იჯდა, მოპირდაპირე ბახრამიან სავარძელში კი – კლიენტი. „ჩისტოლშიკი“ რამდენიმენაირი ჯაგრისით, დახელოვნებული მოძრაობით, სხვადასხვა ფერის კრემ-პასტებით თუ გრძელი ხავერდის ნაჭრით საგულდაგულოდ წმენდდა და აპრიალებდა, ლამის აახლებდა ფეხსაცმელს. ბევრს საკუთარი ჯიხურიც ჰქონდა, მაგალითად ე. წ. „გადასასვლელი ხიდის“ (ცენტრალურ ვაგზალთან) თავში იდგა ერთი ასეთი ჯიხური, შიგნიდან თუ გარედან სულ ცნობილი ფალავნების მედლებით მკერდამშვენებულთა სურათები იყო გამოკრული, ერთმანეთის მიჯრით განლაგებული ისე, რომ ერთ სანტიმეტრსაც ვერ ნახავდით აუთვისებელს. თვითონ ხელოსანი კი სოლიდური ასაკის, დიდუღვაშა, შავგვრემანი იყო ასირიელი, თუ არ ვცდები. მე პატარა ვიყავი მაშინ, თორემ მას მთელი უბანი იცნობდა. იქ მაშინ დიდი მოედანი იყო, ბევრი ხალხი იყრიდა თავს, რადგან იქვე რკინიგზის სადგური იყო, ტრამვაიც იქ ბრუნდებოდა დროებით. „მალაკნების“ ბაზრის მიმართულებით ყოფილი საბჭოს ქუჩის ეს მონაკვეთი ძალიან ვიწრო იყო და აგანივრებდნენ, რათა „მალაკნების“ ბაზრის შემდგომი მონაკვეთი ისედაც ვიწრო ქუჩის გავლით ტრანსპორტს თავისუფლად შესძლებოდა ვაგზალთან დაკავშირება. შუა პლესხანოვზე კი გვიანობამდე

შემორჩა „ჩისტილშიკი“ თავის სავარძლებით.

იმ დროს გაჭირვების გამო, ახალი ავეჯის შეძენა და ძველის შეცვლა თუ არ შეეძლოთ, გენერალური დალაგების – „გენუბორკის“ – დროს (უფრო კი რომელიმე დღესასწაულთან დაკავშირებით) სასტუმრო ოთახში ავეჯს ადგილს უცვლიდნენ „პერესტანოვკებს“ ვაკეთებთო ან „დეკორაციებს ვცვლითო“. იმის შემდეგ ათასნაირი ნაქარგებით განწყობილ-დამშვენებულ ოთახში ისეთი სიახლის ილუზია ჩნდებოდა, თითქოს მართლა ახალი ავეჯი შეუძენიათო. სასიამოვნო სიახლის განწყობა იქმნებოდა. მაშინდელი ავეჯი ადგილობრივი წარმოებისაც კი, მოჩუქურთმებული იყო უმეტესად და ართცთუ ძვირი. მაგიდის ოთხივე ფეხზე ყურძნის დიდი მტევნები და ვაზის ფართო დიდ-პატარა ფოთლები იყო ამოტვიფრული. ასევე ბუფეტების ზედა და ქვედა კარები მოჩუქურთმებული იყო სხვადასხვა ფიგურებით. უფრო სადა ბუფეტის ზედა ნაწილი კი დეკორატიული შუშის ქრილებით იყო დამშვენებული.

მაშინდელ დივან-ტახტებს „ატამანკებს“ უწოდებდნენ და ცოტა განსხვავებულიც იყო, საზურგიან-მისაყუდებლიანი. თავზე, მთელ სიგრძეზე ფიგურულ შუშიანი ვიტრინა ჰქონდა. ტყავით თუ ტყავის შემცველით გადაკრული ორი მუთაქა იდო თავ-ბოლოში, დივანი რბილი იყო, რადგან ფოლადის საკმაოდ მაღალი ზამბარები ჰქონდა. იყო უზურგო „ატამანკებიც“ თავის ანჯამებზე დამაგრებული მუთაქებით. „ატამანკებზე“ აწყობდნენ სხვადასხვა ტექნიკით ნაქარგ ნაირფერ პატარა ბალიშებს, რომლებსაც „ყურთუკებს“ ე. ი. ყურთბალიშებს ეძახდნენ. იყო აგრეთვე „ეტაჟერკა“ ნიგნებისა და სხვადასხვა სამშვენისების დასაწყობად. მას გადამბული ბურთულებით გამოჩარხულ ოთხ სვეტზე დამაგრებული თაროები ჰქონდა. დეკორატიული „ვაზების“ და ლარნაკებისთვის, ოთხ მაღალ ფეხზე დამაგრებული იყო პატარა მოცულობის სადგამი, რომლის ზედა ნაწილი ლამაზი ფორმის ფიგურებით იყო განწყობილი. ასეთ სადგამებს მგონი „კონსოლი“ ერქვა. ზოგჯერ ქოთნის ყვავილებიც ეწყობოთ ზედ. იყო შიფონერები, მაშინ

„შიფანერკებს“ ეძახდნენ. ცალ მხარეს ჰქონდათ ტანსაცმლის საკიდი განყოფილება, მეორე მხარეს შუამდე უჯრები, უჯრებს ზემოთ კი შემინული თაროები.

მოდაში იყო ნიკელის საწოლები, შედარებით სადა, ნაკლებ-ბრიკულებიანი და ხის დაფიანიც. შეკვეთით გაკეთებული ნიკელისვე ორნამენტებით და ფიგურებით უხვად განწყობილი კი საკმაოდ ძვირადღირებული იყო, დასაწოლი ბადეც ზამბარე-ბიანი ჰქონდა, შედარებით უბრალო საწოლებს კი უზამბარო, რალაც გადაბმული მარყუჟების მსგავსი. იყო აგრეთვე საკმაოდ ლამაზი ე. წ. „ფრაჟის“ საწოლები განწყობილი, მოყვითალო, კუთხური სხვადასხვა ზომის და ფორმის ლითონით და ნიკელით. საწოლის თავების ოთხივე დაბოლოებას ნიკელის ოვალურ-წვერიანი ბურთულები ჰქონდა დამაგრებული, საკმაოდ ლამაზი იყო ეს ყვითელი „ფრაჟის“ საწოლები. სულ უბრალო რკინის საწოლები სადა იყო და ზეთის საღებავით შეღებილი. საკმაოდ გავრცელებული იყო მაშინ პირსაბანები, თითქმის ყველა ოჯახს ჰქონდა. ეს იყო ნიჟარიანი კარადა მარმარილოს ზედაპირითა და სარკიანი მარმარილოს დაფით, ლამაზად მოპირკეთებული. ზემოთ მარმარილოს სარკიანი დაფის უკან იყო წყლის ჩასასხმელი ავზი, საიდანაც წყალი ონკანში მოდიოდა, ნიჟარის ქვემოთ ტუმბოში იდგა სათლი, სადაც ნაბანი წყალი ჩაედინებოდა, ავსებისას სათლს ცლიდნენ.

დღეს რომ ქუჩებში ნაგავ-ნარჩენების ურნები დგას, ადრე არ იყო, მხოლოდ დიდ საცხოვრებელ კორპუსებში იდგა ხის დიდი ნაგავსაყრელი ყუთი, რომელიც დროგამოშვებით იცლებოდა. ყოველ დილას ადრე და ზოგჯერ შუადღესაც ყველა უბანში ნაგვის მანქანა დადიოდა. გაისმოდა სხვადასხვა სიმჭახის საყვირ-სასტვენების ხმა, რაც ბევრს აღვიძებდა კიდეც. მანქანას რომ არ გაესწრო სახლებიდან გამორბოდნენ დილის ხალათებით, ბიგუდებით, „ფოსტლებით“, ზოგი გამოპრანჭულიც იყო და ზოგი – ჯერ კიდევ პირდაუბანელი.

მართალია, სამოციან წლებამდე უფრო გაჭირვებულ პერიოდშიც ცდილობდნენ თბილისელები შეძლებისდაგვარად

„ეკეკლუცათ“, მონესრიგებულ-მოკობტავებული ყოფილიყვნენ შინ და გარეთ. იმ დროს მოდასაც საკმაოდ უწყობდნენ ფეხს. ეს ალბათ, უცხოური ფილმებისა და ნაირ-ნაირი მოდის ჟურნალების გავლენაც იყო. მაგრამ სამოციანი წლებიდან ბევრად გაუმჯობესდა ამ მხრივ მდგომარეობა.

შეძლებული ახალგაზრდა ქალბატონების დიდი ნაწილი ზამთარში შავ ბუკლეს წელში გამოყვანილ პალტოებზე ატარებდა ეგრეთწოდებულ „ჩორნაბურკებს“. მთლიანი მელისა ჰქონდათ მხრებზე მოგდებულ-წამოგორებული, ოთხივე ფეხით და თავით, დაჭყეტილ თვალებით მომზირალი, და ეს კუდფუმფულა მელაკუდები შავი ფერისანი უფრო ჭარბობდნენ, თუმც თეთრი და ვერცხლისფერიც გამოერეოდა აქა-იქ. როგორც მახსოვს, ბაკურიანშიც იყო სპეციალური მელიათსაშენი, სადაც გამოჰყავდათ საამისოდ საუკეთესო ჯიშები და ამარაგებდნენ ბენვის დამამუშავებელ საწარმოებს. ყველა მოზარდს და ახალგაზრდა ქალბატონს კაბის და ბოლოკაბის ქვეშ ეცვათ დოლბანდისგან (მარლისგან) შეკერილი ანაოჭებული ე. წ. „პოდიუბკა“ (ბოლოკაბის შიგნით ჩასაცმელი), თან ისე გახამებულ-გაშეშებული, რომ ბოლოკაბის კალთები მას გაშლილ ქოლგასავით ეფინებოდა. ბალერინის „პაჩკებივით“ ეცვათ, ოღონდ არა ასე მოკლედ. ცოტა ხანში კაბებიც ძალიან დამოკლდა. ტრანსპორტში სკამზე ჯდომისას უფრო ზემოთ გარბოდა და ხელჩანთით იფარავდნენ. მიკვირს, მაშინ ასე თამამად არ იცვამდნენ და ასე ძალიან როგორ მოიკიდა ფეხი ამ ე. წ. მინი-კაბებმა, მაქსისა და მიდისგან განსხვავებით. შუა ხნის ქალბატონებს ასე მოკლედ არ ეცვათ, რა თქმა უნდა, მაგრამ დღევანდელთან შედარებით მაინც ბევრად მოკლედ იყო.

მინი-კაბებთან ერთად და მგონი, ცოტა უფრო ადრეც შემოვიდა „დეკოლტე“, საკმაოდ თამამად მოღებულის გული, კაბებსა და ბლუზებზე. ესეც მკვეთრად გაბედული ნაბიჯი იყო, რადგან მანამდე ყველა ერიდებოდა ოდნავ გულმოდგინდ კაბასაც კი. სიგამხდრე, თან ცოტა მომეტებული, არ იყო იმ დროს მოდში და თუ ლავინის ძელები ოდნავ მაინც ეტყო-

ბოდათ, საგულდაგულოდ მალავდნენ ყელთან მიბჯენილ გულისპირით. სამაგიეროდ, ქალბატონები თავს იწონებდნენ გამოკვეთილი თეძოებით, ბუნებრივად ხვეული („გრუზა“) თმებით, ასევე დატალღულით. სწორი თმა არ იყო მოდაში, უფრო ადრე ნაწნავებს ატარებდნენ, შემდეგ კი თმების ექვსთვიანი დახვევა – „ზავიკა“ – შემოვიდა და თმების ხელოვნურად დატალღვა „ელექტრომაშით“, ან ნავთქურაზე გაცხელებული „მაშით“ ხდებოდა. გაშლილი თმა, მითუმეტეს მხრებს ჩამოცდენილი, ასეთი ვარცხნილობა მაშინ არ არსებობდა; ატარებდნენ შეკრულს და მოკლედ. გრძელ თმას კი უკან, კეფასთან მრგვლად მოხვეულს, ლითონის სამაგრებით „შპილკებით“ იმაგრებდნენ. გაშლილზე ე. წ. „ჩოლკას“ შუბლთან იჭრიდნენ, დაახლოებით სამოციან წლებში მოდაში იყო აჩეჩილ-აბულულებული თმა, რომელსაც „ნაჩოსს“ უწოდებდნენ, პირველად კი „ბაბეტასაც“ ეძახდნენ, ფრანგული ფილმიდან მსახიობ ბრიჟიტ ბარდოს ვარცხნილობის გამო.

მამაკაცების დღევანდელი თმის ვარცხნილობა მაშინაც იყო მოდაში; უკან თითქმის გახოტრილი, ან ძალიან დაბალი თმა, წინ კი – ქოჩორი, რომელსაც ჯერ გვერდით და შემდეგ ზემოთ აივარცხნიდნენ. ამ ვარცხნილობას „პოლბოქსი“ ერქვა... ასევე ერთი პერიოდი ზომიერად მოშვებულ თმას მთლიანად უკან ივარცხნიდნენ. მოზრდილი თმა რომ ასე გაეჩერებინათ, ზოგჯერ ღამით წინდის ყელის ჩამოცმაც უწევდათ. შემდეგ უკვე თმასაც თითქმის მხრებამდე მოშვებულს ატარებდნენ.

მახსოვს, ორმოცდაათიან წლებში ზაფხულობით, უფრო შუახნის და ასაკოვანი ქალბატონები გამჭვივრალე და აუურულ ხელთათმანებს იცვამდნენ, ხელჩანთებად კი ე. წ. „რედიკულებს“ და „კლატჩებს“ ხმარობდნენ. ზამთარში ნაირ-ნაირი მოდელის ბენჯით ან ვუალით დამშვენებულ ქუდეებს ატარებდნენ. ერთ დროს „უშანკა“ ქუდეებიც შემოვიდა, ბენჯის, თბილი, ყურებიანი და კისერთან თასმებით შესაკრავი. შემდეგ ცილინდის ფორმის მაუდის თავსაბურავები გამოჩნდა. ასევე დიდ-ფარფლებიანი, სხვადასხვა ზომისა და ფორმის თეთრი „შლა-

პეტიც“.

ხშირად მსმენია ქალებისადმი მიმართვა – „მადამ“.

ზაფხულში თბილისელი ქალბატონები ნაირფერი საზაფხულო ქოლგებით დადიოდნენ ქუჩაში. ვიდრე რუჯის ფერი შემოვიდოდა მოდაში, კანის თეთრი ფერი უფრო ხიბლავდათ, მე კი – სპილოს ძვლისფერი მომწონდა (ამბობდნენ არისტოკრატიული ფერიაო). ვინ იფიქრებდა, რომ მოგვიანებით, ქალები სოლარიუმებსა და თაკარა მზეში დაიხრუკავდნენ თავს.

ორმოცდაათიანი წლების დასაწყისში, სავარაუდოდ, ამერიკული ფილმებიდან თუ ღია ბარათებიდან შემოიღეს ცალ მხარეს ორი ოქროს კბილის ჩასმა. კბილები მხოლოდ გაცინებისას ჩანდა.

ქალბატონები არც მაშინ იყვნენ მწყრალად კოსმეტიკასთან. თუმცა ასე დიდი არჩევანი არ ჰქონდათ. ერთი ნაწილი იყენებდა ე. წ. „ფერუმარულს“. რომელსაც გამსაღებლები თავად ამზადებდნენ. როგორც ვიცი, ვერცხლის წყალზე მზადდებოდ, თეთრი ხსნარი იყო, კარგად უნდა შეგენჯღრიათ და ისე დაგეტანათ სახეზე. მათეთრებელ კრემებსაც ამზადებდნენ, არცთუ პატარა გასავალი ჰქონდა. ეს ყველაფერი სახლში დამზადებული საშუალებები იყო, მაგრამ გამოდიოდა ფაბრიკული წარმოების სახის კრემები: „ჩისტატელი“, „მეტამორფოზა“ და სხვ. იყო ლოყების შესაფერადებელი სითხე – „რუმინა“ (ლოყებლაჟლაჟა ქალბატონებიც მოსწონდა ზოგს). იყიდებოდა სხვადასხვა სახის პუდრი და ტუჩსაცხები.

მამაკაცები წვერის გაპარსვისას სამმაგ ე. წ. „ტრაინოი ოდეკოლონს“ და „შიპრს“ იყენებდნენ; ქალბატონები ძვირადღირებულ სუნამოებს – „კრასნაია მასკვა“, „პოდაროჩნი“, „მალახიტოვაია ნოჩ“, „პიკოვაია დამა“, „მოჟეტ ბიტ“, „ბიტ მოჟეტ“. სულ უბრალო სუნამოც მახსოვს, მოგრძო სამკუთხა სხვადასხვა ზომის ფლაკონში – „კარმენ“, ასევე „სირენ“ და „ფიალკა“.

სამოცდაათ-ოთხმოციანი წლებში და მგონი, უფრო ადრეც, უკვე ფრანგული ძვირადღირებული სუნამოებიც შემოვიდა: „კლიმა“, „ფიჯი“, „დიორი“ და სხვ. თუმცა ფრანგულამდე

არაბული სუნამოებიც დიდ პატივში იყო. „მანიკურიც გამახსენდა, მაშინ ფერად ლაქს მთელ ფრჩხილზე არ ისვამდნენ, ფრჩხილის ძირში თეთრი თალი შეუღებავი უნდა დაეტოვებინათ ნახევარწრიულად.

საინტერესო აღაზიანება

თბილისში ერთი საინტერესო პიროვნება ცხოვრობდა – კოს-მეტოლოგი ქალბატონი ქეთევან იაშვილი. მას და მის მეუღლეს თითქმის მთელი ქალაქი იცნობდა. ქალბატონი ქეთევანი ადრე საზღვარგარეთ ცხოვრობდა. თბილისში რომ გადმოსახლდნენ, ვერაზე ფილარმონიის უკან, მელიქიშვილის ქუჩაზე ჰქონდათ ბინა. მათ ჩამოიტანეს ცნობილი მხატვრების ძვირადღირებული ტილოები. პირველად დეიდას ვახლდი ვიზიტისას და იმდენად მომეწონა ეს სურათები – , მორიდებით ვათვალიერებდი, რა თქმა უნდა, მაშინ ნაკლებად ვიცოდი ამ სურათების მხატვრული ღირებულების მნიშვნელობა, მაგრამ იმდენად მომეწონა და მესიამოვნა, რომ გაოცებული ვათვალიერებდი. ეს რომ ქალბატონმა ქეთევანმა შენიშნა, თვითონ დამათვალიერებინა. შესანიშნავი მოსაუბრეც გახლდათ. ისე კარგად მიმასპინძლა, რომ მას შემდეგ არაერთხელ ვენწვიე.

ამ შესანიშნავმა მანდილოსანმა ტილოები უსასყიდლოდ გადასცა მშობლიურ თელავს.

გარდა ბევრი სათაყვანებელი, პატივსაცემი, ღირსეული პიროვნებისა, რომელთაც განსაკუთრებით ვაფასებდით, ქალაქს თავისი კოლორიტებიც ჰყავდა: ნიაზ დიასამიძე, ქართლოს კასრაძე, გიზო ნიშნიანიძე, გივი კარტოზია და სხვანი. ისინი თბილისს განსაკუთრებულ ეშხს მატებდნენ. ბევრი და მათ შორის მეც მათ პირადად არ ვიცნობდი, მაგრამ ყველათვის ახლობლები იყვნენ, ყველა ოჯახის დაუსწრებელი სტუმრები. მათზე ისე ვსაუბრობდით, როგორც ჩვენთანზე. თბილისში მცხოვრებნი ერთმანეთისთვის უცხო კი არა ერთმანეთისანი ვიყავით. შამბე რომ შამბეა (ერთადერთი თბილისელი „ზანგი“ მუშთაიდიდან), ისიც კი ჩვენიანი იყო, იმ თბილისს რომ გიჟები ჰყავდა, ისინიც ჩვენიანები იყვნენ. ამიტომ რალაც წილად, ისინიც ეწერებოდნენ მაშინდელი თბილისის კოლორიტში.

ასეთი იყო „პლენანოველი“ კიკა, რომელიც გამუდმებით №2 და №3 ტროლეიბუსში იჯდა და ამ უბანს პატრულივით წრეს

უვლიდა. ხალხი ესალმებოდა და ესაუბრებოდა; თვითონ უწყინარი იყო, არავის არაფერს უშავებდა.

“მარინასაც“ მთელი თბილისი იცნობდა. ის თვითონ არ ტოვებდა გამოულაპარაკებლად არავის. ქალებს ნაკლებად სწყალობდა. თუ ვინმეს რამე არ მოეწონებდა ან ჩაცმულობა, ან ვარცხნილობა, ან უბრალოდ, თვალში არ მოუვიდოდა გათათხავდა, ნაირ-ნაირ ეპითეტებსაც არ დაიშურებდა. მე არ მინახავს, მაგრამ ამბობდნენ, ჭიქას ისე საოცრად და ოსტატურად ატრიალებდა, სხვებს რომ ვერ გამოსდიოდათ.

ადრე, ნაძალადევის გადასასვლელი ხიდის მიდამოებში და უფრო ხშირად კი აბანოში (ყოფილ ტაძარში რომ იყო განთავსებული) ტრიალებდა ახალგაზრდა ქალი – „გიჟი ცაცა“. გასაოცარი ის იყო, რომ სიცივეშიც სულ ფეხშიშველი დადიოდა ქუჩაში.

კოლორიტიდან შერეკილვამდე

სამოციან წლებში სიგიჟისა რა მოგახსენოთ, მაგრამ განსხვავებულობით (ან უცნაურობით) ნამდვილად გამოირჩეოდა ერთი ახალგაზრდა მამაკაცი, რომელსაც ხშირად შევხვედრივარ ცისფერ გალერეაში. მას თხოვნა არ სჭირდებოდა, ისე უწევდა გიდობას დამთვალიერებელს, საკუთარი თვალთახედვით აფასებდა ნამუშევარს თუ ავტორს. მის ირგვლივ ყოველთვის იკრიბებოდა დამთვალიერებელთა და მსმენელთა წრე.

მახსოვს, ერთხელ ირაკლი თოიძის გამოფენა იყო და საკმაოდ დიდხანს შეჩერდა თამარ ციციშვილის უზრამაზარ პორტრეტთან. მთელი ლექცია ჩაატარა მის პიროვნებაზე, გენეტიკასა, მხატვრის ხელოვნებაზე, რომელმაც თ. ციციშვილის არაჩვეულებრივ გარეგნობასთან ერთად თვალნათელი გახადა მისი შინაგანი ბუნება.

იყო კიდევ ერთი საკმაოდ საინტერესო პიროვნება – კოლა გოქაძე, რომლისთვისაც ლიტერატურა, მუსიკა, ფილოსოფია და მათზე მსჯელობა იყო მისი ცხოვრების არსი და აზრი, სხვა არაფერი აინტერესებდა: არც ჩაცმა-დახურვა და არც არანაირი ცხოვრებისეული საკითხი; სხვა მიზანი და მოთხოვნილება არ აწუხებდა და არც რამეზე ზრუნავდა. დაოჯახებულ დასთან ცხოვრობდა, ღამეს ათენებდა, თორემ მისი სახლი – თბილისი იყო. უფრო ხშირად სტუდენტალაქში ნიჭიერ სტუდენტებთან ატარებდა დროს. მსჯელობა-საუბრებში ჰყავდა თავისი აუდიტორია, თავის სტიქიაში იყო. ჰქონდა არაჩვეულებრივი ბიბლიოთეკა და კლასიკური მუსიკის გრამფირფიტები დიდი დირიჟორების შესრულებით, ოპერების ძველი და უნიკალური ჩანაწერები გამოჩენილი მომღერლების მონაწილეობით... კარუზოს, ტიტო გობის, ტიტო რუფას, ბენიამინო ჯილის, ტიტო სკიპას, მარიო დელ მონაკოს, მარია კალასის, მარიო ლანცას, ჯუზეპე დი სტეფანოს, აურელიო პერტილეს და სხვათა უნიკალური კონცერტები. ძველი აპრელევსკის ფირმის გრამფირფიტების კოლექციები... მთელი დღეები საჯარო ბიბლიოთეკა-

ში იჯდა და პირდაპირ ნთქავდა ძველ ჟურნალ-გაზეთებში დაბეჭდილ მასალას. ჩანანერებიც ჰქონდა და საკმაოდ საინტერესოც.

ბავშვობაში მენინგიტი ჰქონდა გადატანილი, რის შემდეგაც ნიგნების კითხვის გარდა აღარაფერი აინტერესებდა. შეიქმნა საკუთარი მიკრო-სამყარო, სადაც არავის უშვებდა და არც თვითონ ანუხებდა სხვებს.

მაშინ დიდ დღესასწაულებად ახალი წლის გარდა ითვლებოდა 1 მაისი და 7 ნოემბერი. ამ დროს სამსახურიდან 2-3 დღით ითხოვდნენ მუშა-მოსამსახურეებს. ცდილობდნენ, სადღესასწაულო განწყობა შეექმნათ მათთვის რადიოთი და კონცერტებით, მოგვიანებით კი სატელევიზიო გადაცემებითაც. ამ დღეებს ხალხი ნამდვილად დღესასწაულობდა გამორჩეული სუფრითა და სტუმარ-მასპინძლობით.

1 მაისს და 7 ნოემბერს ტარდებოდა პარადი და ეს საყოველთაო იყო. საკმაოდ ადრე იწყებოდა საორგანიზაციო სამსახურით მსვლელობა – ვარჯიშებით, რომლებიც ქალაქის ქუჩებში მიმდინარეობდა და „მარშიროვკები“ ერქვა.

ფაბრიკა-ქარხნების, კომბინატების, სკოლების, ინსტიტუტების, ხელოვნების დაწესებულების თანამშრომლები პარადზე გამოდიოდნენ ნაირ-ნაირი ფორმებით, ტრანსპარანტებით, ბუშტებით, ყვავილებით, დროშებით, ლოზუნგებით, სახელდახელოთ დადგმული ცეკვებით. მანქანის გადახსნილ ძარაზე ლამის მინი-სპექტაკლები ეწყობოდა. ყველა რაიონის კოლონას წინ ბელადების გადიდებული ყვავილებ-გირლიანდებით შემკული პორტრეტები მოჰქონდა ან იმისი ვისი სახელობისაც იყო რაიონი. სულ ადრე და კარგა ხანს, ყველგან და ყოველთვის „შესანიშნავი ოთხეულის“ სურათები გვხვდებოდა. ესენი იყვნენ: მარქსი, ენგელსი, ლენინი და სტალინი ერთად ჩამწკრივებული. შემდეგ ნელ-ნელა სათითაოდ ჩამოაცილეს, სტალინით დაიწყეს და ლენინამდე დაიყვანეს.

ვიდრე თბილისი გაიზრდებოდა, ყველა რაიონი ცალ-ცალკე იკრიბებოდა თავის რაიონში და იქიდანვე მწყობრად ქალაქის მთავარი ქუჩებით მიემართებოდა დღევანდელი თავისუფლების მოედანზე, რომელსაც მაშინ ბერიას მოედანი ერქვა, შემდეგ კი ლენინის მოედანი.

მოგვიანებით, როცა დედაქალაქი საკმაოდ გაიზარდა, უკვე ცენტრთან მიახლოებულ რომელიმე ქუჩაზე ან მოედანზე იკრიბებოდნენ. იქიდან იწყებოდა კოლონების მწყობრად სვლა ცენტრისაკენ. ტრიბუნასთან ჩავლისას ყველა ცდილობდა თავი გამოეჩინა სანახაობრივად, ტრიბუნაზე ხომ მთავრობის წარმომადგენლები იდნენ. პარადს ღებულობდა ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივანი.

ამ დროს გაისმოდა გამაყრუებლად ხმამაღალი მარშები და კომენტატორების რიხიანი მოწოდებები თუ ლოზუნგები. ყველას ტრიბუნის წინ უნდა ჩაეველო „ვაშას“ ძახილით. კომენტატორები თავს არ ზოგავდნენ ხმამაღალი მოწოდებებით „გაუმარჯოს კომუნისტურ პარტიას!“ „გაუმარჯოს სახელოვან მუშათა კლასს!“ – „ახლა გვიახლოვდება ამა და ამ ქარხნის კოლონა, რომელმაც თავი გამოიჩინა შრომით ხუთწლედის ვადამდე ადრე წარმატებულად შესრულებაში გაღებული დიდი წვლილით, სტახანოვური მოძრაობით!“... ტრიბუნასთან მიახლოების დროს „ვაშას“ თან ერთად იყო ყვავილების თუ პატარა დროშების ფრიალი. ტრიბუნიდან კი გვიქნევდნენ ხელს საპასუხოდ.

პირველად სამხედრო პარადი ტარდებოდა. ჯარისკაცთა მწყობრ კოლონებს საომარი ტექნიკა მოყვებოდა. მაშინ ხომ საბჭოთა კავშირის ჯარის ნაწილები იდგა საქართველოში და ჯაფან-ტექნიკაც საკმაოდ დიდი და მრავალფეროვანი იყო. შემდეგ მუშათა რაიონი მოჰყვებოდა: ლენინის რაიონი იყო პირველი, მერე საქარხნო, 26 კომისრის, 1-მაისის, კალინინის, კიროვის, ორჯონიკიძის. ახლომახლო შემოერთებული სოფლები თბილისის შემადგენლობაში კი ითვლებოდნენ, მაგრამ ყველა მათგანი გარდაბნის რაიონს მიაკუთვნეს.

რელიგიური დღესასწაულები, გარდა აღდგომისა, შედარებით ჩრდილში იყო. აღდგომას, მიუხედავად იმისა, ოჯახში კომუნისტი (პარტიული) იყო თუ არა ყველგან ღებავდნენ წითლად კვერცხებს. აღნიშნავდნენ ამ დღესასწაულს ნაკლებხმაურით. მეორე დღეს და აღდგომის დღესაც საფლავებზე ყველა გადიოდა, წითელ კვერცხებს გადააგორებდნენ და „პასკას“ (ხატის-პურს) ტოვებდნენ ან მიირთმევდნენ. სანთელს ანთებდნენ, ჭიქას წაუქცევდნენ. მეორე დღეს, ოშაბათი უფრო მიაჩნდათ გასასვლელად, მაგრამ რადგან სამუშაო დღე იყო ბევრი აღდგომასაც გადიოდა. ეკლესიებთან ნაკლები წვდომა იყო. თუმცა ბავშვებიც ყოველთვის ინათლებოდა, ეკლესიაშიც და ოჯახშიც სანთლებს ვანთებდით.

კომუნისტური წყობის ბოლო წლებში ეკლესიაში ნელ-ნელა და თანდათან მომრავლდა მრევლი, განსაკუთრებით აღდგომის ლიტანიობაზე, ღამის თევით ბევრი იყრიდა თავს. პარტიულ მუშაკებს და თანამდებობის პირებს უშლიდნენ და ისინიც თავს იკავებდნენ. თუმცა მათ დიდ ნაწილს სწამდა ღმერთი.

ეკლესიებში მრევლის შეკავება-შეზღუდვის მიზნით აღდგომის ღამეს გამორჩეულად საინტერესო და საყვარელ ფილმებს აჩვენებდნენ ტელევიზიით. ხალხი სახლში რომ დაეტოვებინათ. მაშინ ხომ არ ჰქონდათ იმის ფუფუნება, რაც მოწონდათ და მოესურვებოდათ ის ფილმი ენახათ. არც კომპიუტერი არსებობდა და არც ამდენი ტელე-არხი იყო, მითუმეტეს საკაბელო. გადაცემა „ილუზიონიც“ იმიტომ უყვარდა ხალხს, რომ ნამდვილად კარგ ფილმებს აჩვენებდნენ. მისი წამყვანი სურათის დაწყებამდე, საინტერესოდ საუბრობდა ფილმზე. ბატონი ოთარ სეფიაშვილი ყველა ოჯახისთვის სასურველ და საყვარელ სტუმრად იქცა.

მალე თბილისში ვიდეომაგნიტოფონიც გამოჩნდა. ჯერ ყველას არ ჰქონდა, მხოლოდ ერთეულებს და იმიტომ სამეზობლო თუ სანათესაო ხშირად ვიკრიბებოდით ერთად ფილმების საყურებლად. ზოგჯერ ამ ვიდეო-აპარატსაც ვთხოულობდით

მოზრდილ კასეტებზე ჩანერილ ფილმებიანად. მაშინ საბჭოთა ცენზურა ლამის კოცნასაც კი ჭრიდა, ეროტიულ სცენებზე რომ არაფერი ვთქვათ. ამ ახალ ფილმებში კოცნა კი არა, პორნო-კადრებივით უხერხული სცენები იყო და ჩვენც უხერხულად ვგრძნობდით თავს.

თბილისში უამრავი კინოთეატრი იყო. ყოველ ორშაბათს და ხუთშაბათს ახალი ფილმები გადიოდა და ხალხიც მრავლად დადიოდა საყურებლად. ბილეთებზე ყოველთვის რიგი იდგა, თუ უცხოური და კარგი ფილმი იყო, ხომ ანშლაგებით მიდიოდა. ბილეთები იაფი იყო; დღისით – 25 კაპიკი, ღამის სეანსებზე – 50 კაპიკი. მოგვიანებით, „რუსთაველსა“ და „ამირანში“ და მგონი „ოქტომბერშიც“ („აპოლო“) ფართოფორმატიან და სტერეოფილმებზე უკვე 70- კაპიკიანი ბილეთები შემოიღეს. ასეთივე დატვირთვით მუშაობდა ზაფხულობით ღია კინოდარბაზებიც, რომლებიც ბევრ დიდ კინოთეატრს ახლდა. დიდ კინოთეატრებს მოსაცდელ დარბაზში საკონცერტო მცირე სცენაც ჰქონდა. ფილმის დაწყებამდე იქ მინი-საესტრადო კონცერტი ტარდებოდა ცოცხალი შესრულებითა და ორკესტრით. ეს ნახევარსაათიანი კონცერტები ჯერ გააუქმეს, შემდეგ კვლავ აღადგინეს, მაგრამ მალევე დახურეს.

ალექსანდრეს ბაღშიც იყო ასეთი საზაფხულო კინოთეატრი, რომელსაც „ეკრანი“ ერქვა, მისი წინამორბედიც კი მახსოვს. საკმაოდ ღამაში იყო ეს კინოთეატრი, განწყობილი ხის ცისფრად შეღებილი, ფიგურული, უჯრედად განლაგებული თამასებით. დაახლოებით 57-იან წლებში მახსოვს ამ კინოთეატრში ნანახი ფილმები: „ჩემი საყვარელი საბრალო დედა“ – იტალიური ფილმი, რომელშიც მარიო ლანცა თუ ბენიამინო ჯილი მღეროდა და თამაშობდა, კარგად აღარ მახსოვს, რადგან ათიოდ წლის ვიქნებოდი მაშინ, უფრო მარიო ლანცა მახსოვს. ასევე „მარია კანდელარია“, რომელიც მხატვარზე და მის მენატურე ქალზე იყო; „თოლიები კვდებიან ნავსადგურში“ და სხვები.

ფილმის დაწყებას კინოჟურნალის ჩვენება უსწრებდა. სხვადასხვა სახის სამეცნიერო, პოპულარულ-ტექნიკური; ხე-

ლოვნების, პოლიტიკის, მრეწველობის სიახლეებზე ან სულაც ახალი მულტფილმები. მოსკოვის კინოფესტივალის დროს ფესტივალის ფილმებზე იყიდებოდა აბონემენტები კინოთეატრ „რუსთაველსა“ და „ოქტომბერში“. ყველაზე მეტი მაყურებელი თბილისის ცენტრალურ რაიონებში განთავსებულ კინოთეატრებს ჰყავდა. ეს იყო: „რუსთაველი“, „სპარტაკი“, „ამირანი“, „ოქტომბერი“, „კომკავშირელი“, „ყაზბეგი“, „კოსმოსი“, „გაზაფხული“, „ნაკადული“, „კოლხიდა“ და სხვები. განსაკუთრებით ლამაზი იყო კინოთეატრ „ამირანის“ ინტერიერი მოხატული ჭერითა და კედლებით, აგრეთვე „სპარტაკიც“. „კოსმოსში“ და „გაზაფხულში“ გამორჩეულ ფილმებს უჩვენებდნენ. თან ორ-ორ ფილმს ერთად.

კულტურულ დაწესებულებებში იმართებოდა ე. წ. „პრას-მოტრებიც“ ზოგი უცხოური ფილმისა. იყო აგრეთვე ბევრი კლუბი, ფაბრიკა-ქარხნებსა თუ სხვა დაწესებულებებს თავისი კლუბები ჰქონდა. რუსთაველზე იყო ჭავჭავაძის სახელობის კლუბი; „პლესანოვზე“ გორკის სახელობის კლუბი და კოოპერაციის მუშაკთა კლუბი; აგრეთვე სან-კულტურის თეატრი, სადაც იდგმებოდა ასეთი სახელწოდებით სპექტაკლი – „ცირუ“; ვაგონმემკეთებელი ქარხნის კლუბი „განთიადი“, სართავ-სახვევი კომბინატის ე. წ. „ტრიკოტაჟის“ კლუბი; კიროვის ჩარხმშენებელი ქარხნის კლუბი და სხვ...

ამ კლუბებში მიმდინარეობდა საღამოს კინოსეანების ჩვენება. ამავე დროს აქ გახსნილი იყო საბავშვო წრეები და სპორტული სექციები, ეს ყველაფერი უფასო გახლდათ. იმართებოდა სხვადასხვა ღონისძიება. იდგმებოდა საახალწლო ნაძვის ხე, რომელსაც ზეიმიც ახლდა. მაგრამ მაინც გული მწყდებოდა ამ ზეიმებზე, რადგან ყველაფერი რუსულად და რუსულ ენაზე მიდიოდა. თვითონ წამყვანებიც და სხვა დამხმარეებიც რუსები იყვნენ, მათ ქართული საერთოდ არც იცოდნენ, ქართულენოვანი ბავშვები თამაშგარეშე ვრჩებოდით. ასე ქარხნებთან არსებულ კლუბებში ხდებოდა, რადგან პიონერთა სასახლეში მახსოვს, ქართულად გვაზეიმებდნენ.

თბილისში უამრავი ფაბრიკა-ქარხნები, კომბინატები, სამეცნიერო კვლევითი თუ საპროექტო-საკონსტრუქტორო ინსტიტუტები, სამმართველოები, ტრესტები და ათასგვარი დაწესებულება ორგანიზაციები იყო.

უმაღლესი სასწავლებლები, პოლიტექნიკური ინსტიტუტის გარდა, ძირითადად ვაკის ტერიტორიაზე იყო, ფაბრიკა-ქარხნები კი უფრო განაპირა უბნებში, ე. წ. მუშათა რაიონებში იყრიდა თავს, მაგალითად მაშინდელ ლენინის რაიონში, 26 კომისრის რაიონში და სხვაგანაც.

ნაძალადევის რაიონში დღევანდელ კინოთეატრ „საქართველოსთან“ ერთმანეთის გვერდით მდებარეობდა „პლასტმასის“ ქარხანა, „ელექტრო გამშვები“ ქარხანა, „მუს. კომბინატი“, კიროვის სახელობის „ჩარხმშენებელი“ ქარხანა. „სახეხი ჩარხების“ ქარხანა, „ავტომემკეთებელი“ ქარხანა. №7 სამკერვალო ფაბრიკა, „გაზ. აპარატი“ და ტრიკოტაჟის სართავ-საქსოვი კომბინატი 4000 თანამშრომლით. ეს უზარმაზარი ქარხნები ერთმანეთის მომიჯნავე იყო, დაახლოებით ტრამვაის რამდენიმე გაჩერების სიგრძე-სიგანეზე იყო განთავსებული.

ავჭალისკენ კიდევ ბევრი დაწესებულება იყო. „ელექტრო მშენებელი ქარხანა-თემქა“, კონიაკის ქარხანა, შამპანურის ქარხანა, ჩაის გადამწონი ფაბრიკა, ცენტროლიტის საკმაოდ დიდი ქარხანა და სხვა.

დიდ ქარხნებს ჰქონდათ საყვირები, რომლებიც მუშა-მოსამსახურეებს სამსახურის დაწყება-დამთავრებას ან შესვენების დროს აუწყებდა. ისეთ ხმას გამოსცემდა, მთელ რაიონს ესმოდა. საყვირს „გუდოკს“ ეძახდნენ.

კინოთეატრ „საქართველოსთან“ მიჯრით მდებარე ფაბრიკა-ქარხნების შუა მთავარ გზასთან იყო კიკვიძის პარკი თავისი ღია საკონცერტო ნახევრად წრიული (ესტრადით). ბიბლიოთეკით, პარაშუტით, ფოტოატელიებით და სხვადასხვა ატრაქციონით. ფოტოატელიეში იღებდნენ ე. წ. „კაბინეტნი“ სურათებს, საპასპორტოებს და სხვა.

ქარხნების უმეტესობას თავისი პატარა მუშათა დასახლე-

ბები ჰქონდა საკმაოდ დიდ ეზოებში. ბარაკული ტიპის საცხოვრებელი გრძივი კორპუსები იდგა ბელეტაჟზე. ზოგან ძველი იყო ეს კორპუსები და მოუწყობელი, ზოგან კი შედარებით უკეთესად მოწყობილი – შუშაბანდიანი, სათავსოებიანი ბინები იყო. თუმცა თავდაპირველად საერთო სარგებლობის ტუალეტი და ონკანი ჰქონდათ. შემდეგ კი ყველამ თავის სახლამდე მიიყვანა წყალი, ვიდრე საერთოდ აიღებდნენ ყველა ბარაკს. ამ ბარაკებს გარდა მრავალსართულიან კორპუსებსაც აშენებდნენ და მუშა-მოსამსახურეებს ურიგებდნენ. მაგრამ ამას დრო სჭირდებოდა.

ერთ-ერთ ქარხნის საცხოვრებელი ეზოს შუა ნაწილში გამოყოფილი იყო კულტურისა და დასვენების ოთახი, რომელსაც „ლენინის ოთახი“ ეწოდებოდა. იგი ნაირ-ნაირი პლაკატით იყო განწყობილი. ოთახში შეიძლებოდა შაშის, ჭადრაკის თამაში, გაზეთების კითხვა; ზოგჯერ ლექციებიც ტარდებოდა ამათუიმ თემაზე, მეცადინეობები მოწვეული ინსტრუქტორით, პირველადი დახმარების სწავლება და ა. შ.

ტელევიზორი, რომელიც 1956 წლის 30 დეკემბერს შემოვიდა, ჯერ მხოლოდ ერთეულებს ჰქონდათ და ამ ოთახში კი მაშინვე დაუდგეს ხალხს.

მუშათა ერთ-ერთ დასახლებას „კიტაისკი დვორს“ უწოდებდა ხალხი, ალბათ, სიდიდისა და სიმჭიდროვის გამო. საკმაოდ ძველი და მოუწყობელი იყო. ასეთი საერთო ეზოები მრავლად იყო მუშათა რაიონებში, ფაბრიკა-ქარხნების სიახლოვეს. ამ ბინებში ძირითადად სოფლიდან ჩამოსულ მუშა-მოსამსახურეებს ასახლებდნენ. ეს ეზოები განსხვავდებოდა ე. წ. „იტალიური ეზოებისგან“, რომლებშიც უმეტესად ქალაქის მკვიდრი მოსახლეობა ცხოვრობდა.

„იტალიურ ეზოებს“ თბილისური ეზოები უფრო ესადაგება, რადგან ჩემი აზრით, თბილისურ ეზოებში ქართველებთან ერთად მცხოვრებ სხვადასხვა რჯულისა და ეროვნების ხალხს რაღაცწილად საერთო თბილისური ცხოვრების წესი ჰქონდათ. იტალიის ასეთივე ეზოებში – კი, ალბათ, უფრო ცხოვრობ-

და ერთნაირი სოციალური წყობისა თუ მდგომარეობის ხალხი, რომელსაც ჩვენებურად, თბილისური წესი და ნირი არ ექნებოდა.

მეც მიცხოვრია ასეთ ეზოში, შუა თბილისში, ერთ დიდ წრიულ აივნებიან სამსართულიანი შენობის შუაგულში. დიდი საერთო ეზო იყო. ერთმანეთის მეზობლად ცხოვრობდნენ ცნობილი პროფესორის ოჯახი, ყოფილი კომერსანტის ოჯახი, და უბრალო მუშა-ხელოსნები. სხვადასხვა დონის განათლებისა და ეროვნების „თბილისელები“. მათ მართლა კეთილ მეზობლურ-მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდათ. მახსოვს, კვირაობით ნარდს რომ მიუჯდებოდნენ, მესამე სართლიდან ცნობილი პროფესორის ვაჟი და პირველი სართულის დიდუღვაშა აზერბაიჯანელი დალაქი.

ამ თბილისურ და არა „იტალიურ ეზოებში“ ერთად თამაშობდნენ და ერთად იზრდებოდნენ, მხატვრის, ხელოსნის, მეცნიერის, მუშის თუ მსახიობის შვილები. მყარდებოდა ერთგულება, ჭირსა თუ ღვინაში თანადგომა, სიყვარული და თანაცხოვრების და მეზობლობის საერთო თბილისური იერსახე.

მაშინდელი თბილისური ურთიერთობები იმდენად თბილი და ახლობლური იყო რომ – მახსოვს, სამოციან წლებში მოსკოვის სასტუმრო „რასიაში“ უბინაოდ დავრჩით ერთ-ერთი კონფერენციის გამო. იმჟამად საზღვაგარეთიდან დაბრუნებული და თბილისში მიმავალი სუხიშვილისა და რამიშვილის სახელწმიფო ანსამბლი ამ სასტუმროში იყო გაჩერებული. გაიგეს ჩვენი გასაჭირი და დატრიალდნენ, ვისაც როგორ შეეძლო, შეეცადა ჩვენს დაბინავებას, მაგრამ ვერ მოხერხდა. შემდეგ ჰამლეტ გონაშვილი გამოჩნდა. ახლა ის დატრიალდა, ყველანაირად შეეცადა, მაგრამ ნომრები ფიზიკურად აღარ იყო. ჰამლეტმა ჩვენ აგვიყვანა საკუთარ ნომერში, რომელიც დედასთან ერთად ჰქონდა დაკავებული და საღამომდე, ვიდრე სხვა სასტუმროში ვიშოვიდით ადგილს არ გავგიშვა. უნდა გითხრათ, რომ პირადად არც ჰამლეტს ვიცნობდით, არც მოცეკვავეებს. არა-

და მთელი ჯგუფი დარბოდა ჩვენთვის ნომრის საშოვნელად. ასეთი იყვნენ თბილისელები.

მაშინ ოჯახებში ძირითადად გასართობ-საინფორმაციო წყაროდ რადიო ითვლებოდა. ადრე ბავშვობაში მახსოვს კედელზე ჩამოსაკიდი შავი წრიული დისკო ჰაერის თუ ხაზის რადიო იყო. ხაზის რადიო გვიანამდე შემორჩა და თითქმის აქამდე მოაღწია. იმ შავ დისკო-რადიოს შემდეგ მალევე გამოჩნდა რადიომიმღები, რომელიც სხვადასხვა ტალღაზე სხვადასხვა არხს იჭერდა.

მართალია თბილისს მაშინ სხვადასხვა არხები არ ჰქონდა, მხოლოდ ერთი არხი იყო – თბილისი, რადიოს, მოჭარბებულად ფაბრიკა-ქარხნებისა და სოფლის მეურნეობის მიღწევებზე გაუთავებელი საუბრების გარდა ჰქონდა ბევრი საინტერესო გადაცემა, რომლებსაც დიდი ინტერესით ველოდებოდით. გადაცემები ასეთი იყო: „ლიტერატურა და ხელოვნება“, „თეატრი მიკროფონთან“, „ლიტერატურულ-დრამატული გადაცემა“, „კლასიკური მუსიკის კონცერტი“, „საესტრადო მუსიკის კონცერტი“, „მსუბუქი მუსიკის კონცერტი“, „ხალხური მუსიკის კონცერტი“, „კამერული მუსიკის კონცერტი“, სპორტული გადაცემები, „კონცერტი რადიომსმენელთა შეკვეთით“, „პიონერთა დაფიონი“ და სხვა.

მაშინდელ ქალთა დიდი უმრავლესობა, ზოგჯერ განათლებული და პროფესიას დაუფლებულნიც კი, ოჯახის მოვლისა და შვილების აღზრდის გამო, სამსახურისგან თავს იკავებდა. ბოლომდე თუ არა, რალაც პერიოდი მაინც. ძიძები უიშვიათესი მოვლენა იყო. ამიტომ დედისა და შვილების ურთიერთობაც უფრო დედა-შვილური იყო. ფიზიკურ სიახლოვესთან ერთად სულიერი სიახლოვეც დიდად განაპირობებდა ბავშვების სულიერ და პიროვნულ ჩამოყალიბებას, და ეს მათს ოჯახში ურთიერთდამოკიდებულებაზეც აისახებოდა. მოსამსახურე დედებს საკუთარ შვილთან ურთიერთობისთვის თითქოს დროის ლიმიტი ჰქონდათ დაწესებული, დრო ნამდვილად აღარ იყო საკმარი.

დედები და არა ძიძები ჩვილობიდანვე ათას რამეებს, ზეპირად გადმოცემულ გამონათქვამებს ეტიტინებოდნენ ბავშვებს და ართობდნენ, თანაც შესრულებით უყვებოდნენ, სხვადასხვანაირი ჟესტებით ყვებოდნენ. მაგალითად: „ყვავო-ყვავო ყვანჩალაო“ მოყოლისას ერთი ხელის მტევნის ზედაპირის კანს მეორე ხელის ცერითა და საჩვენებელი თითებით დანვდებოდნენ, ზემოთ აიტაცებდნენ და თითქოს მიფრინავდა ყვავი, „ყვავო-ყვავო ყვანჩალაო, აქ რა მოგაჩანჩალაო, ყვანჩალს დედა მოკვდომია დამჯდარა და უტირია, ამდგარა და უცინია, აფრენილა დაფრენილა, აქეთ მხარეს გაფრენილა.... ფრრრ...“

მერე ვითომ ხელის მტევნები ყვავები იყო და მიფრინავდნენ ზემოთ. ჩვილები ინტერესით და გაფართოვებული თვალებით მისჩერებოდნენ ამ მოძრაობას.

„ლოლია-ლოლია ხბო წითელია, ამანა თქვა მშიაო (თან ხელის თითებს ჩამოთვლისას სათითაოდ უკეცავდნენ), ამანა თქვა შეშა მოვიტანოთო, ამანა თქვა ცეცხლი დავანოთო, ამანა თქვა ხიჩი-ხიჩიო (დაკვლათო), ამან კი ჩიჩია შევჭამოთო (ხელით აჭმევს ბავშვს). დაკვლაზე რა მოგახსენოთ, ნამდვილად არ მსიამოვნებს ეს „ხიჩი-ხიჩი“, მაგრამ ასე იყო გართმული. სხვა ვარიანტიც იყო, მაგალითად: „ლოლია-ლოლია ფური ქრელია, ხბო წითელია, ამანა თქვა მშიაო, ამანა თქვა რომ არ გვაქვსო, ამანა თქვა ღმერთი მოგცემოსო, ამანა თქვა, რომ არ მოგვცესო?!... ამანა თქვა მოვიპაროთო და ტყაპ!... დაიჭირესო – იმიტომ რომ მოპარვა არ შეიძლებაო“.

მოიკიდებდნენ ზურგზე პატარას, დაარბენინებდნენ ხელებ-გაშლილს, ვითომ ცხენზე იყო ბავშვი შემჯდარი, დააქანებდნენ აქეთ-იქით თან ილექსებოდნენ: „აჩუ კუდა, ოქროს ქილა“ თუ „ერბოს ქილაო“... და ა. შ. ან „აჩუ-აჩუ ცხენო, საით გაგაჭენო, ალაზანი დიდია, შიგ ბებერი კიდია, პური ვთხოვე არ მაჭამა. ჩემი ცოდვა კიდია“ და ა. შ. ათასგვარი ლექსებითა თუ გამონათქვამებით ეტიტინებოდნენ პატარებს; წამოჩიტულებს კი უყვებოდნენ ზღაპრებს, „წითელქუდას“ თუ „ხუთკუნჭულას“, „ნიქარას“ თუ „კონკიას“, შემდგომ ანდერსენის, გრინი-

სა და ძმები გრიმების ულამაზეს ზღაპრებს უკითხავდნენ (ან აკითხვინებდნენ), ზღაპრულ სამყაროში შეჰყავდათ, ბავშვობას ულამაზებდნენ, პატარები ფიქრსა და ოცნებას სწავლობდნენ, ბოროტსა და კეთილს არჩევდნენ, უჩნდებოდათ სამყაროს შეცნობის სურვილი. შემდგომ კი მშობლები აკვალიანებდნენ, ურჩევდნენ წასაკითხ ლიტერატურას: „გულივერის მოგზაურობას“, „ბიძია თომას ქოხი“, „ტომ სოიერის“ და „გეკლბერ ფინის“ თავგადასავლებს. „კაპიტან გრანტის შვილებსა“ და სხვა. სათავგადასავლო ასაკობრივი ლიტერატურიდან მსოფლიო ლიტერატურის შედევრებზე გადადიოდნენ. ასე თანადათან ყალიბდებოდნენ პიროვნებებად, სხვა ძალისხმევა აღარ სჭირდებოდათ. ყოველივე ეს დედების დამსახურება იყო. მაგრამ დღეს აღარ და ვეღარ იცლიან დედები საამისოდ. კარგად ჩაცმა, კარგი კვება და თუნდაც პრესტიჟული სკოლები, მზრუნველობა და სიყვარულს ვერ ცვლის. თუ ბავშვი არ დაიბადა ინტერესიანი, მაძიებელი ბუნების, ამ შემთხვევაში მას ნამდვილად აკლდება რაღაც... და ეს „რაღაც“ სულაც არ არის რაღაც...

საერთოდ ბავშვებს ქალაქში, ტრანსპორტსა და საზოგადოებრივ ადგილებში საყოველთაო ქცევის წესებს, ოჯახის გარდა, სკოლებშიც ასწავლიდნენ. ყველას იმთავითვე ძვალსა და რბილში ჰქონდათ გამჟღადარი საზოგადოებრივი წესრიგი და ყოფა-ქცევის ელემენტარული ნორმები, ჩვევები (გამონაკლისს არ ვგულისხმობ, გამონაკლისი ყოველთვის ყველგანაა). ამიტომაც ჰქონდა მაშინდელ ქალაქს და ქალაქის მაცხოვრებლებს სულ სხვა იერი და სახე. დღეს კი სკოლაში კი არა, მგონი, ოჯახშიც არ უნერგავენ ბავშვებს კულტურული ქცევის ნორმებს. ვეღარ იცლიან თუ საჭიროდ აღარ თვლიან, არ ვიცი... უგულვებელყოფილია ადამიანის ზნეობრივი მხარე. ახალგაზრდობას ყოველმხრივ მიუღებელი დოზით და სახით უკიჟინებენ პიროვნულ თავისუფლებას. სულ სხვაგვარად ესმოდათ იმ ავადსახსენებელ საბჭოთა ქვეყანაში პიროვნული თავისუფლება. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ დღეს ნამდ-

ვილად გვყავს ბევრი შესანიშნავი ახალგაზრდა, შესანიშნავი პედაგოგ-აღმზრდელები და მშობლებიც.

სასკოლო ასაკის ბავშვებს თავისი უბნის სკოლიდან სახლებში აკითხავდნენ, აღრიცხავდნენ, მშობლებს აკვალიანებდნენ. სკოლაშივე ტარდებოდა ყოველგვარი აცრა. სკოლის დამთავრების შემდეგ ახალგაზრდებს ან სწავლა უნდა გაეგრძელებინათ ან მუშაობა დაეწყოთ. (სკოლიდან სისტემატიურად ამონმებდნენ).

მახსოვს, მეოთხე კლასამდე, თუ ვინმემ გაკვეთილი არ იცოდა, ჩემი მასწავლებელი გაკვეთილების შემდეგ დაღამებამდე ტოვებდა, ხელახლა უხსნიდა და მანამ არ ისწავლიდა, სახლში არ უშვებდა, ამას აკეთებდა ყოველგვარ ანაზღაურების გარეშე. ამას ერქვა „უსადილოდ“ დატოვება და მოსწავლისათვის ძალიან სამარცხვინოდ ითვლებოდა.

სკოლები ყველა უბანში იყო და თან ერთმანეთთან ახლოს. ახლა კი ბავშვების უმეტესობა ქალაქის ერთი უბნიდან მეორეში დადის სკოლაში, საკმაოდ შორ მანძილზე. ამიტომ აღარც უბანში იცნობენ ერთმანეთის ტოლებს და აღარც ძველებური სიახლოვეა სამეზობლოში. ერთმანეთს გაუვლიდნენ, ხვდებოდნენ გზადაგზა და ჟივილ-ხივილით მიდიოდნენ უბნის სკოლებში. არც ამდენი ფასიან-პრესტიჟული სკოლა არსებობდა, არც ჯიპებით დაჰყავდათ მამებსა თუ ძიძებს. ქალ-ვაჟთა სკოლებიც კი განცალკევებული იყო როგორც მახსოვს. 1954-1955 სასწავლო წელს შეაერთეს.

საწერი პასტები მაშინ არ არსებობდა, ვიყენებდით კალმისტარს, რომლის წინ ლითონის ჩასამაგრებელში ვამაგრებდით კალამს. კალმები ნომრებისა და საწერის სისქის მიხედვით შეიძლებოდა შეგვერჩია. მაგალითად, ე. წ. „სემიჩკის პერო“ ყველაზე მსხვილად წერდა ასოებს. „№ თერთმეტი“ კი წვრილადაც და მსხვილადაც, რამდენადაც დააჭერდი იმის მიხედვით, უფრო რუსულში გვირჩევდნენ ამ კალმის გამოყენებას. წვრილად წერდა „ბაყაყი კალამიც“. კალმების საკმაოდ დიდი არჩევანი გვქონდა. მელანში ვაწებდით და ამიტომ თან

დაგვექონდა სამელნეები. მიუხედავად იმისა, რომ სამელნეს ზედაპირი ჩაბრუნებული ჰქონდა და მარტო ვინრო ხვრელი იყო კალმის ჩასანებად, მელანი მაინც ხშირად გვეღვრებოდა და ხელებიც გვეთხუპნებოდა. საკლასო ოთახში მერხები იდგა, ორი მოსწავლისთვის განსაზღვრული, მერხს მაგიდა სკამთან ჰქონდა მიერთებული. თვითონ მაგიდა წარმოაგენდა დახრილ დაფას. მაგიდის თავზე მხოლოდ სამელნისა და კალმისტრის დასადები ადგილი იყო სწორი და ჩაღრმავებული. დაფის ბოლოს ზოგ მაგიდას პატარა ანჯამებზე დამაგრებული ფიცრები ჰქონდა გადასაკეც-გადმოსაკეცი, რათა დაფის ქვეშ მოთავსებულ სათავსოში ადვილად შეგვენახა ჩანთა და წიგნები. ზოგიერთი მერხი ბოლომდე იყო დაშვებული ამ ასაკეც-დასაკეცი ფიცრის გარეშე.

ხშირად სკოლის დაბალი კლასის მოსწავლეებს სხვადასხვა დავალებას აძლევდნენ, მესამე თუ მეოთხე კლასში ვიყავი (ორმოცდაათიანი წლები იყო), როცა თითოეულ მოსწავლეს დაგვაავალეს ორ-ორი კილოგრამი ნებისმიერი ხილის, უფრო ატმის კურკების შეგროვება და მიტანა. ზოგმა მეტი შეძლო, ზოგს კი დააკლდა, ამიტომ ბავშვებმა, იქვე ეზოში გადაუწან-ილეთ ერთმანეთს ორ კილოგრამზე ნაკლები რომ არცერთს ჰქონოდათ.

მე მგონია, ეს ის პერიოდი იყო, როცა ხევსურეთიდან ხალხი მასიურად ჩამოასახლეს ბარში და იქ ახალი სოფლები დააარსეს. ალბათ, სოფლის მეურნეობის ასაღორძინებლად... ჩვენ ზოგჯერ სკოლის დიდ ეზოსაც ვალაგებდით, ქვალორლისგან ვწმენდდით. სპორტის სასახლის მშენებლობა რომ დამთავრდა, საღებავით დასვრილი სკამების გასაწმენდად წაგვიყვანეს უკვე ზრდასრულები. ასევე ვიშრომეთ ახალ სტადიონზეც.

თბილისის დაარსებიდან 1500 წლისთავის ზეიმი კი ძველ სტადიონზე ჩატარდა. თბილისის თითქმის ყველა სკოლა იყო, მაშინ ხომ თბილისი პატარა იყო.

საკლასო და საკონტროლო წერის რვეულები თორმეტფურცლიანი იყო. მათში რვეულის ერთი გვერდის ზომის სამუშაო

იდო, მელნით ნანერის დასაშრობად. არ ვიცი, რატომ მაგრამ ხშირად დერეფნებში მასტიკის წასმის შემდეგ ნავთიან ნახერხს ყრიდნენ და ნავთის სუნი საკლასო ოთახებშიც აღწევდა.

მაშინდელ სკოლებს საკმაოდ დიდი ეზოები ჰქონდა. ხშირად ბავშვები ადრე მიდიოდნენ სკოლაში, რომ სწავლის დაწყებამდე ეზოში ეთამაშათ. ყოველ კუთხე-კუნჭულში სხვადასხვა თამაშით ერთობოდნენ. სკოლებში სამი ცვლა იყო, პირველ ცვლაში 09:30-დან 13:30 საათამდე იყო სწავლება. მეორე ცვლა იწყებოდა 13:45 საათზე და სადღაც შვიდამდე გრძელდებოდა. მესამე ცვლა კი მუშა-ახალგაზრდობის იყო და მეორე ცვლის ბოლოს იწყებოდა.

ზოგიერთ სკოლას სათამაშო ეზოს გარდა დიდი საბალ-ბოსტნე ნაკვეთიც ჰქონდა. ბოტანიკის სწავლებისას მცენარეებს უვლიდნენ, რგავდნენ, აკვირდებოდნენ; უშუალო შეხება ჰქონდათ მინასთან. პიონერთა სასახლეში რადგან დავდიოდით, მიჩურინის ასი წლის იუბილეზე სკოლიდან მიმავლინეს სასახლეში, ქოთანში მოყვანილი კომპოსტოს უზარმაზარი თავით ხელდამშვენებული.

სხვა საგნებსაც თავისი კაბინეტი ჰქონდა, კედელზე გაკრული ამ დარგის მეცნიერთა დიდი პორტრეტებით და სხვადასხვა პლაკატით, ადამიანთა ფიზიოლოგიური ფერადი სქემებით. ჩამწკრივებულ კარადის თაროებზე კოლბებსა და ქილებში დასპირტული ქვენარმავლები, რეპტილიები „განისვენებდნენ“. ადამიანის ნატურალური ზომის ჩონჩხიც „ამშვენებდა“ იქაურობას. ასევე ფიზიკის, ქიმიის, ბიოლოგიის, ხელგარჯილობის კაბინეტებიც არსებობდა თავისი მონყობილობით, სპირტქურებით, სინჯარებით, კოლბებით და ცდების ჩასატარებელ სხვადასხვა დანადგარ-ხელსაწყოებით ტარდებოდა ცდები ყოველი ახალი გაკვეთილის ახსნისას. ეს ძალიან საინტერესო იყო. ბავშვი, გაკვეთილიც რომ არ ესწავლა, მაინც სამუდამოდ იმახსოვრებდა ბევრ რამეს. გარდა ამისა, – იოლად იგებდა ახსნილს, ამიტომ – თითქმის ყველა ბიჭს შეეძლო ზოგიერთი საოჯახო ტექნიკის შეკეთება.

დღეს თუ ასე დაბალ დონეზეა სწავლა-განათლების საქმე, იქნებ იმის ბრალიცაა, რომ როგორც ინტერნეტში ამოვიკითხე, ჩვენი სახელმწიფოსთვის დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ აფრიკის რამდენიმე ჩამორჩენილ ქვეყანასთან ერთად განვითარებადი ქვეყნის სტუტატუსი მიუციათ. მანამდე კი თითქმის, ყოველ ნაბიჯზე არსებობდა კვლევითი ინსტიტუტები თუ სხვა სახის სამეცნიერო დაწესებულება. გაურკვეველია, მაშინდელმა მთავრობამ თავი შეიკავა, თუ დათმობაზე წავიდა, რათა როგორც გაღარიბებულ ქვეყანას ფინანსურად დახმარებოდნენ. ფაქტია, რომ საშუალო სკოლები გააუქმეს და საჯარო სკოლებად გადააკეთეს. ალბათ იმ მოსაზრებით რომ ნაკლები დაფინანსება დაჭირებოდათ. ტექსტში ისიც იყო აღნიშნული რომ საჯარო სკოლების პროგრამა თითქმის გონებაშეზღუდულთათვისაა შედგენილი. დღევანდელი პირველკურსელის განათლება მეშვიდე კლასის განათლებას უდრისო... ეს, ალბათ, ყველას არ ეხება, რადგან ვინც მონდომებულია, ის მაინც დეზულობს სათანადო განათლებას.

უწინ სტუდენტთა კონტიგენტი სპეციალისტების მოთხოვნებს დაახლოებით შეესაბამებოდა და კურსდამთავრებულებს ორი თუ სამი წლით სოფლებსა და რაიონებში ანაწილებდნენ სამუშაოდ. შემდეგ, სურვილისამებრ იქ, რჩებოდნენ ან ქალაქში ბრუნდებოდნენ. ახლა, რაც ფასიანი გახდა სწავლება, ახალგაზრდებს განუსაზღვრელი რაოდენობით იღებენ და უფრო იოლადაც ეწყობიან, ეროვნულ გამოცდებს ჩააბარებ და მორჩა.

მაშინ სტუდენტებს ენიშნებოდათ სტიპენდია, ეს არც თუ ისე დიდი თანხა იყო, მაგრამ მაინც. რაიონებიდან ჩამოსულთა დიდი ნაწილი კი სტუდენტობაში ცხოვრობდა. ახლა სწავლის საფასურს, ჩვენს შემოსავალთან შედარებით საკმაოდ სოლიდურს, სახელმწიფო იღებს.

არსებობდა ტექნიკური სასწავლებლები, სადაც საშუალო ტექნიკურ განათლებას ღებულობდნენ, ხოლო ე. წ. „პროფ. ტექნიკურ“ სასწავლებელში სხვადასხვა ხელობას ასწავლიდ-

ნენ. „პროფ.ტექნიკურის“ წინამორბედი იყო ომის შემდეგ გახსნილი „ფეზეოები“.

მაშინდელი სკოლის მოსწავლეები ასაკის მიხედვით განეწესიანებულენ იყვნენ სხვადასხვა ორგანიზაციაში. მაგალითად: დაწყებითი კლასის მოსწავლეები ირიცხებოდნენ „ოქტომბრელთა“ რიგებში და თავისი სამკერდე ნიშანიც ჰქონდათ, ლითონის პატარა და მრგვალი მკერდზე მისამაგრებელი ფირფიტა ლენინის ბავშვობის გამოსახულებით. შემდეგ მოდიოდნენ „პიონერები“, აქაც მასობრივად ღებულობდნენ ყველას, მიუხედავად სურვილისა, მათ ჰქონდათ ფიცი: „ხელი უშვი მუშათა კლასის სისხლში ამოვლებულ წითელ ყელსახვევს“ და დევიზი – „ბუდ გატოვ, ვსეგდა გატოვ“ ე. ი. იყავი მზად, მზად ვარ, მზად ვართ შრომისა და თავდაცვისათვის. ეს სიტყვები სამკერდე ნიშანზეც ეწერა „ილიჩის“ სურათთან ერთად და წითელ ვარსკვლავში იყო ჩასმული, ზემოდან ალის ენები „ამშვენებდა“ ვარსკვლავს. ყველა პიონერი ვალდებული იყო, ეტარებინა სამკუთხა წითელი „სატინის“, „შტაპელის“ ან აბრეშუმის ყელსახვევი. პირველ ორს უფრო ომის დამთავრების შემდეგ იკეთებდნენ სიიფის გამო, მოგვიანებით კი ყველას აბრეშუმის ყელსახვევი ეკეთა. დაწყებით კლასებში ირჩევდნენ რამდენიმე ბავშვს, რაზმის საბჭოსა და რაზმეულის თავმჯდომარედ. იყვნენ რგოლის ხელმძღვანელებიც. ყველას წითელი ნაჭრის ზოლები ეკეთათ: მთელი სკოლის რაზმეულის თავმჯდომარეს სამი ზოლი, ორი ზოლი – „კლასკომს“ და თითო – რგოლის ხელმძღვანელს. (მთელი კლასი დაყოფილი იყო რამდენიმე რგოლად) სულ პატარების „ოქტომბრელების“ ჯგუფიდან სანიტრებად ირჩევენ ორ-სამ ბავშვს. მათ მხარზე გადაკიდებული ჰქონდათ წითელჯვრიანი პატარა თეთრი ნაჭრის ჩანთა, რომელშიც იყო ბამბა და ბინტი.

კარგად რაც შემომრჩა მეხსიერებაში არის, პიონერთა ბანაკი სიონში, მაშინ მუშა-მოსამსახურეებისა და ინტელიგენციის შვილთათვის მრავლად არსებობდა ე. წ. პიონერთა ბანაკები. საგზურების შეძენა არცთუ ძვირად, ხელმისაწვდომ ფასად შეი-

ძლებოდა. ბავშვები არდადეგების პერიოდში სამ ნაკადად ისვენებდნენ. ბანაკის რეჟიმი ასეთი იყო: ბავშვებს აღვიძებდნენ პიონერული საყვირ-დაფდაფებითა და სიმღერა-შეძახილებით. დილის „ხაზზე“ რგოლებისა და სიმალლის მიხედვით ეწყობდნენ მუსიკის, (აკორდეონის) თანხლებით. დილის ვარშიჯიც ამ დროს ტარდებოდა, იყო ოთხჯერადი კვება. ბავშვებს კვებაზეც და დაძინების დროსაც საყვირითა და რუსული წამღერებით უხმობდნენ: „ბირი ლოჟკუ, ბირი ხლებ ი საძის ნა აბედ“; ან „სპაც, სპაც – პა პალატამ“. იყო ექსკურსიები ახლო-მახლო ღირმესანიშნავ ადგილებზე, შეჯიბრებები სპორტულ სახეობებში; ხელგარჯილობის ოთახებში ყველას თავისი კუთხე უნდა მოეწყო საკუთარი ფანტაზიითა და უნარით. საამისო მასალა იქვე ინახებოდა, იყო ბიბლიოთეკაც... არსებობდა საკავშირო მნიშვნელობის პიონერთა ბანაკი „არტეკი“, თუმც მასზე ყველას ვერ მიუწვდებოდა ხელი მხოლოდ „რჩეულებზე“ იყო გათვლილი.

ყოველი ნაკადის დასრულებისას ბავშვები ახლომახლო ტყეებიდან ხმელ ფიჩხს აგროვებდნენ და უზარმაზარ კოცონს ანთებდნენ. ამ საღამოს იმართებოდა კარნავალიც მუსიკის ფონზე. ყველა უნდა გამოეცხადებინათ საკარნავალოდ მის მიერვე შექმნილი სამოს-აქსესუარებით: ფერად-ფერადი დაგოფრილი წელვადქალაღებით, დოლბანდებით, საღებავებით თუ წებოთი. იმართებოდა ზეიმი. ზოგს ცეკვა შეეძლო, ზოგს – სიმღერა, კითხულობდნენ ლექსებს და საერთო მხიარულება სუფევდა. ბოლოს კი ყველა ერთად ცეკვავდა.

ისეთი შემთხვევაც იყო, როცა ნაკადის დასრულების წინა ღამეს, ბიჭები ჩუმად მიეპარებოდნენ მძინარე გოგონებს და კბილის პასტით თხუპნიდნენ ან ნახშირით „ამშვენებდნენ“ ალბათ, ბანაკის სამახსოვროდ. მეორე დღეს, თუ ხელმძღვანელი მკაცრი იყო, ხაზზე სჯიდნენ ამ ყმანვილებს.

აი „კომკავშირის“ რიგებში მისაღებად უკვე რაიონულ კომიტეტში, ე. წ. „რაიკომში“ ინვევდნენ მაღალი კლასის მოსწავლეებს. ისინი სპეციალურ სხდომაზე გასაუბრებისთვის

სათითაოდ შეჰყავდათ. თუ სცნობდნენ ღირსად, იღებდნენ კიდევ. თუმცა, მოგვიანებით აქაც ყველას იღებდნენ, აძლევდნენ კომკავშირის ბილეთს და საწევროსაც ახდევინებდნენ: მოსწავლეებს ორ-ორ კაპიკს და მუშა-მოსამსახურეებს კი – ხელფასის მიხედვით. მათაც ჰქონდათ სამკერდე ნიშანი – წითელ დროშაზე ლენინის გამოსახულებით. პერიოდულად იმართებოდა კომკავშირის კრებები, სადაც დასწრება სავალდებულო იყო და სხვადასხვა საკითხი განიხილებოდა. შემდეგ უკვე კომუნისტური პარტიის რიგებში ლეზულობდნენ დამსახურების და მიხედვით. ხელმძღვანელ თანამდებობაზე კი მხოლოდ პარტიული ნიშნით ინიშნებოდნენ. პარტიის წევრებს სპეციალური პარტბილეთი ჰქონდათ და საწევროსაც ყოველთვიურად იხდიდნენ. მაშინაც „პიონერთა სასახლე“-ში უამრავი წრე არსებობდა უფასო სწავლებით. არსებობდა „ნორჩ ტექნიკოსთა სადგური“-ც დღევანდელი მუსიკალური კომედიის თეატრის გვერდით (ყოფილ პლენხანოვის პროსპექტზე) და იქაც რამდენიმე წრე ფუნქციონირებდა მოსწავლე-ახალგაზრდობისთვის.

სკოლებში შეფასების 5-ბალიანი სისტემა არსებობდა, ახლანდელი 10-ბალიანისგან განსხვავებით. ორიანი ნიშნავდა ცუდს, სამიანი საშუალოს, ოთხიანი კარგს და ხუთიანი – ფრიადს. იყო შემთხვევა, როცა დაბალი მოსწრებისას ინიშნებოდა საშემოდგომო გამოცდა ან სულაც იგივე კლასში ტოვებდნენ მოსწავლეს. მაგრამ როცა არასრული და საშუალო განათლება გახდა სავალდებულო უკვე ერიდებოდნენ მკაცრ ზომებს. და აი მაშინ ხელს უწყობდნენ, რომ როგორმე მოსწავლეს საშუალო სკოლის ატესტატი მიეღო...

ხშირად ტარდებოდა ექსკურსია სხვადასხვა ისტორიული ადგილის გასაცნობად. მაშინ ღვეზელით, ფუნთუშით ან ბუტერბროდით ნაყრდებოდნენ. წინა პლანზე სანახაობა იყო და არა მსუყე პურმარილის მოლოდინი. მახსოვს, სულ პატარები ბოტანიკურ ბაღში რომ დავყავდით, როგორი გულისყურით ვუსმენდით გიდს თუ მასწავლებელს, ვიმახსოვრებდით ჩვენთვის უცხო ჯიშების სახელწოდებებს და შემდეგ ნაირ-ნაირი

ფორმის და დასახელების ფოთლებით ლამაზ ჰერბარიუმს ვაკეთებდით.

სკოლებში რიგდებოდა თეატრის აბონემენტები დაწყებითი კლასის მოსწავლეთათვის. მაგ. – თოჯინების თეატრის, რომელიც მაშინ მელიქ აზარიანცის შენობის ქვედა მხარეს, კიბეებით საკმაოდ ქვემოთ ჩასასვლელთან იყო. აი, აქ უკვე სკოლის ფორმებით აღარ გვატარებდნენ, როგორც სტუმრობისას. შეგვეძლო ნაირ-ნაირი კაბები ჩაგვეცვა. მაშინ აუცილებელ აქსესუარად ითვლებოდა პატარა ხელჩანთები, საბავშვო „რედიკულები“. თეატრში შესასვლელთან ბუფეტში იყიდებოდა უგემრიელესი კრემიანი ღვეზელები. „პონჩიკები“ ე. ი. „ფუნჩულები“. დღევანდელ მეტრო თავისუფლების მოედნის გვერდით ორსართულიანი უნივერსალი „პასაჟი“-ის რკინის გადასასვლელ კიბეებთან ასეთივე ღვეზელები იყიდებოდა 43 კაპიკად. პიონერთა სასახლიდან ხშირად ვსტუმრობდით იქაურობას. მგონი, მეხუთე კლასიდან გვირიგებდნენ მოზარდ-მაყურებელთა თეატრის აბონემენტებს, რომლის ღირებულებასაც ნაწილ-ნაწილ, ვისაც რამდენი გვქონდა, ისე სრულ დაფარვამდე ვიხდიდით კლასის ხელმძღვანელთან.

სამუდამოდ ჩამრჩა მეხსიერებაში მოზარდ-მაყურებელთა თეატრის იმჟამინდელი დირექტორი – მაღალი, შავგვრემანი, მუდამ წელში გამართული, განსაკუთრებული მჟღერი ხმით. იგი სულ დარბაზში ტრიალებდა და ხმამაღლა იძლეოდა მითითებებს, ეს თეატრიც მელიქ აზარიანცის შენობაში იყო განთავსებული (დღევანდელ „პანტომიმის თეატრის“ ადგილას). დამამთავრებელი კლასის მოსწავლეები თვითონ დადიოდნენ მარჯანიშვილის და რუსთაველის სახელობის თეატრებში.

მოგვიანებით საყოველთაოდ შემოიღეს მუშა-მოსამსახურეებზე თეატრის აბონემენტების დარიგება. ზენოლითაც კი ასალებდნენ, ისევე როგორც ჟურნალ-გაზეთებს, (მიუხედავად იმისა უკვე გამოწერილი გვქონდა თუ არა) თანხა ხელფასიდან იქვითებოდა. მაგრამ ეს ყველაფერი ბოლო დროს ხდებოდა. თანდათან ირღვეოდა წესრიგი ყველა სფეროში და კანონიც.

ფაბრიკა-ქარხნებში თვის ბოლო შაბათ-კვირასაც იძულებით ამუშავებდნენ დამატებითი ანაზღაურების გარეშე, თვის ბოლოს გეგმის შესასრულებლად მუდამ ერთი ალიაქოთი იყო და ნაჩქარევად გამოშვებული პროდუქციაც ნაკლები ხარისხის გამოდიოდა.

ამ პერიოდში, ალბათ, 70 ან 80-იან წლებში, წიგნების ბუმი იყო. ზოგი არამკითხველიც კი იყო ჩასაფრებული (უფრო თაროების შესავსებად). მოგეხსენებათ, მაშინ მოდაში შემოვიდა და ბევრისთვის ხელმისაწვდომიც იყო უცხოური ავეჯის კომპლექტი, ე. წ. „ჟილაია“ და „სნენკა“, რომელთაც წიგნების თაროებიც ახლდა. უნდა ითქვას, რომ ნამდვილი მკითხველიც გაცილებით მეტი იყო მაშინ. წიგნის მაღაზიაში წიგნს ვერ იშოვიდი (ვგულისხმობ მხატვრულს და ალბომებს); ჩუმად, დახლს ქვემოდან იყიდებოდა გაზრდილ ფასად.

გამოწერილთაც ბევრი იწერდა, თუმც არც ეს იყო იოლი. ზოგჯერ წიგნის მაღაზიასთან ღამის გათენებაც გვინევდა, ე. წ. „პერეკლიჩკაზე“. დიდი მოთხოვნა განსაკუთრებით იყო – დასავლეთ ევროპულ ლიტერატურასა და ტომეულებზე. ბევრი მოსკოვიდან იწერდა ლიტერატურას. ამ პერიოდში ასევე დახლს ქვემოდან ყველა სახის იმპორტული საქონელი იყიდებოდა ზედმეტ ფასად. ბოლო პერიოდში თითქმის ყველა მაღაზია ასე ვაჭრობდა. მარტო თვის ბოლოს გეგმის შესასრულებლად შეიძლება გამოეთანათ რამე. საბჭოთა ნაწარმით კი სავსე იყო თაროები.

სკოლის მოსწავლეები ზოგჯერ „შატალოზეც“ ვიპარებოდით. იპარებოდა ყველა, დარჩენილ ერთეულებს ყოველთვის აღმაცერად უყურებდნენ, რადგან უმრავლესობის თვალში ეს საქციელი არ ითვლებოდა კარგ ტონად. თანხას ვისაც რამდენი გვქონდა, ვაგროვებდით და ერთად ვხარჯავდით. კინოთეატრში შევდიოდით, ან მივდიოდით მუშტაიდის პარკში, იქ უფასო შესასვლელი აღმოვაჩინეთ – პატარა კარები პარკის ბოლოს, სანაპიროზე. პარკში შესვლა, ატრაქციონების მსგავსად, ფასიანი იყო.

50-60-იან წლებში თბილისში ძალიან გავრცელებული იყო მემტრედობა. ახალგაზრდებს საკუთარ ეზოებში ჰქონდათ მონყობილი „სამტრედები“, მტრედებს ხორბლით კვებავდნენ, უვლიდნენ და უფრთხილდებოდნენ. ყველა მტრედმა იცოდა თავისი სახლი, ზოგჯერ გაყიდვის ან გაჩუქების შემთხვევაშიც კი უკან ბრუნდებოდნენ. ახალგაზრდები სათითაოდ სცნობდნენ თავის მტრედებს და ამაყობდნენ კიდეც ამით. თან საოცრად უსტვენდნენ. მთელ თბილისში ყოველი მხრიდან ისმოდა ეს თავისებურად გამორჩეული და გაბმული სტვენა.

ზოგჯერ უქმე დღეებში დიდ თბილისურ ეზოებში მოდიოდნენ პატარ-პატარა საცირკო ჯგუფები. ისინი დილიდანვე ამზადებდნენ სამოქმედო არენას; ყრიდნენ ნახერხს, ამაგრებდნენ რკინის ძელებს ე. წ. „ტურნიკს“ მართავდნენ. შემდეგ კი იწყებოდა საცირკო წარმოდგენები ჟონგლიორებით, ტანმოვარჯიშეებით, ილუზიონისტებით...

ბავშვებს გამორჩეულად მოსწონდა ჯამბაზები. იყო აგრეთვე, სხვა გასართობი თამაშობები, რომელთა შესაძენად ფული არ ჭირდებოდათ, თვითონ აკეთებდნენ. მაგალითად: „ავჭალური“: იღებდნენ ძველი წინდის ყელს და შიგ ყრიდნენ ლობიოს ან სიმინდის მარცვლებს. შემდეგ პირს უკრავდნენ და მზად იყო საკენწლად. კენწლაობისას ვინც ცალი ფეხით გვერდულად მეტს აკენწლავდა თვლით, ის იყო მოგებულის. გაკვეთილების დანწყებამდეც კენწლაობდნენ. უბანში საკუთარი ჩემპიონებიც ჰყავდათ, ისევე როგორც „კოჭაობაში“. თუმცა „კოჭაობაში“ მეტწილად კოჭზე იყო დამოკიდებული მოგება-წაგება. იყო აგრეთვე ჩილიკ-ჯოხებით თამაში. ერთ მომსხო და მოკლე ჯოხს თავბოლოს წაუთლიდნენ ისე, რომ ნათლილ დაბოლოებებში მეორე ჩოგანივით ჯოხის დარტყმისას ამხტარიყო და შორს გადავარდნილიყო. ან კიდეც ქვებით თამაში, ე. წ. „სალკაობა“. ბრტყელ, მომცრო და მრგვალ სიბქვას, რომელსაც „სალკას“ ეძახდნენ, გადააგდებდნენ რალაც მანძილზე, შემდეგ ასეთივე მეორე ქვას უმიზნებდნენ და ესროდნენ. ხშირად პატარები შოკოლადისა და კარამელის ფო-

ჩიანი კანფეტების ლამაზ შესახვევ ქაღალდებზე თამაშობდნენ.

„კოჭაობა“ ძალიან გავრცელებული იყო. ცხვრის გასუფთავებულ კოჭებს აგროვებნენ და რალაც მანძილიდან ესროდნენ გადაგდებულ კოჭს. გარდა იმისა, რომ უნდა მოეხვედრებინათ, ეს კოჭი ფეხზე „აღჩუხე“ უნდა დამდგარიყო. წაგებული კოჭს კარგავდა. იყო „აღჩუ“ (ფეხზე მდგარი) და „თოხანი“ (წაქცეული) კოჭები. მოგებული იძენდა კოჭს განსაკუთრებით ფასობდა ჯილა კოჭები, რომლებიც თავისი ფორმის გამო ხშირად „აღჩუხე“ ჯდებოდა.

„კლასობანა“ ხომ პატარების გავრცელებული თამაში იყო. ორგვარი კლასობანა არსებობდა: ქვით და უქვოთ. ერთ-ერთი ასეთი იყო: ასფალტზე ერთ დიდ მართკუთხეში ათი უჯრა იხაზებოდა სიგრძეზე ორ მწკრივად, ე. ი. ხუთ-ხუთი უჯრა. თითოეულში ეს ბრტყელი ქვა – „სალკა“ უნდა ჩაგეგდო რიგრიგობით და ხან ერთი ფეხით (ასკინკილით), ხან ორით უნდა მოგერბინა ყველა უჯრა და ქვა გადაგუადგილებინა. გადაგდებისას არც ქვა უნდა შეხებოდა უჯრების ხაზს და არც ფეხი. ასეთ შემთხვევაში თამაში წყდებოდა. დგებოდა მეორის რიგი, ერთ ციკლს ვინც დაამთავრებდა, ერთ-ერთ უჯრაში „სახლს იშენებდა“ დასასვენებლად, რომ გაადვილებოდა თამაში და კვლავ მოეგო.

მეორენაირი კლასობანა „უსალკო“ იყო. დიდ კვადრატში იხაზებოდა ცხრა უჯრა და თითოეულში, ახლოს იყო უჯრა, თუ შორს, წინ და უკან უნდა მოგერბინა. ჯერ ორი ფეხით, შემდეგ ასკინკილით და ბოლოს გადაჯვარედინებული ფეხებით. ისე, რომ ხაზს არ შეხებოდა ფეხით, იქაც ერთი ციკლის დასრულებისას სახლი იხაზებოდა.

იყო გორგოლაჭებიანი ხის სასრიალებელი, რითაც პატარები დაქროდნენ. გორგოლაჭებზე იდგა ხის დაფა ცალი ფეხისთვის, ხის ვერტიკალურ ძელს კი ხელებჩასაჭიდი საჭე ჰქონდა. ასე გამოიყურებოდა თვითნაკეთი „კანიოკი“, იგივე „სამაკატკა“. ზოგჯერ ბავშვები დიდ რკინის რგოლს წამოსდებდნენ გრძელ, ბოლომოკაუჭებულ მავთულის ჯოხს და სირბილით

დააქროლებდნენ ქუჩებში.

თბილისში რადგან საცურაო აუზები არ იყო და არც იორი იყო ჯერ დაგუბებული, ე. ი. თბილისის ზღვაც არ არსებობდა, მაშინდელი ბავშვები და მოზრდილი ბიჭებიც საბანაოდ მტკვარზე დადიოდნენ. (მაშინ ასე დაბინძურებული არ იყო მტკვარი) იქ სწავლობდნენ ცურვას და ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ კიდეც ცურვაში. სამწუხაროდ, ხშირი იყო დახრჩობის შემთხვევაც. ამიტომ მშობლები ყოველთვის უშლიდნენ მტკვარზე ბანაობას. ბავშვები კი მაინც არ იშლიდნენ და საბანაოდ იპარებოდნენ. მშობლები ასე ამონმებდნენ: წვივზე ფრჩხილს უსვამდნენ და ნაკვალევით ცდილობდნენ, გამოეაშკარავენბინათ შვილები, როცა თბილისის ზღვა ჯერ კიდევ ახალი ხილი იყო და თან სუფთა, მობანავებამაც იქით გადაინაცვლეს. პირველ წლებში დახრჩობის შემთხვევა აქ უფრო მეტი იყო, ვიდრე მტკვარზე ბანაობისას. ვიდრე გაუშინაურდებოდნენ. ახლა, საბედნიეროდ საცურაო აუზები არსებობს (ცოტა ძვირი სიამოვნებაა, მაგრამ მაინც). მაშინ თბილისში ყოველ ზამთარს ხვავრიელად და ხშირად თოვდა. თოვლი სქელ ფენად იდო მიწაზე და დიდხანსაც ძლებდა. დიდი და პატარა ჟივილ-ხივილით გამოდიოდა ქუჩაში ციგებით სასრილოდ. დაღმართზე, საკმაოდ დიდი მონაკვეთი მოლიპული იყო, რადგან ღამით წყალს ასხამდნენ და ბავშვებიც იმდენს სრიალებდნენ, რომ გვიან ღამემდე არ შედიოდნენ შინ. ჯგუფურად დადიოდნენ პარკებში, მთაწმინდაზე და სხვა საგუნდაო თუ სასრილო ადგილებზე.

ბავშვობაში დაწითლებულ-გაყინულ თითებში მგრძნობელობა საერთოდ მეკარგებოდა, მაგრამ მაინც არ მინდოდა სახლში შესვლა, გავარვარებულ ღუმელთან გავშრებოდით თუ არა, ისევ გარეთ გავრბოდით. დილით რომ ვიღვიძებდი ფანჯრებზე ისეთი ღამაზი ფიგურები იყო გამოსახული „ჭირხლით“, მობაიკასავით გამოიყურებოდა.

ბავშვებს სულ გვიშლიდნენ ყინულის ლოლუებს ნუ წუნნით, არ გაცივდეთო! თან გვაფრთხილებდნენ ჭუჭყიანი წყლითაა გაყინულიო. ჩვენ კი ჩურჩხელებს ვეძახდით, ჩუმად ვტყხდით

და ვწუწწნიდით. იმასაც გვეუბნებოდნენ, გუდრონის კეცს ნუ ლეჭავთ, ბინძურიო! მაგრამ მაინც ვლეჭავდით და არც ავად ვხდებოდით.

ამასთან დაკავშირებით ერთი შემთხვევა გამახსენდა: ნათესავი მყავდა ხაშურში – ნოდარ ლომიძე, ცხოვრებისეული გამოცდილებით გამორჩეული, დარბაისელი და საკმაოდ მოწესრიგებული ადამიანი.

ერთხელ, როცა ბავშვებითურთ სტუმრად ვიმყოფებოდი მათთან, ბავშვებისადმი ჩემი ზედმეტი ყურადღების გამო (გარეთ რომ გაურეცხავი ხილი არ უნდა ეჭამათ და არ დასვრილიყვნენ) მან იმერული სიდინჯით მოგვმართა: „ჩემი დაკვირვებით თქვენ ქალაქელები, რაც უფრო მეტად ცდილობთ ბავშვებს ყველაფერი განურულ-გაფილტრულ-დამდუღრული მიაწოდოთ, მათგანაც მოითხოვთ აბსოლუტურ სისუფთავეს, აკონტროლებთ, ზედმეტად ფუთნით, მით უფრო ხშირად შეიძლება გაგიცივდეთ, მოგენამლოთ ან რაიმე ხიფათს გადაეყარონ.

ბავშვები თავისუფლად უნდა თამაშობდნენ ეზოში, უბანში, სიცივესა თუ სიცხეში; სულ იმის შიში არ უნდა ჰქონდეთ, რამემ არ აწყინოს ან დააავადოს.

სოფლის ბავშვები ბევრად უფრო ამტანნი არიან და უფრო იშვიათად ხდებიან ავად. იცი, რატომ? მთელი დღე გარეთ უწევთ თამაში და ზოგჯერ საქმიანობაც. ხილს მოწყვეტენ, თუ ქარისგან ჩამოყრილს მიირთმევენ, ან ბოსტანში კიტრს, პომიდორს, სტაფილოს, მწვანილსაც კი მოწყეტისთანავე ერთს გაიქნევ-გამოიქნევენ, ხელით გაასუფთავენ თუ სახელოზე გაისმევ-გამოისმევენ და ეგრევე მიირთმევენ გაურეცხავად, თავად ხელდაუბანელი და მტვრიანები, ან თამაშის დროს რომ გაიქანებს პირში თითებს დასასტვენად თუ კბილის გამოსაჩირჩნად, (ხილის ჭამის შემდეგ) ფრჩხილებში ჩარჩენილი ჭუჭყიც ხომ ხვდება პირში? დაღლისას მინაზე სხდებიან თუ გაგორდებიან არც ამით ცივდებიან.

ასე ნელ-ნელა ეგუება მათი კუჭ-ნაწლავი პატარა „გადაც-

დომებს“. წინააღმდეგობის უნარი კი თანდათანობით უმუშავდებათ და უძლიერდებათ.

ამ ცოტა ხნის წინ, ინტერნეტში ერთ საკმაოდ ტიტულოვან უცხოელ მეცნიერს მოვუსმინე და მან თითქმის იგივე თქვა, რაც იმ ჩემმა ასაკოვანმა ნათესავმა წლების წინ.

„ადამიანი ბავშვობიდან რაც უფრო სტერილურად იცავს კვების რეჟიმს და ჰიგიენას, ორგანიზმი მით უფრო ეჩვევა აბსოლუტურ სისუფთავეს, წინააღმდეგობის უნარი უქვეითდება და პატარა გადაცდომებზეც უცებ რეაგირებს, ადვილად ავადდებაო“.

ამ ორ ადამიანს რომ არ დავეთანხმო არ შემიძლია თუმცა, ვერც დაუბანელი ხელით ჭამას ვურჩევთ ბავშვებს და ვერც გაუნმენდავ ფრჩხილებს მოვუწონებთ, სისუფთავე რომ აუცილებელია ამაზეც არ არსებობს ორი აზრი.

ზამთარ-ზაფხულს ყინვასა თუ სიცხეში ბავშვები სულ ეზოებში იყრიდნენ თავს, ათასგვარი თამაშებით ერთობოდნენ; მარტო საჭმელად ან სამეცადინოდ თუ შეიტყუებდნენ უფროსები სახლში. ზოგი სპორტით ან მუსიკით იყო დაკავებული, მაგრამ, ეზოში ან უბანში სათამაშოდ მაინც იცლიდა.

მოკლედ, ნოსტალგია მაქვს თბილი ოთახის ფანჯრიდან ფთილებივით ფაფუკი ფანტილების ხვავრიელი ბარდნის გამო, ალმაცერად რომ მოეფინება ჰაერში და ზოგჯერ ხილვადობასაც ფარავს. ახლა კი მეტწილად თოვლ-ჭყაპიანი ზამთარია, სამწუხაროდ.

ერთობოდნენ „ჩიკორებით“, რომლებსაც მშობლებს აჩარხვინებდნენ და მთელი დღე აბზრიალებდნენ ქამრით. იყო, აგრეთვე, ხელით დასაქოქი ქარხნული გამოშვების ბზრიალა სათამაშოები. „ლახტით“, მათრახივით ქამრებით უფრო მოზრდილები უწვავდნენ ერთმანეთს კოჭებს.

იყო ჯგუფური თამაშები ბურთით და უბურთოთ. ჯგუფური იყო „ხიდობანა“, „ვისი სული გსურს“. უფრო პატარები კი რუსულ თამაშს „გუსი-გუსი-გა-გა-გა“-ს თამაშობდნენ. ცოტა მოზრდილები კი – „კაზაკი რაზბოინიკი“-ს, ან „რაზ, დვა,

ტრი – ფიგურუ პაკაჟი“-ს. ამ თამაშისას ერთი იხუჭებოდა. ამ დროს დანარჩენებს რალაც მინი-სცენები უნდა დაედგათ, ან უჩვეულო პოზა უნდა დაეჭირათ... ვინც საუკეთესო აღმორჩნდებოდა, საინტერესო რამეს მოიმოქმედებდა და აჩვენებდა, იმას ირჩევდა უკვე თვალახელილი მოთამაშე. „გრძელ ჯორსაც“, „ბუთრი წრეში“ და სხვა თამაშებსაც თამაშობდნენ. პატარები კი – „ხეზე ჩიტს“, „სახლობანას“, „დამალობანას“, „გაშეშობანას“, „ჩაცუცქობანას“ და სხვ. იყო ასეთი სათამაშოც – „ვანკა-ვსტანკა“, რომელიც როგორც არ უნდა მოგესროლა ან დაგეგდო, მაინც ფეხზე დგებოდა. გავრცელებული იყო სხვადასხვანაირი გათვლა ლექსად. მაგალითად: „ინილო, ბინილო, შროშანო გვრიტილო, ალხო, მალხო ჩიტმა გნახოს, შენი ფესვი ფესვმანდური, ადექ, დაჯექ, ნეფევ ჩაჯექ, პატარძალო ფეხზე ადექ... გავიდა...“ ან: „ნაირ-ნაირები, ჭიქა საინები, ნარმა მიტკალი რა გინდა მითხარი... გავიდაა“. ასევე, „ანა ბანა ნიცა, რუსების ბალნიცა, ეი, გედევანჩო, ნაშე კაპიტანჩო, ბალანჩო... გავიდა...“ ან: „ნა ზოლოტომ კრილცე, ნა ბოლშომ სლონე სიდელი – ცარ, ცარევიჩ, კაროლ-კარალევიჩ, საპოჟნიკ, პორტნოი, კტო ტი ტაკოი... გავიდაა... : „ელია, მელია თვალი გამიხელია, ვინც არ არის დამალული ეს რა ჩემი ბრალია“...: „როცა გეტყვი-ი-, მაშინ გამოდიი, როცა გეტყვი-ე-არ გამოხვიდექ“; „ია შლა, შლა, შლა ი კარზინაჩკუ ნაშლა, ვეტოი მალენკოი კარზინე, ესტ პომადა ი დუხი, ლენტა, კრუჟევა, ბატინკი, ჩტო უგოდნო დლია დუში... გავიდაა...“

ასეთი თამაშიც იყო: წრიულად მდგარი და ხელჩაკიდებული ბავშვები ბუქნავდნენ და მღეროდნენ – „ზილინა, ზილინა, ჰოპ ზილინა ზილინა“, დროდადრო ჩაცუცქდებოდნენ, შემდეგ გაიმართებოდნენ და ისევ „აი ამ სიმაღლის, აი ამ სიდაბლის“ ხელებს ხან მაღლა წევდნენ, ხან დაბლა. ვისაც შეეშლებოდა ხსნიდნენ წრიდან.

ყველა გათვლას და თამაშს ვერ ჩამოვთვლი. მთელი დღე ბავშვები ეზოში, უბანში თამაშობდნენ, დარბოდნენ, იგონებდნენ ახალ თამაშებს: ჰაერზე დიდ დროს ატარებდნენ.

ახლა გადარბენა-გადმორბენის მარათონში ატარებენ ბავშვობას. (დადიან კერძო მასწავლებლებთან, წრეებზე). ბოლოს გასავათებული კომპიუტერს მიუსხდებიან.

რეპეტიტორებთან არ დაჰყავდათ ბავშვები. სკოლიდან გამოტანილ ცოდნას თვითონვე თავიანთი ძალისხმევით იღრმავებდნენ, მეცადინეობდნენ და ისე აბარებდნენ უმაღლეს სასწავლებელში. თუმცა ზოგჯერ მშობლები პროტექტორებსაც მიმართავდნენ...

კომპიუტერი რომ კარგია, სასარგებლოც და საჭიროც ეს ცხადია, მაგრამ აშკარაა ისიც, რომ იგი ნარკოტიკის მსგავსად მთლიანად იმორჩილებს ადამიანს, უფრო მოზარდს, ნთქავს დროს და საფრთხეს უქმნის ჯანმრთელობას.

სხვადასხვაგვარ თამაშობებზე საუბრისას იმასაც დავამატებდი, თუ როგორ უხაროდათ მაშინ ბავშვებს ახალი წლის მოსვლა და სამზადისი. განსაკუთრებით საინტერესო და სახალისო იყო საახალწლო ნაძვის ხის მორთვა. იმ დროს ხელოვნური ნაძვის ხეები არ არსებობდა და ნამდვილ ნაძვებს დგამდნენ, თბილისი გაცილებით პატარა იყო და ტყეც ასე არ იჩეხებოდა. საახალწლო ნაძვის ხეს რთავდნენ ფოჩიანი კანფეტებით, ნაყიდი სათამაშოების გარდა, შოკოლადით, ფერადი ქაღალდებისაგან გირლიანდებსაც აკეთებდნენ და ბოლოს, ბამბის ბრტყელი ქულებით რთავდნენ – ვითომ ნაძვი დათოვლილი იყო. ახლა ისე ხუნძლავენ უამრავი სათამაშოთი, რომ ნაძვი აღარც ჩანს.

ერთ საჩოთირო ამბავზეც მინდა გიამბოთ. ომის შემდგომ პერიოდში მიუხედავად ჰიგიენის დაცვისა, ძალიან გავრცელდა მკენარი და ბაღლინჯო. მახსოვს, დეიდაჩემი უნივერსიტეტში ზოგჯერ ფეხით მიდიოდა ნაძალადევის გადასასვლელი ხიდიდან ვერამდე, ვინმესგან ტილი რომ არ გადასდებოდა.

სკოლაში ტარდებოდა რეიდები. რაიკომის განათლების განყოფილებიდან კომისიის წევრები პერიოდულად შემოდიოდნენ გაკვეთილზე, ბავშვებს თავს უსინჯავდნენ (ხშირად აღმოუჩე-

ნიათ კიდევ).

საბავშვო ბალებს „კერები“ ერქვა, იქაც სისტემატიურად ამონმებდნენ ბავშვებს. ყველა ბავშვს ტანსაცმლის ზემოდან თეთრი ხალათი ეცვა, უკან ჩალილულ-შეკრული, ეს ბალის ბავშვების ფორმა იყო. შემდგომ თეთრი ხალათები წინსაფრებით შეცვალეს და ესეც სავალდებულო იყო.

სკოლის მოსწავლეებსაც ფორმა ეცვათ. გოგონებს ეკრძალებოდათ უფორმოდ და უბაფთოდ სიარული. რუსული სკოლის ბავშვებს ბაფთები უფრო ნაწნავში ჰქონდათ ჩაწნული, ქართული სკოლის მოსწავლე გოგონებს კი ნაწნავის ბოლოს ეკეთათ ბაფთა. ბაფთის ბოლოს კი თმას ხვეულად ტოვებდნენ. ფორმის კაბა ყავისფერი იყო, ბოლო აუცილებლად დაპლისული ჰქონდა, ასევე იყო დაპლისული შავი თხელი ნაჭრისგან შეკერილი წინსაფრებიც, რომელთაც მხრებიდან იდაყვებამდე გადმოფენილი და ღია გახსნილი ფართო სახელოები ჰქონდა. ფორმაზე სავალდებულო იყო თეთრი საყელო და სამაჯურები... ვაჟებს ნაცრისფერი მაუდის ფორმა ეცვათ, რკინის ბალთიანი ქამრით და ქუდით.

ქალებს მხოლოდ ერთი კვირა დღე ჰქონდათ დასვენება. შაბათი ჩვეულებრივი სამუშაო დღე იყო. არც მოკლე შაბათი არსებობდა მაშინ (მოგვიანებით შემოვიდა მოკლე შაბათი, ე. ი. ორი საათით ადრე მთავრდებოდა სამსახური). გასაკვირია, როგორ ასწრებდნენ არამარტო მუშა-მოსამსახურე ქალები, არამედ თუნდაც დიასახლისებიც ამდენ საქმეს. მაშინ საოჯახო ტექნიკა ისე ვერ ანებივრებდა ქალებს, როგორც დღეს. სარეცხი ხელით ირეცხებოდა მოთუთიებულ დიდ ტაშტში – „ლახანკაში“ – და დიდ ქვაბში იხარშებოდა. შემდეგ თეთრეული ცალკე მოხარშულ სახამებელსა და ლილაში ივლებოდა. უთოთი გატყვიცინების შემდეგ საბანზე უნდა შემოეკერებინათ მართკუთხა სწორი საშალითე ქსოვილი მთელ სიგრძე-სიგანეზე კუთხეების შემოკეცვით, რაც საკმაოდ შრომატევადი იყო. (მაშინ არ იყო კონვერტები, იოლად რომ შეეცურებინათ საბანი). ერთდროულად რამდენიმე იყო შემოსაკერებელი.

იმ დროისათვის ძალიან მიღებული იყო ფრანგული ქარგვის ერთ-ერთი სახეობა. ე. წ. „რიშელიეთი“ შესრულებული, თეთრ ტილოზე ან მიტკალზე. ნაქარგობებს „დაროჟკებს“ ეძახდნენ და ზოგჯერ კედლებზე აკრავდნენ. ნაქარგობები დაფენილი იყო ბუფეტის თაროებზეც, ტუმბოებზე და სხვაგანაც. ზოგს, მაგალითად, აბაჟურებადაც ჰქონდა რკინის დიდ მრგვალ კარკასზე გადაფენილი. თუმც სოფლად უფრო იყო ასეთი აბაჟურები.

ჰო, კიდევ... მაშინ ალაგებულ ლოგინზე ბალიშები სანოლის გადასაფარებლის ზემოდან იდებოდა. გაქათქათებულ ბალიშებს ნაპირებზე ჰქონდა ოთხი-ხუთი სანტიმეტრის სიგანის თავისივე კანტი. ბალიშისპირების მსგავსად მოქარგული იყო ბალიშის გადასაფარებლები, რომელთაც რუსულის გავლენით ბალიშის „პაკრიშკებს“ ეძახდნენ. განსაკუთრებით ნაქარგობების დაუთოვება იყო ძნელი, ათასგვარ „ობობა“ – „ბადურებისა“ თუ „ხიდუკებისა“.

პიანინოს და სასადილო სკამებს – ტილოს შალითები ჰქონდა გადაკრული და კლავიატურის მთელ სიგრძეზე ჩაჭრილ-ჩაღილული, სკამის შალითებიც ღილებით ან თასმებით იკვრებოდა.. პიანინოს თავს კი თეთრი სხვადასხვა ზომის სპილოების ქარავანთან ერთად ამშვენებდა ე. წ. „ბეზელუშკებიც“ – ფაიფურის ფიგურები. ამდენი შალითის ნაქარგობის თუ მაქმანის მოწესრიგებას დიდი დრო და ენერგია სჭირდებოდა. ყველაფერი საპნითა და სარეცხი სოლით ირეცხებოდა.

დაახლოებით სამოციან წლებში და ოდნავ ადრე გამოვიდა სარეცხის ფხვნილები, ისიც მხოლოდ ჯერ შალეულის, მოგვიანებით კი სხვა სახისაც. დიდი სარეცხის რეცხვისას ყველა ოჯახს ჰქონდა თეთრი მსხვილი დაგრეხილი სარეცხის თოკი; ზოგნი ერთმანეთისგანაც თხოულობდნენ. გაფენის წინ ებოში აბამდნენ, შუა-შუა ხის გრძელ ბიჯგებს უყენებდნენ, რომ თოკი აენიათ და სარეცხი მიწას არ შეხებოდა. მოგვიანებით თოკებს მოძრავ გორგოლაჭებზე ამაგრებდნენ.

კომუნისტების და კომუნისტური წყობის ავ-კარგი ყველ-
ას მოგვეხსენება, მაგრამ ყველაფერი ასე შავ ფერებში არც
მაშინ იყო. სულ სხვაგვარად გამოიყურებოდა ადამიანური
ურთიერთობები, საყოველთაო წესრიგი, კანონვალდებულებე-
ბი, უფლება-მოვალეობები; ერთმანეთის ნდობა, პატივისცე-
მა თუ სახელმწიფოებრივი ზრუნვა. ყველაფერი ეს მჟვანაძის
დრომდე უფრო მყარი იყო. თევზი თავიდან ყარსო. მაშინ ჩვენი
თავი კრემლში იყო. იმ დროიდან დაიწყო თანდათან კანონის
უგულვებელყოფა. მექრთმეობამ, პროტექციამ, ნეპოტიზმმა
მოიკიდა ფეხი. მე მგონია საქართველოში უფრო იგრძნობოდა
ეს ფერისცვალება. ამას ისიც დაერთო, რომ მოგვიანებით გა-
მომჟღავნდა ინფორმაცია ხრუშჩოვის ბოროტი ახირების შეს-
ახებ: განზრახული იყო საქართველოს ციმბირში გადასახლება,
თითქოს მხსნელად მაშინ ცკ-ს I მდივანი ვასილ მჟავანაძე და
უშიშროების სამსახურის უფროსი – ინაური გამოჩნდნენ...

მაშინ სახელმწიფო რიგის მიხედვით არიგებდა საცხოვრებ-
ელ ბინებს, რომლებიც გაიცემოდა უფასოდ, განუსაზღვრე-
ლი დროით. გადასახადი მიზერული იყო: ცხელი წყლისა და
ცენტრალური გათბობის გადასახადი იყო ორი მანეთი და ორ-
მოცდაათი კაპიკი: ამდენივე იყო ტელეფონის გადასახადიც,
ელექტროდენის გადასახადი იყო ოთხი კაპიკი კილოვატზე და
ვისაც ელექტრო ქურა-ღუმელები ჰქონდა დამონტაჟებული,
ორ კაპიკს იხდიდა.

ბინებს აბარებდნენ საცხოვრებლად გამზადებულს, მაგრამ
ხარისხი იმდენად დაბალი იყო, რომ უმეტესობა შესვლისთა-
ნავე არემონტებდა.

დამოუკიდებლობის აღდგენისთანავე დაიწყო ბინების პრი-
ვატიზაცია, საკუთრებაში გადაცემა, თუმცა ბევრი არაფერი
შეცვლილა, რადგან პრივატიზაციამდე ბინები მოქალაქეებზე
შთამომავლობითაც გადადიოდა. მხოლოდ იმ იშვიათ შემთხ-
ვევაში, თუ არც შთამომავალი ჰყავდათ და არც ვინმე სხვა იყო
ბინაში ჩანერილი, კვლავ აღმასკომს გადაეცემოდა. ბინებს სუ-
ლადობით აძლევდნენ და არა ფართის მიხედვით: ერთი სულ-

იდან სამ სულამდე – ერთ ოთახიანს ითვალისწინებდა, ოთხ-სულიანი ოჯახი – ორ ოთახიანს, ხუთიანი კი – სამიანს და ზემოთ. თუ ოჯახში ქალიშვილი ან ვაჟი დაქორწინებული იყო, მათ ცალკე ბინას აძლევდნენ, გადამდები სენით დაავადებულს დამატებით ერთ ოთახს უმატებდნენ.

თუ ბინა დანგრევას ექვემდებარებოდა, ერთ ოთახიანში რამდენი სულიც ცხოვრობდა (ჩანერით, რა თქმა უნდა, და არა ფაქტიურად), იმდენზე გათვლილ ფართს აძლევდნენ. ომის შემდგომი გაჭირვების მიუხედავად, სამართლიანობა და ქვეყნის წინსვლა ყოველთვის იმედს აძლევდა ხალხს, უკეთესობისკენ უბიძგებდა, მაგრამ სათავეში მალენკოვ-ბულგანინის ცოტა ხნით და შემდეგ ნიკიტა ხრუშჩოვის, ბრეჟნევის, ანდროპოვ-ჩერნენკოს მმართველობის საკმაოდ დიდმა პერიოდმა თავქვე წაიყვანა ქვეყნის წინსვლა, არა მარტო განვითარების მხრივ, არამედ მორალურ-ზნეობრივადაც. ამან მიიყვანა სსრკ დაშლამდე, რაც გორბაჩოვმა საბოლოოდ დაავიწროვინა. სწორედ ამ მმართველების დროს დაკანონდა უკანონობა, მექრთამეობა. ყველგან მხოლოდ ფული და პროტექცია ჭრიდა. გახშირდა ქრთამის აღება უმაღლეს სასწავლებელში ჩასარიცხად, ბინების გაცემასა თუ თანამდებობებზე დანიშვნაზე, ყველა სფეროში თავის ნიხრი („ტაქცია“) გაჩნდა, მაღაზიებში ყველაფერი კარგი და უცხოური დახლს ქვემოთ იყიდებოდა. შეიძლება კანონის ერთეული დარღვევები ადრეც იყო, მაგრამ ეს იშვიათობა იყო და ხალხში არ იგრძნობოდა, რადგან მცირე გადაცდომასაც არ პატიობდა მაშინდელი კანონი. დამნაშავენი მკაცრად ისჯებოდნენ, ეს ხდებოდა მანამ, სანამ წყალი შეუდგებოდა საბჭოთა სისტემას. თუმცა არც ძველი მმართველობის ცოდვები დავინყებია ხალხს, თუნდაც 37-იანი წლები, ფსიქიატრიულში გამომწყვდეული არათანამოაზრეები და ხალხში დასადგურებული გამუდმებული შიში...

ყოველგვარი სამედიცინო მომსახურება პოლიკლინიკებში უფასო იყო. უფასო იყო ასევე ბინაზე მომსახურება. წამლები კი უიაფესი, სამ, ოთხმანეთიანი უკვე ძალიან ძვირად ითვ-

ლებოდა. მაშინ ძირითადად წამლების დიდ ნაწილს აფთიაქში იქვე ამზადებდნენ ფარმაცევტები. პროვიზორი რეცეპტზე გამონერილი წამლის გასაკეთებლად საჭირო ნივთიერებებს, მათ ზომა-წონას, ფასს, იქვე მიაწერდა და თეჯირს იქით ფარმაცევტების ბრიგადას გადასცემდა.

საავადმყოფოში მკურნალობაც და წამლებიც უფასო იყო. ზოგჯერ ზუსტი დიაგნოსტიკისთვის ინვეზდნენ კონსილიუმსაც კი. საავადმყოფოები მაქსიმალურად მარაგდებოდა მედიკამენტებით, მკაცრად იყო დაცული შინაგანანესი: არ შეიძლებოდა გარედან არანაირი წამლის შეტანა. თუმცა ბოლო დროს ზოგი წამლის დეფიციტიც შეინიშნებოდა. ასევე, ჩუქების სახით ნელ-ნელა ფულის მიცემაც დაიწყეს ექიმებზე და ბოლოს ისე გახშირდა რომ განსაზღვრული ოდენობაც კი დანესდა, მკურნალობისა და ოპერაციების მიხედვით, მხოლოდ განერისას, ჩუქების სახით, თუმც უამისოდაც ტარდებოდა მკურნალობაც და ოპერაციებიც. ზოგი ექიმი კი საერთოდ არ იღებდა ფულს.

უნდა აღვნიშნო, რომ საავადმყოფოში ექიმები დიდი პასუხისმგებლობით ეკიდებოდნენ საკუთარ მოვალეობას და რა თქმა უნდა პაციენტს, რადგან პატარა გადაცდომაზეც შესაძლოა სამსახური დაეკარგათ და პასუხიც ეგოთ; მაშინდელი მედპერსონალი გაცილებით კვალიციფიური იყო.

მაშინ, სოფლებში და ზოგიერთ რაიონებში, მხოლოდ ერთი ექიმი მუშაობდა, მიუხედავად იმისა, რისი სპეციალისტი იყო, გინეკოლოგი, ფტიზიატრი, თერაპევტი, ქირურგი თუ სხვა. ეს ექიმი სხვადასხვა დაავადებით მისულ პაციენტებს უწევდა სამედიცინო დახმარებას. წარმოიდგინეთ, ფტიზიატრს რომ აბორტის გაკეთება უხდებოდა, მაგრამ ართმევდნენ თავს. არ ვიცი ინსტიტუში მიღებული განათლებით უძღვებოდნენ ამხელა პასუხისმგებლობას, გამოცდილებით თუ სპეციალური გადამზადების კურსებს გადიოდნენ.

მახსოვს, როცა ქოლერა მოედო საბჭოთა კავშირს, როგორი მკაცრი ღონისძიებები ჩაატარეს თბილისში. დასასვენებლად

ჩასული მთელი ოჯახი ერთ ღამეში გამოგვასახლეს სოჭის ლენინგრადის კემპინგიდან. თბილისში კი შემოვასწარით, მაგრამ შემდეგ ისე ჩაიკეტა გზები, თბილისიდან დაკრძალვაზეც კი არავის უშვებდნენ სოფლებსა და რაიონებში. თუმც ეს ეპიდემია დიდხანს არ გაგრძელებულა.

ადრე ომამდე „ისპანკაც“ ყოფილა, რომელმაც ბევრის სიცოცხლე შეინირა, მათ შორის ჩემი ბებიისაც. აი, ტუბერკულოზი კი მანამდეც და შემდეგაც შიშის ზარს სცემდა ყველას, რადგან განუკურნებელ სენად ითვლებოდა. (ნამალი არ არსებობდა) და გადამდებიც იყო. ყველა ერიდებოდა ასეთ ავადმყოფს. ნამლებზე საუბრისას გამომჩა, რომ არსებობდა დეფიციტური ნამლები, რომლებითაც ვაჭრობდნენ ებრაელები. არ ვიცი, საიდან როგორ, რა გზით შემოჰქონდათ ასეთი ნამლები. ალბათ, კანონდარღვევითაც სარგებლობდნენ, მაგრამ „უშოვნელა“ ნამლების შოვნა რომ ებრაელებთან შეიძლებოდა ეს ფაქტია. ასეთი პიროვნებაც კარგად ახსოვს თბილისს – „ჩაშკას“ ეძახდნენ და იგი ყველა ნამალს შოულობდა. ლამის ქალაქის კოლორიტად იქცა. ვაჭრობასთან ერთად, ეტყობა, კარგი კაცობაც ეხმარებოდა.

ერთი შემთხვევა მინდა გავიხსენო. ამ ვერაგ და გადამდებ დაავადებასთან დაკავშირებით. ჩვენთან ახლოს ნათესავები ცხოვრობდნენ, მე განსაკუთრებით მიყვარდა მათთან სტუმრობა, რადგან მათაც ასევე უხაროდათ ჩემი მისვლა... მართობდნენ, მეთამაშებოდნენ, მეფერებოდნენ და ამის გარდა ათასგვარი ნუგბარით მიმასპინძლდებოდნენ. ახლაც მახსოვს, როიალზე მუდამ ედგათ კანფეტებით სავსე ვაზა. მე მაშინ პატარა ვიყავი – სკოლამდელი ასაკის. იმ დროს ბავშვებს „ბალიში კანფეტიც“ კი ენატრებოდათ, არა თუ ფორიანი კანფეტი ან შოკოლადი. მეც გამირბოდა თვალი იმ ვაზისკენ. ოჯახს ორი შვილი ჰყავდა, ორივე სტუდენტი, ვაჟი პოლიტექნიკურში სწავლობდა, ქალიშვილი კი – კონსერვატორიაში. მოხდა საშინლება. ვაჟი კატასტროფაში დაიღუპა და სანუგეშებლად უფრო ხშირად გვინევდა მისვლა, ცოტა ხანში გავიგეთ, რომ ქალიშვილიც

უკურნებელი სენით, ტუბერკულოზით იყო დაავადებული და დედა ჩემ წაყვანაზე თავს იკავებდა. მარტო დადიოდა მათთან. ქალიშვილი კი სთხოვდა დედას მეც ვეტარებინე. მან ხომ არ იცოდა თავისი დაავადების ყველა სიავე. ბოლოს დედა იძულებული გახდა, მეც წავეყვანე, მისვლისას რომ შემომთავაზეს კანფეტები გამოვართვი, მაგრამ დედაჩემმა მოიმიზეზა – სულ დამავინყდა, ფოსტაში ვიყავი დაბარებულიო და უცებ წამოვედი. იქვე სახლს გამოვცდით თუ არა, კანფეტები ურნაში გადაყარა და წყლის დასაღევ სოკო-შარდევანზე (ისინი ყოველ ნაბიჯზე იყო ქუჩაში ისევე, როგორც ანძაზე დასამაგრებელი დიდი მრგვალი საათები) ხელები საგულდაგულოდ დამბანა. მე გამიკვირდა და გულიც დამწყდა, მან კი მითხრა – მუცელი გეტკინება, დღეს შენთვის კანფეტის ჭამა არ შეიძლებაო. გარდა იმისა, რომ მაშინ არ არსებობდა ტუბერკულოზის წამალი და არ იკურნებოდა, ყველაზე საშინელება ის იყო, რომ გადამდები იყო და შიშით ყველა ერიდებოდა ავადმყოფს და მის ოჯახს. ბევრ რამეს გავუძელით და ბევრიც გადავიტანეთ, ქუნთრუშა, ტიფი, ქოლერა და ამ ავადსახსენებელ კორონასაც მოსახდელივით მოვიხდით, მაგრამ მე გული იმაზე მწყდება თბილისი რომ თავის თბილისურ სახეს კარგავს, იმ ძველ თბილისს აღარ გავს, რა თქმა უნდა დრო ყველაფერს ცვლის და თბილისურ ყოფაშიც შეიცვლებოდა ბევრი რამ, მე მოძველებულ და სახეშეცვლილ რიტუალებს კი არ მივტირი, არამედ ურთიერთობებს, ურთიერთპატივისცემას, შეურყვნელ ლექსიკას (არამართო ბარბარიზმებს ვგულისხმობ) და ბევრს, ძალიან ბევრ რამეს რაც თბილისს სხვა ქალაქებიდან გამოარჩევდა.

საბჭოთა სისტემის შემდეგ მოპოვებული დამოუკიდებლობა უდავოდ ფასდაუდებელია, მაგრამ ის, რაც მოჰყვა ყოველივე ამას, არათუ დამაფიქრებელია, თავზარდამცემიც არის. აღარ არსებობს სოფლის მეურნეობა: მთელი დასავლეთი საქართველოს აბიზინებული ჩაის პლანტაციები დღეს გაველურებულია. კვალიც აღარაა, მძიმე ან მსუბუქი მრეწველობის, დანგრეულია უამრავი ფაბრიკა-ქარხნები. საზღვარგარეთ გაიტანეს და

ჯართად გაყიდეს ძვირადღირებული უზუსტესი ტექნიკა, დაზგა-დანადგარები, ჩარხები; დაჭრეს და დაჩეხეს ვაგონები, გემები, რასაც ხელი მოეკიდებოდა, ყველაფერი გაანიავეს.

განწყალბულ-გაუფასურებული კუპონის ფასად შეიძინეს, უფრო სწორად მუქთად 1 ლარად დაირიგეს საერთო, სახალხო ქონება. ასეთი მაქინაციებითაც იმ პერიოდში ბევრმა საეჭვოდ გაიმდიდრა თავი; ბევრის ბიზნესს ამ დატაცებული საერთო ქონებიდან დაედო საფუძველი. მაშინ დაიტაცეს ხალხის ანაბრებიც. მოგვიანებით ის მიზერული ხელფასებიც გაყინეს და გვიან, ძალიან გვიან გაუფასურებული დააბრუნეს, ზოგს კი არც გვიან დაგვიბრუნეს. ქვეყანამ დიდი გაჭირვება, სიბნელე, სიცივე და შიმშილი გამოიარა. მოსახლეობა დღემდე ტყუილში ცხოვრობს. სოფლები დაცარიელებულია, ასაკოვნებიღა დარჩნენ, ისინიც „ცას ხომ არ გამოეკერებიან“. ქალების უმეტესობა მსოფლიოს თითქმის ყველა ქვეყანაშია გაბნეული მოსამსახურეებად ან მოხუცთა მომვლელებად, ზოგი აღარ აპირებს დაბრუნებას. ვინც აქ ნიჭისა და შრომის სათანადო რეალიზება ვერ მოახერხა ემიგრაციაში წავიდა. ალბათ ეს არის ე. წ. „ტვინების გადინება“. მიგრანტთა დიდი ნაწილი რეპროდუქციული და პერსპექტიული შრომისუნარიანი ახალგაზრდობაა. ეს არის ქვეყნის გენოფონდი.

– ასე რატომ დააქციეს ეს ღვთივკურთხეული ქვეყანა?

დღეს, სამწუხაროდ, უხერხულიც კია საუბარი მაღალ ზნეობაზე, ადამიანურ ღირებულებაზე. დღევანდელი თავისუფლება მარტო პირად სიამოვნებასა და სარგებელზეა ორიენტირებული.

ადრე ავტორიტეტებს ვაფასებდით, მისაბაძად მიგვაჩნდნენ ისინი, რადგან ჩვენს საყოველთაო პატივისცემას სამართლიანად იმსახურებდნენ, გარდა სათანადო სფეროში დიდი მიღწევებისა, თუ დამსახურებისა, ისინი კულტურის, ზნეობის, სამართლიანობის, პატიოსნების მაგალითებიც იყვნენ, სათანადო ერუდიციითა და ინტელექტით, ეროვნული ცნობიერებით. დღეს აღარსად ჩანან ასეთი ნათელი ადამიანები, თითო-ორო-

ლა-ლა შემორჩა ქვეყანას, ამიტომ მათ კლება-სიმცირეზე მწყდება გული, რაც დღევანდელმა ყოფამ მოგვიტანა თორემ, დღესაც გვყავს დამსახურებულნიც და წარმატებულნიც.

თითქოს საზოგადოებაც შეიცვალა, დღეს ბევრს უჭირს. ირგვლივ უიმედობა – წუნუნი ისმის. ადრეც უჭირდათ, მაგრამ თავს იკავებდნენ, პირიქით, არ იმჩნევდნენ, თითქოს, ღირსება ელახებოდათ, რადგან ხედავდნენ რომ ერთი ნაწილის გამდიდრების და უსამართლობის ფონზე კი არ უჭირდათ, არამედ ომის შემდგომი კრიზისი იყო, საიდანაც მთავრობა და ხალხი ერთნაირად ცდილობდა თავის დაღწევას.

თითქოს საზოგადოებაც შეიცვალა, ამდენი ხელგანწედილი არასოდეს მინახავს ქუჩაში. ადრეც უჭირდათ, მაგრამ მომავლის რწმენითა და იმედით განაგრძობდნენ ცხოვრებას, დღეს კი ესეც ამოეწურათ.

კომპიუტერის ეპოქაში ვცხოვრობთ, მართალია, ახლა სხვა დროა, სხვა მოთხოვნილებებმა იჩინა თავი. ხალხი დაიღალა. დაიღია მოთმინების და იმედის ფიალა. გაქრა უკეთესის მოლოდინი, გემოვნებით არცთუ ვინმეზე ნაკლები ხალხი ჯერდება სხვა ქვეყნებიდან ტონობით შემოტანილ გამონაცვალ ტანსაცმელს, ფეხსაცმელს, თეთრეულსაც კი, ხელმოკლეობისა გამო. თუმცა შეძლებული და პატიოსანი ხალხიც ბევრია და მათი ჩაცმულობა არავის აღიზიანებს.

იმატა ევროპის თუ ამერიკის ქვეყნებში გამონაცვალის, ძველი მანქანების რიცხვმა. დიდი ბიზნესია გაჩაღებული. ძველი მანქანების გამონაბოლქვი უარესად წამლავს და აბინძურებს ისედაც ბეტონის ურჩხულებით გადატვირთულ ოდესლაც ულამაზეს ქალაქს, მისი გამწვანებისთვის ხელისგულისოდენა ადგილსაც ვეღარ იმეტებენ. მთებსაც და კლდეებსაც შეესივნენ.

დედების მიერ შვილების აღზრდის საპატიო საქმე მეორე პლანზე გადავიდა. ლუკმა-პურის საშოვნლად ქალების გასვლამ ოჯახები გადაავარა.

მოსახლეობა ნატურალურის ნაცვლად გენომოდიფიცირე-

ბულ და შხამქიმკატებით გაჯერებულ პროდუქციით იკვებება...

ისე, რა თქმა უნდა, კარგიც ბევრი მოხდა. გათავისუფლდა ქართული ენა რუსული სიტყვებისა და სახელწოდებებისაგან, ქალაქებს შეეცვალათ და დაუბრუნდათ სახელები, მაგალითად მახარაძეს – ოზურგეთი, ნულუკიძეს – ხონი, ცხაკაიას – გეგეჭკორი, სტალინირს – ცხინვალი, ლენინგორს – ახალგორი და სხვა ბევრი რამ შეიცვალა უკეთესობისკენ, მაგრამ ეს მაინც ცოტაა ქვეყნის და ხალხის კეთილდღეობა და წინსვლა მაინც შეფერხებულია.

ქველი თბილისის სურათები

გოგო-ბიჭებო
ჩემო კბილანო,
ხანდაზმულნო,
თუმც, გაუხუნარნო
ძველი თბილისის
ძველ ნატამალნო,
თქვენი ქალაქის
სურათს გთავაზობთ:

.

თბილისის პარკებს
ყოველ კვირა დღეს
ცეკვის ჰანგები
ახმიანებდა,
ან უკვე ბებრებს,
მაშინ ჯეელებს,
აცეკვებდა და
აბზრიალებდა.
ტანგო, ვალსბოსტონი,
ლიფსი და ჩარლსტონი,
ხის კენწეროებზე
ცა კონწიალობდა
დილას კი სისხამზე
თბილისის ქუჩებში
თბილისის ქურთები
პრიალა კაბებით
სულ ჭრელა-ჭრულებით,
დიდტარა ცოცხებით
და ბზრიალ-ბზრიალით
წინა დღეს ხვეტავენ
თითქოს და ცეკვავენ,
შემდეგ სარწყავებით

დილას პირსა ბანდნენ.
ამ დროს ხრინწიანი
ხის თამასიანი
შუშაბანდიანი
კონკების მემკვიდრე
წითელი ტრამვაი
ქუჩებში დაჰქროდა
ხან დარახრახოზდა.
ჟანგიან, ზარის ხმით
გამვლელებს აფრთხოზდა.
ავტომანქანების გაბმული
პიპინი,
სისხამს ფხრენს კივილით
დილას შობს სიგრილით და
ყოველი დღის შემოზრძანებას
თბილისელები ვხვდებით
ღიმილით.

თბილისელობა

ყველას თავისი თბილისი ახსოვს
ყველას თავისი თბილისი უყვარს,
ყველას ბავშვობაც თბილისურია
და, „ბავშვობიდან მოვდივართ ყველა“.
ყველას ოცნების სათავეები
იქ იბადება, იქ გვეგულება,
სიყმანვილიდან – სიჭარმაგემდე
თბილისის ეშხი გვეთანახლება.
თბილისურ ხედვას, თბილისურ სუნთქვას,
გალალებას თუ, გვემას ან თმენას,
თბილის-ქალაქში თბილისურად,
აღმაფრენას, თუ დაღმაფრენას,
თუნდაც გაფრენას
– თბილისელობა ჰქვია.

ჩემი ქალაქის
მყუდრო ქუჩებში
დავხეტილობ და,
თბილისს ვეძებ
დავეძებ, მაგრამ
ვერ მიპოვია.
ზოგჯერ მგონია
სული დავკარგე
თბილისის სული
მხოლოდ მისი და,
მისებური,
ნათესაური, მოკეთური,
ძველქალაქური.
ნიადაგ ვეძებ,
ღია ფანჯრებში
ხეივნებში
ბებერ ქადრებში,
ეზოებსა თუ შუშაბანდებში
და, ვერ ვპოულობ,
რალაცა უცხო შეჰპარვია
შეცვლილია, ფერნაცვალა
სულგამოცლილი.
მე ასეთ თბილისს
ველარა ვცნობ
ვერც ვეგუები,
სუნთქვა მიჭირს და, თბილისში
დავეძებ თბილისს.

ქველი თბილისი

ჩემი თბილისი
ძველი თბილისი
თავის ეშხით
და თავის თილისმით
მართლა ჩემი და,
თანაც ძველი
ძალიან ძველი
მამაპაპური,
რადგანაც პაპის
დედა და მამაც
კუკიაზეა დავანებული
პატარა იყო ჩემი
ქალაქი
ძალზედ პატარა, და,
ძალზედ თბილი
სულ ერთი მუჭა
ერთი სუნთქვა
ერთი ღიმილი,
და ერთი ლოცვა
ეროვნებაც კი ერთი
ჰქონდა
– თბილისელობა!
სადაც არ უნდა მოხვედრილიყო
აქაური, რა ქვეყანაშიც,
– თბილისელიო, პასუხობდა
წარმომავლობას.

სოფლის სურათები

ამ ცოტახნის წინ ვენჯიე ქართლის ერთ-ერთ სოფელს, სადაც ჩემ შორეულ ბავშვობაში სასკოლო არდადეგები მიტარებია. ყოველთვის ერთი სული მქონდა, როდის დამთავრებოდა სკოლაში სწავლა, რომ იქ ჩავსულიყავი.

მას შემდეგ ბევრმა წყალმა ჩაიარა. აი, უკვე 78 წლის ვარ და კვლავ მოვინახულე ეს სოფელი, სადაც მაშინ სულ სხვაგვარად ჩქეფდა სიცოცხლე და თითქოს ტყეც სხვაგვარად შრიალებდა.

სოფელი, რომელზეც მინდა გიამბოთ, ქართლში მდებარეობს – შერეულ, ფოთლოვან-წიწვოვან, ტყის პირზე. სოფელს რამდენიმე უბანი აქვს; ზედა უბანში, სადაც ზაფხულობით ჩავდიოდი, ბექობზე განლაგებულ პატარა დასახლებაში ერთი გვარის ხუთი კომლი ცხოვრობდა. აქეთ-იქით კი ორი მდინარე ჩამოუდიოდა – ყინცურა და ლაშეხევი, რომლებიც მიიკლაკნებოდნენ შინდით, თხილითა და სხვა ხეებით დაბურულ ღრმა ხევში.

თითქოს ამ პატარა მდინარეებსაც შეცვლოდათ ხმა; აღარც სარწყავი რუების რაკ-რაკი ისმოდა, ისინი საერთოდ გამქრალიყვნენ. აღარც სოფელი გავდა ჩემს მეხსიერებაში ჩარჩენილ სოფელს. ის პატარა ხუთკომლიანი კოხტა უბანი საერთოდ დაცლილ-დამუწვებული დამხვდა. თვითონ სოფელიც საკმაოდ შეთხელებულიყო, უფრო ხანდაზმულები ქარბობდნენ. სახლების დიდი ნაწილი მიტოვებული ჩანდა, მხოლოდ ზაფხულობით თუ ჩამოაკითხავენ ცოტა ხნით, ზამთარში ისევ სიჩუმე ისადგურებდა. ერთ დროს სოფელი ცხოვრობდა თავისი სოფლური, სისხლსავსე ცხოვრებით: ტრადიციულ ყაიდაზე იმართებოდა ქორწილი, დაკრძალვა, ყოველთვის აღნიშნავდნენ რელიგიურ დღესასწაულებს: აღდგომას, მარიამობას, ნიკოლოზობას და სხვა.

სოფელ ყინწვისის ზემოთ, სადაც ადრე ყანები იყო, ტყის ბილიკების ნაპირებზე ჩამსხვრეული ქვევრები მინახავს

ბავშვობაში. ეტყობოდა, რომ ერთ დროს ეს სოფელი ბევრად უფრო მაღლა სახლობდა, ახლა უკვე გატყევებულ ადგილზე და შემდეგ კი ნელ-ნელა ქვემოთ ჩამოსახლებულიყო. ასეთი რამ სხვა სოფელზეც გამიგია და მინახავს კიდეც, მაგალითად, გორის რაიონში სოფელი ორთაშენი უნინ ძალიან მაღლა, მთაზე იყო გაშენებული. ბავშვობაში სტუმრადაც ვყოფილვარ იქ, ახლა კი ქვემოთ გზასთანაა ჩამოსახლებული.

საქართველოში სოფლები უმეტესწილად მთებში და ძნელად მისასვლელ-მისაგნებ ადგილებზე იყო გაშენებული. ეს ალბათ, იმდროინდელი პოლიტიკური ვითარების გამო, მტრის გახშირებული შემოსევისაგან თავის დასაცავად. მოგვიანებით, კი უფრო სარკინიგზო და საავტომობილო ტრასის ახლომახლო სახლდებოდნენ, რათა უფრო მოსახერხებელი ყოფილიყო სავაჭროდ გადაადგილება.

ჩემთვის იქაური ყოფა განსხვავებული იყო ქალაქურისგან, განსაკუთრებით მიმზიდველი და საინტერესო იყო რიტუალებით, ტრადიციებით. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ სოფელს ძალიან გაუჭირდა. იმდენად რომ პური არ იშოვებოდა და რაღაც პერიოდი გამუდმებით მჭადს მიირთმევდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში პურს ვერ ცვლის მჭადი; პური ნამცხვრის რანგში გადიოდა და ისიც იშვიათი ხილი იყო.

როგორც მოგახსენეთ, ჩვენი სახლის უკან იყო ტყე და ხე-ვები. ხეებს იქით კი – სიმინდის და ხორბლის თვალუწვდენელი ყანები. ერთი ხელისგულის ოდენა სავარგულიც არ იყო დაუმუშავებელ-დაუთესავი. ზოგან ტყეებშიც კი იყო შეჭრილი პატარა ნათესები. ამ ყანებს ვერც კომბაინი უდგებოდა და ვერც სატვირთო მანქანა. ხელით იცელებოდა და ითიბებოდა მარცვლეული, შემდეგ კი საძნე ურმებით ჩამოჰქონდათ სოფლის დიდ კალოზე გასაღუნად. ყოველწლიურად ნათესებს ადგილს უნაცვლებდნენ: ერთ წელს, სადაც სიმინდის მოსავალი მოჰყავდათ, მომავალ წელს ხორბლის ყანა ითესებოდა და ა. შ.

როგორც მახსოვს სხვადასხვაგვარი ურემი არსებობდა:

საძნე, საპალნე და ხელნა. ხელნა ხელით სატარებელი მცირე ზომის ურემია, საძნე და საპალნე კი ძარაზე დამაგრებული ღობის ანუ კოფოს მაღალი თუ დაბალი ხის შვერილებით – („ჭავლებით“) განსხვავდებოდა. მაღალი შვერილები საძნე ურემზე მაგრდებოდა, რათა რაც შეიძლება, მეტი ნათიბი დატეულიყო ურემზე.

მოგეხსენებათ, მაშინ კოლმეურნეობები იყო. ყველა გლეხი კოლმეურნეობის წევრად ითვლებოდა. ხვნა იყო თუ თესვა, სამკალ-საცელი თუ კალო, ყოველ დილით ბრიგადირის შემოძახებისთანავე სატვირთო მანქანა ჩამოივლიდა, ნამოკრეფ-და კოლმეურნეებს და გაღმა-გამოღმა ყანებში მიჰყავდა. თუ სამუშაო ახლომახლო იყო, ფეხით მიდიოდნენ. რა თქმა უნდა, მათ წასვლა-არწასვლას და მუშაობას ბრიგადირი ხელმძღვანელობდა. შემდეგ კი შრომადღეებს უწერდა. ამ შრომადღეების რაოდენობის მიხედვით ნაწილდებოდა შემოდგომის ჭირნახული და კოლმეურნეობის წევრებს ურიგდებოდა.

ჩვენი სახლის აივნიდან საოცრად ლამაზად მოჩანდა გაღმა-გამოღმა შეფენილი ხორბლის ყანები, ნიავის ქროლვისას მწყობრად ლივლივებდა მუქ და ღია მწვანე ფერებად, მზით აელვარებული და ზღვასავით მღელვარე.

ასევე კარგად ჩანდა ჩვენი აივნიდან, თიბათვეში ლაშეხევის გაღმა ყანაში მწკრივში ჩამდგარი ათეულობით მთიბავი ერთდროულად როგორ იქნევდა ცელს. მოთიბული მწკრივ ზოლებად ეფინებოდა მიწას. ერთდროულად მოქნიული ცელების რიტმული სხეულის ხმა შხუილით გაისმოდა და აივნამდეც კი აღწევდა. შესვენების დროს ცელებს პირს სალესით უწყობდნენ. შემდეგ, სადმე ახლომახლო ხე თუ იდგა, იქ სხდებოდნენ და სადილობდნენ. სადილი ძირითადად ბავშვებს ამოჰქონდათ. მჭადი, ყველი, ლობიო ან მინდვრის მხალი თავის მწვანილებით და ხელადით ღვინო. თუ ღვინო არა, ცივი წყაროს წყალი მაინც იყო, სიმინდის ნაქუჩდარჭობილი დოქით. ისე ღვინოს ზოგჯერ ჟიპიტაურიც ცვლიდა. აქ მევენახეობა ნაკლებად იყო განვი-

თარებული. არაყს უფრო ხშირად ხილისგან ან ხორბლისგან ხდიდნენ...

თეფშების ნაცვლად იყენებდნენ თიხის მოჭიქულ ფიალის მსგავს ჯამებს, რომელთა ფსკერზე სხვადასხვა ასო ეწერა, ყიდვისას შესაფერის ასოებს იძენდნენ სახელის მისანიშნებლად.

სალამოს რომ მოდიოდნენ სათიბიდან ხშირად მწყერებიც მოჰყავდათ. დედა მწყერები ამ ბარაქიან ყანაში ისე სუქდებოდნენ, რომ გაფრენა უჭირდათ. ასეთებს ადვილად იჭერდნენ.

ერთხელ კალოზეც წამიყვანეს, დიდი უზარმაზარი კალო იყო იმ სოფლის კოლმეურნეობის. გლეხებს გასაბჭოებამდე თურმე თავისი კალოებიც ჰქონდათ, მაგრამ კოლექტივიზაციის შემდეგ საყანე მიწების ნაწილი ჩამოერთვათ. ამიტომ ყოფილი კალოები ბოსტნებად გადააქციეს. სახელილა შემორჩა მხოლოდ, იმ ბოსტანს თუ ბაღს მაინც კალოს ეძახდნენ.

დიდი კოლმეურნეობის კალოს და მის ახლომახლო არემარეს, სადაც უკვე გაღწეილი ხორბალი ხვავდებოდა ამუშავებდნენ წყლით. მიწა ისე ქვავდებოდა ასფალტი გეგონებოდათ. იმ ადგილზე გრძელტარა ორთითებითა და სამთითებით აგებდნენ საძნე ურმებით მოზიდულ ნათიბს და თან დროდადრო ამატებდნენ. უღელში შებმული რამდენიმე წყვილი ხარ-კამეჩი წრიულად დაატარებდა კევრებს მთელ ფართზე. კევრის ძირებს მახვილ-წანვეტებული ქვებისმაგვარი, ალბათ კაჟის ხორკლი ჰქონდა დაკრული, რომ კარგად დაეფშვნათ და დაეცეხვათ თავთავები. ეს კევრებიც სხვადასხვაგვარ ძირიანი იყო იმისდა მიხედვით, როდის, რომლით უნდა დაეცეხვათ ნათიბი. კევრზე მეხრე იდგა და სახრით ხარებს აიძულებდა ერთ წრეზე ევლოთ გამუდმებით. სალამოს სწორი გრძივი ფიცრით გაკეთებული სახვევით, რომელსაც „კაბდო“ ერქვა, ხვეტდნენ ხორბალს და ერთ ადგილზე ახვავებდნენ მთებად. დამუშავებულ, ასფალტით გამაგრებულ მიწაზე უზარმაზარი ხორბლის პირამიდები იდგა. ბავშვები ვცდილობდით კევრზე შევმხტარიყავით და

გვესრიალა, ჩვენი სიმძიმით უკეთ იცეხვებოდა, მაგრამ თუ ოდნავ სიო დაუბერავდა, ნაღვლის ბზე თვალებში გვეყრებოდა და თვალები გვეწვოდა. ხდებოდა ისეც, რომ ხარი უცებ მოშარდავდა და ეს სიო შარდიან ბზეს გვაფრქევდა, თვალები და კანი გვეწვებოდა. მაშინვე კისრიტებით ვხტებოდით კვერიდან თან გვერდულად, რადგან უკან მწკრივში მომდევნო უღელი მოჰყვებოდა და მათ შორის ჩავარდნის გვემინოდა.

ერთხელ დილით მდინარე ძამის გაღმა მხარეს წამიყვანეს სათიბში მანქანით. იქ ნათიბი უნდა მოეგროვებინათ და დაებულულებინათ. მანქანა მდინარე ძამასთან გაჩერდა, უხილობის გამო. მდინარის კალაპოტი ამ ადგილზე ძალიან შევიწროვებული და ღრმა იყო, რადგან იქვე მდებარე ელექტროსადგურის ჰესისკენ დიდი ვარდნით უნდა დაშვებულიყო მაღლიდან, დაქანებულიყო. ვიწრო კალაპოტს კაცები იოლად გადაახტნენ, ზოგ ქალს კი გაუჭირდა. მე გამიკვირდა, ასეთ პატარა მდინარეზე რად მინდა გადახტომა. ფეხსაცმელებს გავიხდი და გავტოპავ-მეთქი ვიფიქრე, მაგრამ ის კი არ ვიცოდი, სპეციალურად დავიწროვებულ კალაპოტში როგორ ღრმად მიედინებოდა მდინარე, მე ყინცურასავით მეგონა. გავიხადე თუ არა სანდლები, გასატოპად გადავდგი ნაბიჯი და ჩავყირავდი კიდეც. ცურვა არ ვიცოდი, ლამის ვიხრჩობოდი, ხალხი რომ მომცვივდა, ამოვყურყუმელავდი თუ არა, ორთითები, ფიწლები და ვისაც რა ეჭირა ხელში, გამომიწოდეს, რათა მოვჭიდებოდი, ძლივს ამომიყვანეს. ამ ადგილიდან სულ ახლოს იყო ჰესისკენ ჩამავალი წყლის დასაშვები ვერტიკალური კალაპოტი. მამაკაცებმა გაიხადეს პერანგები, შემახვიეს და გუნუნულ-შეშინებული ზვინებში ღრმად დამმალეს რომ არ გავციებულიყავი.

კალოზე ლენვისას დარჩენილ ბზეს კოლმეურნეობის წევრებს ურიგებდნენ. ისინი კი საბძელში ინახავდნენ ზამთარში საქონლის გამოსაკვებად. საბძელი შუა-შუა დახერხილი მორებით შეკრული სათავსო იყო, პატარა სახლუკასავით. სახურავი ჩვეულებრივი ჰქონდა – ყავრით გადახურული, მაგრამ ჭერი არ ჰქონდა: გადებული იყო ძელები, რასაც სახურავი ეყრდნო-

ბოდა. საბძელი ბზით სანახევროდ რომ შეივსებოდა, ბავშვებს ველარ გვაკავებდნენ, ზემოთ ძელამდე ვძვრებოდით და იქიდან ვბტებოდით ამ ფაფუკ ბზეში. ეს ძალიან გვახალისებდა, დიდი ჟრიამული იდგა იმ დროს საბძლის ირგვლივ.

ყინცურა ხევში რამდენიმე ადგილას უსურვაზები იყო ხეებზე გადახლართული. ამ ხეებზე ვძვრებოდით უსურვაზების ჰამაკში რომ მოვხვედრილიყავით. მთელი დღის მინდორ-ველებში ნახეტიანლები, საამურად ვქანაობდით და ვისვენებდით მწვანე ჰამაკებში, თან რიგ-რიგობით ვუყვებოდით ერთმანეთს ზღაპრებს თუ სხვადასხვა ამბებს.

ზაფხულში, ჯინი (ნალია), როცა დაიცლებოდა, სადაც ზამთარში სიმინდის ტაროებს გაზაფხულამდე ინახავდნენ, პეპელა რომ არ გასჩენოდა, ინყებოდა ჩვენი შესახლება. იქ სახლობანას ვთამაშობდით. ჯინი მაღალ ძელებზე შემდგარი, წნელით მონწული ყავრით გადახურული პატარა სახლუკაა, რომელსაც შემდგომ სიმინდის ტაროებით ავსებდნენ, რომ არ ჩახურებულყო, იქ ხომ ჰაერი სულ ტრიალებდა. ნაწილ-ნაწილ ფქვავდნენ, რადგანაც ერთბამად ბევრი რომ დაეფქვათ, ისიც გაფუჭდებოდა. წისქვილიდან წამოღებულ ფქვილს სიმინდის იყო თუ ხორბლის ბელელში (ამბარსაც ეძახდნენ) ინახავდნენ. ბელელი, მჭიდროდ შეკრული საკმაოდ გრძელი და მაღალი ხის ყუთი იყო – რამდენიმე განყოფილებიანი და საკუჭნაოში იდგა. კიდევ ერთი ასეთივე ბელელი – იდგა მეორე სართულის ღია აივნის თავში.

სახლი, რომელსაც ზაფხულობით ვსტუმრობდი, ორსართულიანი იყო. პირველი სართული ქვითკირის იყო, მეორე კი ხის, კერძოდ მუხის. შუა-შუა დაყოფილი მორებისგან მკვიდრად იყო შეკრული. საკმაოდ დიდი ოთახი, რომელსაც გვერდით საკუჭნაო ჰქონდა. განაპირას კი ფანჩატურს ეძახდნენ, იგი ძირითადად სათავსოს როლს ასრულებდა. ოთახის უკანა კედლის დარაბებიანი ფანჯარა ყინცურა ხევს გადაჰყურებდა და ოთახში მდინარის შხუილი ისმოდა, განსაკუთრებით ღამით. წინ დიდი ეზო იყო. ის წინა ორი დიდი დარაბებიანი ფანჯარა ღია აივანზე

გამოდიოდა. აივანს მთელს სიგრძეზე ამშვენებდა ფიგურული რიკულებიანი ქვედა ნაწილი მოაჯირით. იატაკიდან ჭერამდე აღმართული ბოძების ზევით არშიებიანი დეკორატიული თაღები იქმნებოდა. ზედა აუზურული ხის დაფები ხის მაქმანებევით ლამაზი იყო. აივნის ბოლოდან პირველ სართულამდე გადახურული ფიგურული რიკულებიანი კიბე ჩამოუდიოდა. სახლს ჭერის მთელ სიგრძეზე აკრული ჰქონდა სუფთად გარანდული ფიცრები, რასაც „ლამფაპოლს“ ეძახდნენ. სახლი ყავრით იყო გადახურული, სახურავზე პატარა სამერცხულებიც ჰქონდა.

ყველაზე საინტერესო პირველი სართული იყო. სხვაგან არ მინახავს მსგავსად, ერთ ჭერქვეშ განაწილებული ფართი, ადამიანის და საქონლის სადგომი. წინა მხარეს იყო გამოსაზამთრებელი დიდი ოთახი, რომელიც მოზრდილი თუნუქის ფურნაკიანი ღუმელით თბებოდა. იდგა ორი ხის რიკულებიანი ტახტ-საწოლი, ერთი განიერი ტახტი კედელთან, შუაში დიდი მაგიდა ტაბურეტის სკამები; კედელში განჯინები იყო და კიდევ ორი სკივრი – დიდ-პატარა.

ამ ოთახის უკან ძროხის სადგომი იყო, გამყოფი ფიცრული კედლით. პირველ სართულზე, განაპირა კედელთან შედიოდა საერთო ორფრთიანი დიდი კარი. კარის გასწვრივ ჯერ ოთახსა და მერე სადგომისკენ დერეფანი გრძელდებოდა. ოთახიდან დერეფანში გამომავალი კედელი ხის დაბალი მესერით (დაახლოებით მეტრნახევარი სიმაღლის) იყო შეკრული, რათა სითბო გასულიყო დერეფანში. დერეფნის ბოლო, სადაც ოთახი თავდებოდა და სადგომი იწყებოდა, ღია იყო, კარი არ ჰქონდა შესასვლელს, რადგან ოთახიდან გამოსული სითბო დერეფნის გაყოლებით საქონლის სადგომამდე მისულიყო. სადგომი ყოველ დილას იწმინდებოდა, ბოლო კედელთან სანათური იყო პატივის გადასაყრელად, უკან კედელთან, სადაც ბაგა იყო მიმაგრებული, დამრეცად, ერთმანეთის მიჯრით მრგვალი მორები დახრილად იყო იატაკად ჩალაგებული, სისველე მორებს შუა ღარებიდან არხამდე რომ ჩამოდენილიყო. დახრილი არხით შარდი მიდიოდა კედლამდე, იქიდან კი გარეთ ხვრე-

ლით გადიოდა, რომელიც სანათურს ქვემოთ იყო. ასე რომ სისველეში აღარ უხდებოდა ძროხას ძილი, მშრალ მორებზე ეძინა სველი მიწის მაგივრად.

დღეს ეს ყველაფერი ალბათ, წარმოუდგენელია, მაგრამ მაშინ ასე იყო და ამის მომსწრე-მნახველი თავად ვარ. ეს სახლი შემორჩენილი იყო. იმ დროს ასე ადამიანისა და საქონლის სადგომს ერთ ჭერქვეშ, თუნდაც ასე განცალკევებულს აღარავინ აშენებდა.

სახლის წინ ეზოებს ჭიშკარი არ ჰქონდა, ეზოს წინა მხარე ბევრს ღია ჰქონდა. ამ ორსართულიან სახლს გვერდით ასეთივე სახლი ედგა, ოდნავ განსხვავებული. მეორე სართულის კიბე შიგნიდან ქვედა, ღია აივნიდან ადიოდა; ბოსელი გვერდით, კედელთან იყო მიდგმული. ამ ორივე მოსახლეს ერთი დიდი საერთო ეზო ჰქონდა. მართალია, ამ მომიჯნავე სახლებში ძმები სახლობდნენ, ისინი საერთო ჭირითა და ლხინით და საერთო ყოველდღიურობით ცხოვრობდნენ. სტუმრებსაც კი თითქმის ერთად მასპინძლობდნენ. მეორე სართულზე სასტუმრო და საზაფხულო ოთახები ჰქონდათ მოწყობილი. დიდ მამა-პაპურ ტახტზე გადაფენილი იყო ხალიჩები ან ფარდაგები რომლებიც ჭერამდე ადიოდა. ტახტზე მუთაქები და ყურთბალიშები ეწყო. ვიდრე შიფონერი შემოვიდოდა, ლამაზფიგურებიანი და ხვეულად გამოჩარხული დეტალებით დამშვენებული კარადები ჰქონდათ. გარდა ორსართულიანი სახლებისა, ქვითკირის ერთსართულიანი სახლებიც იყო. მაგალითად, იმ ჩვენი უბნის ხუთი მოსახლიდან, ორს ერთსართულიანი ქვითკირის სახლი ჰქონდა. ოთახი საკმაოდ დიდი იყო, მაგრამ რაოდენობრივადაც დიდი ოჯახები ცხოვრობდნენ. ერთი ექვსი შვილით. ე. ი. რვა სული და მეორეში კი ოთხი შვილით, სამი ობოლი ძმისშვილით, ერთი გაუთხოვარი შინაბერა დით და მოხუცი დედით, ე. ი. თერთმეტი სული, ამ სახლებს ხის ფიცრის იატაკი არ ჰქონდა, პირდაპირ მიწის მოტკეპნილ იატაკზე ედგათ ავეჯი და დაგვასთან ერთად ხშირად რწყავდნენ, მტვერი რომ არ დამდგარიყო. ყოველთვის იდეალური სისუფთავე და თქვენ

წარმოიდგინეთ სიმყუდროვეც კი იყო. ოთახში კუთხურად იდგა შიფონერი, რომლის კარსაც წეროსთან დახრილი ლამაზი ქალის ფიგურა ამშვენებდა, თითქოს ესაუბრება და ეფერებაო; საკმაოდ ფერადოვანი იყო ეს ნახატი. სახლის წინ კი დიდი საერთო სახურავის ქვეშ მოქცეული უმოაჯირო, უშუშბანდო, ხის ფიცრის იატაკიანი ღია აივანი ჰქონდათ. აივანი ფართობით ოთახისას დიდად არ ჩამოუვარდებოდა. მიკვირს, ოთახში უფრო სასურველი არ უნდა ყოფილიყო ხის იატაკი?! ორსართულიანი სახლების პირველი სართულის ოთახებიც მიწის იყო. ასეთმა უიატაკო ბინებმა თითქმის სამოციან წლებამდე მოაღწია...

სოფელში ხშირად შეამჩნევდით სახლის შესასვლელთან მიჭედებულ ცხენის ნალს, რაც ავი თვალის თუ კეთილდღეობის, დაცულობის, ბარაქის ან რაიმე სიკეთის მანიშნებელი იყო.

ქართლში კიდევ ორ სოფელში მინევდა სტუმრობა, ეს იყო სკრა და კოშკები. მათ შუა იყო ერთი სოფელი, თავის სახელი კი ჰქონდა, მაგრამ ყველა „ფრანგებს“ ეძახდა. ჩველებრივი ქართული სოფელი იყო ქართველებით დასახლებული, მაგრამ გარკვეული დროის წინ, ალბათ, რომელიმე კათოლიკე მისიონერმა კათოლიკური სარწმუნოება მიაღებინა სოფლის მოსახლეობას, ისევე როგორც ახალციხის მოსახლეობის ერთ ნაწილს. ბავშვები ამბობდნენ, რომ ამ სოფლებში ლოკოკინებს და ბაყაყებს მიირთმევდნენ, რაც მაშინ ძალიან გვიკვირდა... გასაკვირი არაფერია კათოლიკეები ხომ მიირთმევდნენ, თუმც ქართლელი კათოლიკეები არ ვიცი მიირთმევდნენ თუ არა.

ცოტა რამ რაჭაზეც... რაჭაშიც ხშირად ვყოფილვარ... ბიძიას მამა, რომელიც რაჭის ერთ ულამაზეს სოფელში ცხოვრობდა, მღვდელი ყოფილა და მრავალშვილიანი ოჯახი ჰყავდა. როდესაც შვილები თბილისში სასწავლებლად წავიდნენ, ოჯახებიც იქვე შექმნეს. დროთა განმავლობაში რაჭის სახლი დაცარიელდა. მაგრამ გარკვეული ხნის შემდეგ ბიძია კვლავ დაუბრუნდა მამა-პაპისეულ კერას და როგორც აგარაკი განაახლა. ულამაზესი ეზო ჰქონდა, მრავალგვარი ხეხილით

დაბურული. რამდენიმე ადგილას თხილის იმოდენა ძირები იდგა, რომ ბუჩქის შიგნით პატარა მაგიდა და სკამი ეტეოდა. თონეც განაახლეს, დეიდამ თონეში პურის ჩაკვრაც ისწავლა. ასე რომ მთელ ზაფხულს იქ ატარებდნენ.

ეს სახლი სოფლის ცენტრში იდგა. სოფელს ცოტა შორეული უბნებიც ჰქონდა. ერთ-ერთ ასეთ უბანში თბილისიდან სტუმრად ჩამოსულმა ყმანვილმა, ასევე სტუმრად ჩასული ჩემი უფროსი და შეათვალიერა, გაიცნო და მალე იქორწინეს კიდეც. ჩემი სიძის ბებია-ბაბუა ზემელზე ცხოვრობდა. მათი ერთ-ერთი ვაჟი სამამულო ომში რომ გაინვიეს, ჩემი სიძის დეიდამ მეორე ვაჟს მოჰკიდა ხელი და მეუღლის წინაპართა კერას დაუბრუნდა რაჭაში. ბუღალტერ-ეკონომისტი იყო. იქ დასაქმდა, თან სოფლის მეურნეობასაც უძღვებოდა.

ულამაზესი იყო მაღლობზე შეფენილი უბანიც და ძველი მამა-პაპური სახლიც. ზემოთ უზარმაზარ დარბაზულ ოთახს საძილე ოთახები ეკვროდა, შუაში კი დიდი ბუხარი თანაბრად ემსახურებოდა ყველა ოთახს. მას ყოველი მხრიდან ჰქონდა ღია სანთური. ბინას გარშემო როგორც წინ, ასევე უკან მთელ სიგრძეზე დიდი აივნები აკრავდა. ხისგან აგებული ეს ულამაზესი ნაგებობა ბოძებად აშენებულ საბჯენებზე იდგა. უკან პირველ სართულზე იყო ერთი მოზრდილი ოთახი, რომელსაც „პალატა“ ეძახდნენ. აქაც ის დიდი ბუხარი ბუხრობდა, რადგან სადილსაც აქ ამზადებდნენ, ვიდრე გაზი გამოჩნდებოდა. მოკლედ, სამზადისითაც იყო, ზამთრის საცხოვრებლადაც გამოდგებოდა და ზაფხულშიც არ აკლდა სიგრილე. კარადა-თახჩების გარდა, დიდი ტახტიც იდგა. სახლს წინ დიდი და ლამაზი ეზო ჰქონდა. ხშირად გამიგია, ჩემი სიძის მამა, ვიდრე ომში წავიდოდა, ცხენს ეზოდანვე, ხუთი-ექვსი საფეხურის არბენით პირდაპირ დიდ დარბაზულ ოთახში შეაჭენებდაო.

გვერდით მოსახლედ ასაკოვანი ცოლ-ქმარი ცხოვრობდა, მოგვარეები იყვნენ – ე. ი. სახლიკაცები. ამ დარბაისელ, დიდუღვაშა მოხუცს იასონი ერქვა და მისი კეკლუცი მეუღლე კი უფრო იმით დამამახსოვრდა, რომ დილაობით, ვიდრე

საძოვარზე წაიყვანდა საქონელს, ეს ხანდაზმული ქალი ჯერ მოიკაზმებოდა, ფერუმარულს წაისვამდა, თმებს მოინწესრიგებდა, მზის ქოლგას მოიმარჯვებდა და ასე მიჰყავდა საბალახოდ საქონელი. ამ კოპნია ქალს საუბარიც და სიტყვა-პასუხიც საკმაოდ მოკრძალებულ-მინაზებული ჰქონდა.

მახსოვს, ბავშვობაში ამ სოფლიდან ჩვენთან სტუმრად ჩამოდიოდა ერთი ახლობელი, სახელად დიომიდე. როგორც მახსოვს აგრონომი იყო. ერთ ხანს თბილისში დასახლება დააპირა, მუშაობაც დაიწყო, მაგრამ სოფელში მოხუცი დედა ჰყავდა მოსავლელი და ველარ მიატოვა, კვლავ თავის კერას დაუბრუნდა. მასზე ამბობდნენ, დღესაც შუა ცეცხლი აქვს სახლშიო. რაჭველი კაცის შუა ცეცხლი ვის გაუკვირდება, შუა ცეცხლზე ლორის გამომყვანებისგან, მაგრამ მათ ცალკე აქვთ ალბათ საამისოდ ადგილი და არა საცხოვრებელ ოთახში, ამიტომ ყოველთვის ძალიან მიკვირდა, თუმც მე არ მინახავს.

გამიგია, გაჭირვებისას რაჭველი კაცები, უფრო კი ალბათ ხელოსნები, სამუშაოდ ჩრდილოეთ კავკასიაში გადადიოდნენო, გაუვალ ტყეში მხოლოდ მათ იცოდნენ მოკლე ბილიკები და ასე ტყე-ტყე მიდიოდნენო. შემოდგომით კი, ფინანსურად მოლონიერებულნი ლორებს კლავდნენ. იმდენი ლორი გამოჰყავდათ, რომ მთელი წელი ოჯახს ჰყოფნიდაო. რამდენ გაჭირვებას უძლებდნენ და სოფელს ასოფლებდნენ მაინც. მაგრამ ახლა მარტო რაჭა კი არა – ყველა კუთხის სოფელი ცარიელდება. არადა რაჭაც რიონის ხეობას შეფენილი ულამაზესი გაუკაცრიელებული სოფლებია და გული მოგიკვდებათ, ზამთარში რომ არცერთი საკვამურიდან კვამლი არ ამოდის და ძალლი არ ჰყეფს. არც თუ ისე შორეულ წარსულში კი აქ სიცოცხლე სჩქეფდა.

სამოციან წლებში უფრო სწორად კი ორმოცდაცხრამეტ წელს, ზემო ქართლის სხვა სოფელშიც მომიხდა სტუმრობა. „ნაბაკევი“ ერქვა ამ პატარა, ლამაზ სოფელს. ბელეტაჟზე შემდგარ კოხტა ოდა სახლს წინ ფართო და ლამაზი რიკულებიანი აივანი ჰქონდა მთელ სიგრძეზე. გვერდით მიშენებული იყო

დამხმარე ოთახი, სადაც ძირითადად საოჯახო საქმიანობას ეწეოდნენ, მთელი დღე თითქმის იქ უწევდათ ყოფნა. მათმა იატაკმაც ძალიან გამაკვირვა, რადგან პირველად ვნახე ასეთი რამ. ეს იატაკი იყო მყარი, რალაც, ასფალტით. ასეთ იატაკს, როგორც მითხრეს „სოხანე“ ჰქმევია. მიწის ზედაპირი პატივისა და ბზის ნარევიტ ისე იყო გადალესილ-გადაპრიალეული და გაქვავებული, ასფალტი გეგონებოდათ. მიუხედავად ამისა, არანაირი სუნი არ იდგა იმ ოთახში, ალბათ გამამწვარი პატივი იყო და ფქვილივით დაფშენილი, ვიდრე ბზეს გადაურევდნენ. იქ მაგიდაც ედგათ, ლუმელიც ზაფხულში და ტახტიც, რძეს დღევდნენ, ყველი ამოჰყავდათ, ბოსტნეულს არჩევ-აბინავებდნენ და ბევრ საოჯახო საქმეს აკეთებდნენ.

სოფელ ყინწვისში კახეთისგან გასხვავებით, ვენახები და ზვრები ნაკლებად იყო. უფრო შავი ყურძენი სჭარბობდა, თეთრს კი, მგონი, თეთრი ადესა ერქვა. სულ მეგონა, რომ ბალღინჯოს გემო ჰქონდა ამ ჯიშის თეთრ ყურძენს, სულმნათი ნოდარ დუმბაძის არ იყოს. ხშირად ხდიდნენ არაყს. იქვე სახლის გვერდით, სარწყავი რუ მორაკრავებდა. იქ დგამდნენ საარყე დიდ ქვაბს. ზედ ახურავდნენ მილიან ამოზურცულ სახურავს და ირგვლივ ნაცრით შემოლესავდნენ, რათა ორთქლი შიგთავსის დუღილისას გარეთ კი არა სახურავს მიერთებულ გეჯაში გამავალ მილში გასულიყო. გეჯა კი წყლით ივსებოდა, რათა მილში გამავალი არყის ორთქლი სითხედ ქცეულიყო. ეს სითხე კი – არაყი იყო და მილიდან მონანწკარებდა, მილის ბოლოს ქვეშ შედგმულ ჭურჭელში ბამბის მეშვეობით ჩადიოდა და ავსებდა. სპილენძის ქვაბს ზომიერად უნთებდნენ ცეცხლს, რადგან სიმხურვალე მეტი რომ მოსვლოდა ორთქლის მაგივრად შიგთავსიც გამოჰყვებოდა. თან გეჯაში სულ უცვლიდნენ შემთბარ წყალს ცივით. გამოხდის შემდეგ ნახადს, ისევე, როგორც შრატს ყველის ამოყვანის შემდეგ, ღორებს აჭმევდნენ, ნახადს კი ქათმებიც მიირთმევდნენ და „შექიფიანებული“ ნახევრად მთვრალეები დაკრიახ-დაფრთხილობდნენ ეზო-მიდამოში. ეს, როცა ხილის კი არა, ხორბლის არაყს ხდიდნენ.

არ ვიცი, ადრეც ხდიდნენ ლუდს, თუ რაც ამ სოფელში გახშირდა ოსი პატარძლების მოყვანა, მას შემდეგ დაიწყო. შიდა ქართლის ეს სოფელი, მგონია, ბარად ითვლება. მიყურებია, ოჯახში როგორ ხდიდნენ ლუდს. ზაფხულში დამბალ ხორბალს ალოჯებდნენ და ეზოში საფენებზე ფენდნენ ამ ალაოს გასაშრობად. თან წკეპლამომარჯვებულ ბავშვებს უყენებდნენ დარაჯად ფრინველებს რომ არ აეკენკათ. მთელ ეზოში მოფენილი იყო გადოჯებული ხორბალი – ალაო, რომელსაც პატარა ფესვუკები ჰქონდა გამოსული და ისეთი ტკბილი იყო, ხელებზე გვენებებოდა. აი ამ დაფესვიანებულ-დამტკპარ ხორბალს უზარმაზარ ქვაბებში ხარშავდნენ, შემდეგ შიგთავსს ტილოს დიდ ტომრებში ასხამდნენ და წურავდნენ სუფთა ვარცლებში. ვარცლებიდან კასრის მსგავს ჭურჭელში გადაჰქონდათ. გამოწურულ ლუდის მასალას სვიას უმატებდნენ ლუდის სპეციფიური გემოს თუ სიმწარის მისაღებად. ჭურჭელს თბილად ფუთავდნენ, რომ მალე დადუღებულიყო. ამას კიდევ როგორც მახსოვს, გადალებაც უნდოდა, დადუღების შემდეგ უკვე დანმენდილს, საბოლოოდ გრილ სარდაფში ინახავდნენ. განსაკუთრებით სადღეობოდ ხდიდნენ ლუდს. დღეობა კი ქართლის სოფლებში წლის სხვადასხვა დროს იმართებოდა, უფრო გაზაფხულ-შემდგომობით...

... ყველიანი ხაჭაპურის გარდა ხაბიძგინებსაც აცხობდნენ, რძეში გადაზელილ მოხარშულ კარტოფილსა და ყველშერეულ ერბოგადასმულ ხაჭაპურებს. აცხობდნენ „ჭახრაკინებსაც“. „ჭახრაკინა“ მოუხდელი რძიდან ახალამოყვანილ ყველში გადაზელილი, დაჭრილი ქარხლის ლორთქო ფოთლებით ცხვებოდა; ქარხლის ფოთოლს ბევრად სჭარბობდა ყველი... პატარძლებმა ყველის ფაფაც იცოდნენ და ხავინიც. ყველის ფაფა ძალიან გემრიელია, დაახლოებით მეგრულ ელარჯს ჰგავს, ახალამოყვანილი მოუხდელი ყველით, ერბოთი და ფქვილით კეთდება. ხავინი ასე მზადდება, რძეს ასხამენ ხის გამოღრუტულ სუფთად გარანდულ მორში, რომელიც ჭერშია ჩამოკიდებული თავბოლოს გამობმული თოკებით; სიგრძის მხრიდან გაუჩერებლად

ხელის კვრით ქანაობისას სადღვებელში კარაქი და დო ცალკე-
ვდება. ეს სუფთა, ნამდვილი კარაქია, იგი ქარხნულად დაპრე-
სილი არ არის, ვერ ინახება. ამიტომ მას ცეცხლზე ადნობენ
და ოდნავ ფქვილს მოაფრქვევენ, რომ დაინმინდოს, დალექვის
შემდეგ ზემოთ ექცევა სუფთა ერბო, რომელსაც ქილებში
ასხამენ. ასეთი ერბო დიდხანს დარჩენითაც ინახება. ნალექს
კი ცოტა ფქვილს და მარილს უმატებენ და კარგად შუშავენ,
ხავინი გემრიელი საჭმელია, ოღონდ უნდა იყოს ცხელ-ცხელი,
როგორც ყველის ფაფა.

იმ დროს იმერეთის მიუვალი სოფლებიდან ქარელში ბევრი
იმერული ოჯახი დასახლდა. იმერელმა რძლებმა თავისებურად
გაამრავალფეროვნეს ქართლური სამზარეულო. მათ ნიგოზს
სულ სხვა დანიშნულება მისცეს, რომელსაც ქართლში ხილივ-
ით მიირთმევდნენ, სუფრაზეც მიჰქონდათ; მხოლოდ ნიგვზის
შეჭამანდს ან ნიგვზიან ქაღებს აცხობდნენ, რაც შეეხება მხ-
ლებს, ნაცარქათამას, თეთრ მხალს, თუ სხვას, ცხიმში მოშუ-
შული ხახვით და ქინძით კმაზავდნენ. იმერლებმა კი ნიგვზით
შემოიღეს ყველანაირი მხლის მომზადება. ადრე თუ ქართლში
წინილ-ვარიებს ერბოსა და ხახვში ხრაკავდნენ, ახლა ნიგვზის
გამოხდაც დაიწყეს და ნიგვზიან ბაჭეშიც დებდნენ შემწვარ-შე-
ბრანულ ფრინველს. მწვანე ლასტ ლობიოსაც ნიგვზით ან
კვანარახით ამზადებდნენ.

განსაკუთრებით საინტერესო იყო შემდგომის დასაწყისი.
თუ გაზაფხულზე ქალები ტყეში ჯონჯოლს კრეფდნენ და
მინდორში „კობჩხილოს“ სახელდახელოდ დასამწნილებლად,
აგვისტოში, ტყიდან უკვე შინდი მოჰქონდათ, თან იმდენი,
რომ ნაწილს ქარელის მიმღებ პუნქტში აბარებდნენ. (მიმ-
ღებ პუნქტს თუ სწორად ვამბობ „ზაგუძეროს“ ეძახდნენ).
ნაწილს კი თუთქავდნენ და მოწნულ ლასტებზე აშრობდნენ
კერკად, ზამთარში რომ შინდის შეჭამანდისთვის გამოეყენე-
ბინათ. ყველანაირ წვრილ ხილს, ქლიავს, ლოღნომოს, ჭან-
ჭურს, ოტურს, გაიპარას, დამასხს თუ თეთრ ქლიავს კრეფდ-
ნენ და ზამთრისთვის ასე ამზადებდნენ: საღამოობით პურის

გამოცხოვრების შემდეგ ოდნავ მინავლებულ თონეში უზარმაზარ მაღალ თიხის ქილებს აწყობდნენ. სხვადასხვა ქლიავს სხვადასხვა ქილაში ათავსებდნენ, ზოგს კი შერეულადაც. ტყემლის ქილასაც დგამდნენ. დილით ხილი უკვე გათუთქული და შეგრილებულიც იყო. შემდეგ შავი ქლიავის ქილიდან ასხამდნენ წვენს – „წუას“ და ბავშვებს გვასმევდნენ. შიგთავსს კი დიდ ცხრილებზე ხეხავდნენ, გახეხილ, სუფთად გარანდულ ფართო ფიცრებზე ცალ-ცალკე ასხამდნენ ქლიავის ტკბილ ტყლაპს და მჟავეს – ტყემლისას. ფიცრებს ღობეებზე, ჯინის შვერილებზე შემოდგამდნენ და აშრობდნენ. გამშრობის შემდეგ დანით აახვევდნენ. მერე ამ ამძვრალ გრძელ ტყლაპებსაც ისევ გასაშრობად გადაკიდებდნენ, რომ ზამთრამდე არ დაობებულიყო; ტყემლის ნაწილს კი ბოთლებში ინახავდნენ წინაკით, ნივრით და მწვანილებით შეკაზმულს. ქართლში, იმერულისგან ოდნავ განსხვავებულად, მოტკბო ტყემალ-საწებელს აკეთებდნენ. ზოგჯერ ტყემალს ღოღნოშოს ურევდნენ, ძირითადად ღორის ხორცისთვის. ღორის დამარილებული ხორცი კი ზამთარში მუდმივად ჰქონდათ.

კერკს გათუთქულს აკეთებდნენ და დასერილსაც. შინდისგან განსხვავებით უფრო ქლიავის კერკს სერავდნენ და ისე აშრობდნენ ლასტებზე. უფრო მსხვილ სახლერ ქლიავს, მაგალითად, ოტურს (შავქლიავას) შუა-შუა აპობდნენ და ისე აშრობდნენ ჩირად. ეზოში მიმოსხდებოდნენ ახლო მეზობლები, თან ჭორაობდნენ, იხილავდნენ სოფლის ამბებს, თან სერავდნენ და აპობდნენ გასაჩირ ხილს, მაშინ ჯერ კომპოტების დაკონსერვება არ იცოდნენ.

შემოდგომაზე ასევე, ბინავდებოდა ჭირნახული, რომელსაც ზოგი „ჭინახულს“ ეძახდა, მარნისა და ნახევარ სარდაფების ძელებზე კიდებდნენ „აკიდოებს“, ჩხებს, ნივრისა და ხახვის გალებს, ასხმულ წინაკებს, დაწნულ პიტნას და ღოღნოშს ზამთარში შეჭამანდისთვის, აგრეთვე კომშის ტოტებს, კუნწულებს. ივსებოდა ბეღლები და ჯინები. თაროები კი საწებელ-ბაქმანებით. სათავსოები ივსებოდა ზამთრის ნობათით.

აქ იყო ყოველნაირი ჩირები, კერკები და ტყლაპები, აგრევე ზამთრის ვაშლები და ხეჭეჭური. კვახები, თათრულა ღია ნაცრისფერ თხელკანა თუ სქელკანა, ყვითელი მუქი ზოლებით. მწნილები, მკვახე ან შემრაშული პამიდვრის. შუაზე გაჭრილი და ნივრითა და მწვანე წინაკით გამოჩრილები. ჰო, ზღმარტლი ჩამოჰქონდათ ტყიდან და მკვახეს ქატოში ინახავდნენ დასამწიფებლად. თეთრ ჭარხალსაც იმარაგებდნენ ზამთარში შესანვავად; ფურნაკებში წვავდნენ ვაშლებივით, ძალიან ტკბილი და გემრიელი იყო. წვრილი ხილის გახეხვისას ზოგი ქლიავის კურკა მომრგვალო, ტკბილი თუ არა მწარეც არ იყო, ქვითკირის კედლებზე ალაგ-ალაგ სველს მიატყეებდნენ, ზედ მაგრდებოდა და ახმებოდა. ბავშვები ზამთარში იმასაც გემრიელად მიირთმევდნენ, თავს იქცევდნენ. ეს მაშინ, თორემ ახლა ვილა გააკეთებს ან ვის სჭირდება, ათასნაირ ნუგბარზე მიუწვდებათ ხელი. კაკალს სადგისით ხვრეტდნენ და მსხვილ ძაფზე კრიალოსანივით ასხმულს გულზე გვკიდებდნენ ბავშვებს და ამას „ხრიალა“ ერქვა.

ზამთარში სამეზობლოში რიგრიგობით სხვადასხვა ოჯახში იკრიბებოდნენ, ანთებული ღუმელის გარშემო სხდებოდნენ ისევე, როგორც ზაფხულის წვიმიან დღეებში. საუბრობდნენ, მასხრობდნენ, ერთობოდნენ, თან ან ლობიოს ძირიანად მოგლეჯილ ბარდებს მარცვლავდნენ ან სიმინდის ტაროებს ფშვნიდნენ. დასაფქვავად წინსაფრის კალთებში. როცა წისქვილში ბევრი მიჰქონდათ დასაფქვავად, მაშინ ცეხვავდნენ. შიგადაშიგ როცა სჭირდებოდათ, თუნდაც ფრინველთა გამოსაკვებად ან დასაფქვავად, მაშინ ხელითაც ფხვნიდნენ, ნაქუჩებით კი ღუმელს ახურებდნენ.

იმ გაჭირვების დროს ვაზის სახვევებს დიდი რაოდენობით ვერ ყიდულობდნენ, ამიტომ მებაღე-მევენახე მამაკაცები ტყეში დადიოდნენ და რომელიღაც ჯიშის ხეს ნედლ კანს აცლიდნენ. (მგონი თელას). ჰოდა, წვიმიან ამინდში ღუმელის გარშემო შემომსხდარი მეზობლები ზომაზე დაჭრილ ნედლ ქერქს ხელით წვრილ თასმებად ხევდნენ, მთელი ვენახის საკმარ კონებს

ლამაზად კრავდნენ და იმარაგებდნენ. ამ დროს ღუმელის ფურნაკში კი ინვოდა მათთვის ან კვახი, ან შაქრის ქარხალი ან ვაშლი, კომში და სხვა რამ ნუგბარი.

ხორბლეულს რომ დაურიგებდნენ კოლმეურნეობის წევრებს კომლებისა და შრომადღებების მიხედვით, მაშინ მთელ სოფელზე ნაწილდებოდა კოლექტივში მოწეული ჭირნახული, ყველას დიდი ზომის ცხრილი ეჭირა. აბა, სათითაოდ ხომ ვერ გადაარჩევდნენ ხორბალს სარეველებისა და სხვა წვრილი თესლებისგან. ცხრილის რიტმული მოძრაობით სარეველა მარცვლები ცხრილის ერთ კუნჭულში გროვდებოდა. მას ცალკე ინახავდნენ ფრინველთა გამოსაკვებად და „ნაკმაზს“ ეძახდნენ. მინარევებისგან გაცხრილულ და გასუფთავებულ ხორბალს ბელლის ცალკე განყოფილებაში ათავსებდნენ, იქ ხომ ფქვილების განყოფილებაც იყო.

საინტერესო იყო კიდევ ღვინის დასაწერი ხის ვეება ჭურჭელი, რომელსაც „ნავი“ ერქვა ანუ საწნახელი. ეს იყო დიდი, მსხვილი ხის გამოღრუტნული, თავ-ბოლო ამოქოლილი გრძელი და ტევადი ჭურჭელი, (რაც შეიძლება ბევრი ყურძენი უნდა ჩატეულიყო). ქართლის სხვა სოფლებში უფრო ფიცრისგან მკვიდრად შეკრული საწნახელებიც იცოდნენ. შემდეგ საგულდაგულოდ დაბანილი და გამშრალებული ფეხებით ჩადგებოდნენ ყურძნით გავსებულ ნავ-საწნახელში და ჭყლეტდნენ. „ნავის“ ბოლოს ხვრელიდან გამოდიოდა ყურძნის წვენი, რომელსაც „ტკბილი“ ერქვა დამაჭრებამდე; თუ ამ „ტკბილს“ ნახევარზე დაადულებდნენ, ეს უკვე „ბადაგი“ იყო. ბადაგი ნებისმიერ დრომდე ინახებოდა ბოთლით თათარის ანუ ფელამუშის გასაკეთებლად და საჩურჩხელედ.

ღუმელს ან თონეს კვარით ანთებდნენ, ნავთის მაგივრობასაც წევდა და იმ გაჭირვებაში შეღავათიც იყო. კვარი რომელიც წინვოვანი ხისგან მზადდებოდა, ჩხირებად იჭრებოდა. ჩხირის კონები, რომელსაც ცეცხლი ბრიალით ეკიდებოდა ყველა ოჯახის თახჩებზე იდო. კვარით ნედლ შეშასაც კი დაანთებდი, ისე ბრიალდებოდა.

გასანათებლად კი სახლში თუ შუშთან ლამფებს იყენებდნენ, გარეთ, ბნელ ღამეში ხმარობდნენ სანათურს, რომელსაც „კრუშკას“ ეძახდნენ. პატარა თუნუქის ფინჯანზე იყო დამაგრებული პატრუქი; უშუშოდ ხმარობდნენ, სახელდახელოდ ფარანივით ნავთით ინთებოდა. მგონი „ჭრაქი“ ერქვა ქართულად, მაგრამ როგორც სხვა სიტყვები, ესეც ასე ფეხმოკიდებული და დამკვიდრებული იყო სოფლებში

განსაკუთრებით ჩამრჩა მეხსიერებაში ტკბილმოუბარი მოხუცები, რომლებსაც საოცარი ლექსიკა ჰქონდათ. ასაკოვანი სიტყვაძუნწი მოხუცი ცხოვრობდა იმ ოჯახში, სადაც საზაფხულო არდადეგებს ვატარებდი. მახსოვს, ლევანი ძია თავისზე ბევრად ახალგაზრდებს როგორ მიმართავდა; ყველას თქვენობით ესაუბრებოდა, თუ ვინმე რამეს შესთავაზებდა – გმადლობთ, მე უკვე გეახელითო, პასუხობდა. თითქოს არაფერია ამაში გასაკვირი, მაგრამ სოფელში დაბადებულ-გაზრდილ-დაბერებული ადამიანი „მე უკვე ვჭამეო“ კი არ გეუბნებათ, არამედ გეახელითო. თქვენობით მიმართავს ბავშვებსაც. და ასეთი სუფთა, დაუნაგვიანებელი ქართულით დინჯად და დარბაისლურად საუბრობდა ყოველთვის – „თქვენ უკვე მოგეხსენებათ, ჩემო ბატონო, მაგრამ უნდა მოგახსენოთ...“ და დაიწყებდა რაიმეზე ლაპარაკს. „ჰოდა, თქვენ ხართ ჩემი ბატონი და...“ მერე ასე აგრძელებდა საუბარს. არ ვიცი, სხვაგან თუ იყო ნამყოფი ან სასწავლებლად და ან საცხოვრებლად, თუნდაც დროებით... ისე პირველი მსოფლიო ომის მონაწილე იყო.

მაშინ, ყველა სოფელს, თავის ჭკუის საკითხავი კაცი ჰყავდა. ყველაფრის, ჭირისა და ლხინის მოთავე-მომწესრიგებელიც, თავის ყოჩი ბიჭებიც, მასხარებიც, ჭორიკნებიც, კარგად მოტირლებიც, რომლებიც ქვასაც კი დაადულებდნენ დატირების დროს. იყვნენ ხელმრუდებიც, ბრძენკაცებიც, ზარმაცებიც, მკითხავეებიც, კუდიანებიც, მახინჯებიც, ლამაზებიც, ცოტა ზნეობა-ნამუსზე ხელგაშლილი ქალებიც და ამიტომ, შრომის გარდა, არც გართობა აკლდათ. ყველა გამორჩეულ-განსხვავებული ზნის, ჩვეულებების ბუნების ადამიანი უფრო მრვალ-

ფეროვანს და საინტერესოს ხდიდა სოფლის ყოფას. ზოგიერთი ცეკვით გამოირჩეოდა, ზოგი სიმღერით, მასხრობით, ყველას მიმბაძველობითა და გაშარჟებით, კარგი თამადობით; შემლოცველებიც ჰყავდათ.

მაგალითაც, ვარდო ძალო, ლევანის მეუღლე, აიღებდა თიხის ჯამს, ჩაასხამდა წყალს, გახსნიდა თავის პატარა ნაჭრის ტომსიკას და იქიდან რიგრიგობით იღებდა რაღაც სასწაულმოქმედ ფერად კენჭებს. მათ შორის მოგრძოებზე ამბობდა: „ეს, შვილო, გველის რქებიაო“. მერე სათითაოდ ჩახეხავდა თიხის წელიან ფიალაში და თან ბუტბუტებდა, რაღაცას, აღარ მახსოვს რას. რაიმეთი შეწუხებულ ან შეშინებულ ბავშვს ამ ნალესს და შენალოც წყალს გვასმედა და თითქოს ყველაფერი გვიამდებოდა. თუ მუცელი გვტკიოდა, გულალმა დაგვანვინდა, მუცელზე ცერა თითით ჭიპს მოგვიგრებდა, თან მოკუშავდა ტუჩებს და რაღაც წუილის მაგვარ ხმას გამოსცემდა. არ ვიცი, მართლა ეს გვშველოდა, თუ ჩაგონება იყო, ტკივილი ნადმვილად გვიამდებოდა. ბებიაჩემმა მაკინემ ნახშირით იცოდა შელოცვა...

ზემოთ ვთქვი, ქართლის ამ პატარა სოფელში მასობრივად მოსულმა იმერელმა და ოსმა პატარძლებმა მნიშვნელოვნად გაამრავალფეროვნეს-მეთქი აქაური მენიუ, მაგრამ იმ ძნელბედობის ჟამს ომგამოვლილ ქვეყანაში ქართლურმა სამზარეულომ მართლა ბევრი ოჯახი იხსნა შიმშილისგან. ისეთი შეჭამანდებით, როგორიც იყო: რძის, მანვნის, შინდის, ნიგვზის, ლოლოს, ლობიოს, დოს შეჭამანდები; პურის ხარშო, ტყლაპის შეჭამანდი, ხმიადები, ჩიხირთმა (მათ შორის ტუყილიც); იყო მინდვრის მხალი სხვადასხვა სახის: ჯონჯოლი, სატაცური, კობჩილო და სხვა. ალაოს ფქვავდნენ და ნამცხვარივით ტკბილ ბისკვიტს აცხობდნენ. პური თუ მოძველდებოდა, დიდ ქვაბში ფიჩხს ჩაანყობდნენ აბურდულ-დაბურდულად, სულ ცოტა წყალს ჩაასხამდნენ და ფიჩხის ზემოდან დაძველებულ, გამაგრებულ პურებს ანყობდნენ; ორთქლზე პური რბილდებოდა. ახალივით იყო და ისე მიირთმევდნენ.

ყველაფერი ეს, რასაც მე ვყვები, ქალაქიდან არდადეგებზე ჩასული ბავშვის თვალთაა დანახული. იმ დროის ამბები, ალბათ, ჩემი ხნის სოფლის მკვიდრებმა უკეთ იციან. მეტად შთამბეჭდავი იყო იმდროინდელი სოფლის ყოფა. ეს არა მარტო ჩემი ბავშვობის მოგონებებია, არამედ იმ დროის სისხლსავსე ბარაქიან-მადლიანი სოფლური ცხოვრების საინტერესო და მრავალფეროვანი სურათებია. ყოველივე ეს ძველი ქართული სოფლის, მისი ტრადიციებისა და მოთუხთუხე ყოფის ჩამქრალჩანავლებული, ვნებადაცლილი ცხოვრების შემხედვარის ნოსტალგიაა. დიახ, მაშინ ჯანმრთელ და მხიარულ სოფლის ბავშვებს ვბაძავდი. მშობლების ჩუმად ვიხდიდი სანდლებს, სადმე ხის ძირში ვმაღავდი და იქაური ბავშვების მსგავსად ფეხშიშველი დავდიოდი სოფლის უბნებსა თუ მინდვრებში, ტყეში და ახლად მოთიბულ ნანვერალშიც კი, ისე მივეჩვიე სოფლის ყოფას, რომ მახათივით მჩხვლეტავი „ნანვერალის“, ნათიბის წვეტივით ძირებისაც კი არ მეშინოდა. ვცდილობდი, მეც ისევე კუთხური კილო-კავით მესაუბრა, ტოლებს ვბაძავდი და ხეებზე დავძვრებოდი. ადრე გახაფხულზე, ქლიავ-ჭანჭური ვიდრე დამწიფდებოდა, ჯერ თეთრდებოდა და სწორედ მანამდე შიგადაშიგ ზოგი ნაყოფი თითქოს სოკოვდებოდა, ფორმას იცვლიდა, უკურკოც ხდებოდა. ეს გადაგვარებული ნაყოფი მჟავე კი არა, ტკბილივით იყო, არც კბილებს ჭრიდა. მას „ბოყვი“ ერქვა. აი, ამ „ბოყვებისთვის“ დავძვრებოდი ხეებზე, ვიდრე ხილი შემოვიდოდა. ბლის და ალუბლის ხეს ზოგჯერ მსხვილი ფისივით მოტკბო გემოს, ჟელეს მსგავსი რაღაც გამოსდიოდა გამჭვირვალე კოჟრებად და ამასაც სიამოვნებით მივირთმევდით, პირდაპირ ხიდან კბილებით ვკბეჩდით. ვიდრე მოსათიბი გახდებოდა, ნედლ ყანაში ვიპარებოდი მეველის ჩუმად. (ყანის გათელვას გვიშლიდნენ და დასჯით გვემუქრებოდნენ), რათა ნედლი გარეული ცერცველა დაგვეკრიფა. ცერცველა წვრილპარკა იყო, პარკებით უბეებს ვივსებდით, ძალიან გვეგემრიელებოდა. ხან ნარეკლებს ვთიბავდით სახრით, რადგან ხელს ვერ ვკიდებდით. შემდეგ ფოთლებს და ეკლებს ფრთხილად

ვაცლიდით და გაფცქვნილ ღეროებს მივირთმევდით. ხან თხილზე დავდიოდით; ვიდრე უბეებს არ ამოვივსებდით დაკროლილი თხილით, არ გამოვდიოდით ტყიდან. ნაბლა თხილებს, რომლებიც მუქი ყავისფერი და მოგრძო ფორმის იყო ცალკე ვინახავდით, ასევე, მაყვალზე გუნდად დავდიოდით უბნის ბავშვები, დავიმურებოდით და მინდორში წამოვწვებოდით დასასვენებლად. ყაყაჩოსგან ნაირ-ნაირ ლამაზ დედოფლებს ვაკეთებდით. მინდორში ბალახის გრძელ ღეროებზე ვასხამდით მარწყვს, ვაგროვებდით ამ ასხმულ ღეროებს და შემდეგ მივირთმევდით. ასკილის ყვავილის ფოთლებსაც და მოგვიანებით თვითონ ასკილსაც ვეტანებოდით, თუ ძალიან მწიფე და ტკბილი იყო. ისე კი ძალიან მსუსხავი იყო. მოტკბო კურკები კი მეორე დღეს ბედს გვანყევლინებდა ქავილით. ასკილის ტოტისგან სტვირს, სალამურს ვაკეთებდით. ძალიან მიხაროდა, როდესაც კარგი ხმა ჰქონდა ჩემს გაკეთებულ სტვირს.

ზოგჯერ ტყეში კევზე დავდიოდით და წინვოვნებზე ფისს ვაგროვებდით, შემდეგ დიდ სიბ ქვაზე ცეცხლით გამოვხდიდით, ყველაზე კარგ კევს „კოკობა“ ერქვა. სალამოობით კი ყინცურა ხევში ციციანათელებს დავდევდით, უამრავი იყო იქ, განსაკუთრებით ტაძრის სიახლოვეს.

მთელი დღე კი ხეტიალით დაღლილ-დასიცხულები, სადაც წყაროს წავანყდებოდით, ან თხილის ფოთლით ვსვამდით თუ მოწანწკარებდა, ან პირდაპირ პირქვე დანოლილი ვენაფებოდით. და ასევე ვსვამდით მდინარიდანაც, წინ წანეული ტუჩებით, ცხვირი რომ არ ჩაგვჩროდა წყალში.

აი, „დანაობა“ კი ვერ ვისწავლე. არ გამომდიოდა. სიცხეში გამხმარ მიწას წყლით არბილებდნენ, შემდეგ მოტკეპნიდნენ და დანაობაში დახელოვნებულნი იწყებდნენ თამაშს. თავის სათამაშო წესებით უნდა ჩაესოთ ვერტიკალურად მიწაში დანა – ცხვირიდან, შუბლიდან, კბილებიდან, ყურებიდან ხელუკუღმა, ისე უნდა გესროლა დანა, რომ ამოტრიალებული პირით დარჭობილიყო მიწაზე. ასევე, ხელის ზურგიდან, საკმაოდ რთული ილეთები იყო. ბოლოს, ვისაც შეეშლებოდა, რიგს კარგავდა.

ნაგებულს სჯიდნენ; მოტკეპნილში ყველა ილეთის გამოყენებით, რაც შეიძლება ღრმად არჭობდნენ ხის წვრილ პალოს, რომელიც ნაგებულს მინიდან კბილებით უნდა ამოედო, არადა, ცხვირი უშლიდათ ამოღებაში და ძალიან წვალობდნენ.

მდინარე ყინცურაზე ერთი ორგან „ჩახრიალა“ იყო, ჩანჩქერივით ეშვებოდა რალაც სიმაღლიდან და სიცხეში იქ ვგრილდებოდით. ცოტა ზემოთ თუ ავუყვებოდით ყინცურა ხევს იქეთ ძახველის ხეებთან „სლიპი“ ქვა-იყო. იმდენად ლიპი იყო ზედ ვერ დადგებოდი. საკმაოდ გრძელი, დიდ გლუვ კლდესავით მიხვეულ-მოხვეულად დაქანებული, გალიპული ქვის თავში დავსხდებოდით და სასიამოვნოდ ჩამოვსრიალდებოდით. თავშიც და ბოლოშიც პატარა ღრმულები იყო, წყლით გალიცლიცებული. ბოლოში უფრო დიდი იყო ღრმული და ჩამოსრიალებულნი იმაში სიამოვნებით ჩავტყაპუნდებოდით ხოლმე. იქ სრიალით ქვედა საცვლები გვიცვდებოდა და გვეხეოდა, სახლში კი გვეჩხუბებოდნენ – მაშინ ხომ უჭირდა ხალხს. მახსოვს, წელიწადში ერთხელ გაზაფხულზე მეზობლის თანატოლ გოგონასთვის ყოველთვის ყიდულობდნენ საკაბე ნაჭერს, რათა თვითონ დედას შეეკერა კაბა. იცით, რა მიკვირდა, ეს ნაჭერი, ბამბაზიის (ფანელის) რბილ-ხაოიანი ქსოვილი იყო, რათა მეტხანს გაეძლო. მომავალ წლამდე არ გასცვეთოდა. არადა, მოგეხსენებათ, რა თბილია ეს ნაჭერი. რას იზამ, მიუხედავად ფეხჩაუდგმელი შრომისა ჯერ კიდევ ძალიან უჭირდა ომგამოვლილებს. უფრო პატარები კი იქვე სახლთან ახლოს მდინარე ყინცურას ვაგუბებდით, დიდ ლოდებს ჩავამწკრივებდით მდინარის სიგანეზე და შუა-შუა ძირიანად მოგლეჯილ ანწლის ღეროებს ვაყოლებდით, წყალი რომ ქვის სიმაღლეზე დაეგუბებინა. ამ გუბურაში ვჭყუმპალაობდით, მეორე დღეს გუბურა უკვე ილამებოდა და იმღერეოდა.

სოფელში ზაფხულობით ხშირად იმართებოდა ლხინი. იყო ცეკვა-თამაში. „სოფლის მუსიკოსები“ თავს არ ზოგავდნენ და იმართებოდა დიმპიტაურ-დამპიტაური, განვევ-გამონვევა. ზოგს ვინმეს გამოჯავრება ეხერხებოდა, ან ანეგდოტების კარ-

გად მოყოლა, იკრიბებოდა სოფლის ახალგაზრდობა, გასათხოვარ-დასაქორწინებლები. განსაკუთრებით ქალაქიდან ჩამოსულ დამსვენებლებს ეპრანჭებოდნენ და ცდილობდნენ კარგი მხრიდან დაენახვებინათ თავი. თუ სოფელში ვინმეს ბაღში საუკეთესო ხილი ეგულებოდათ, გადაიპარებოდნენ, ცოტას მოპარავდნენ, თუ ვინმეს გულის მოგება უნდოდათ, განსაკუთრებით იმას უმასპინძლებოდნენ ამ ნადავლით.

სოფელში დროდადრო მოჰქონდათ ფილმები და კინოფილმის ჩვენება მოსაზღვრე სოფელ ზღუდერში იმართებოდა. იყო ერთი გადაძახილ-გადმოძახილი უბნებში, როცა მოსალამოვდებოდა, გუნდგუნდად დაადგებოდნენ შარას, თითო-ოროლა სტუმარი თითქმის ყველა ოჯახში ჩამოდიოდა დასასვენებლად. ისინიც უერთდებოდნენ და იყო ხალისიანი სვლა სოფლის შარაგზაზე. თავად ფილმი კი სპექტაკლივით რამდენიმე ნაწილად იყოფოდა. ელექტროდენი თუ არ იყო, დიდი სატვირთო ავტომანქანის აკუმულატორით ცდილობდნენ ფილმის ჩვენებას. იქიდან კი კარგა შუალამეს ბრუნდებოდნენ სახლებისკენ ყვირლ-ხივილით.

სოფლის ყველაზე დიდი და ნამდვილი საყოველთაო დღესასწაული იყო სოფლის დღეობა, რომელიც წელიწადში ერთხელ – გაზაფხულზე იმართებოდა, 22 მაისს. ამ დროს იკვლებოდა ცხვარი, ქათმები, გამტკიცებული ფქვილით ცხვებოდა ნაზუქები, ქაღები, ხაჭაპურები, ლავაშები; აუცილებლად იხდებოდა ლუდი და არაყი; ჯონჯოლი და კობჩხილოც ასწრებდა დამწნილებას, ლავაშები და დედას პურები ხომ ყოველდღე ცხვებოდა. თითქმის ყველა ოჯახს მოსდიოდა სტუმარი ქალაქიდან თუ სხვა სოფლებიდან. ეს იყო გათხოვილთა ახალი სანათესაო, სამოყვრო თუ სხვა სტუმრები. ყველას „მოკეთებეს“ ეძახდნენ და „სახლიკაცებს“. „სახლიკაცები“ ერთმანეთის სტუმრებს საკუთარ ოჯახში ეპატიჟებოდნენ და უმასპინძლებოდნენ. იყო შეუსვენებელი ქეიფი. ზუსტად 22 რიცხვში კი ყველა წმინდანის კოლოზის ტაძრისკენ მიემართებოდა. ტაძარი სოფლიდან ორ კილომეტრში – შუა ტყეში მდებარეობდა. ეს იყო წმინდა ნი-

კოლოზის სახელობის საყოველთაოდ ცნობილი ტაძარი თავისი უნიკალური ფრესკით – „ყინწვისის ანგელოზი“. ეს დიდებული ტაძარი, ამალღებულ ტაფობზე პატარძალივით იყო დაბრძანებული. გარს საკმაოდ დიდი ეზო ეკრა. ეკლესია მოქმედი არ იყო (დღეს იქ მამათა მონასტერია). მაშინ მხოლოდ ერთი დარაჯი დარაჯობდა. ამ ეზოში ბევრი უზარმაზარი კაკლის ხე იდგა და თითქმის მთელ ეზოს ჩრდილავდა. ეზოს უკანა მხარეს კი, დიდ ბლის ხეს ვერავინ ეკარებოდა, ვიდრე არ დამწიფდებოდა დაჩამიჩებამდე. ეს გარეული ბალი იყო და ძალიან ტკბილ-მწარე ნაყოფი ჰქონდა, იმდენად მწარე, რომ სიმწიფეც ვერ ერეოდა. ეზოში ალაგ-ალაგ შეგხვდებოდათ ღრმა თვალუნვდენელი სიღრმის ორმოები, რომლებიც მოგვიანებით არმატურის გისოსებით გადახურეს, რომ არავინ ჩავარდნილიყო. შემოსევების დროს ამ ორმოების მეშვეობით გაურბოდნენ მტერს. როგორც მოგახსენეთ ტაძარი და ეზო შემალღებულ ადგილზე იყო, გვერდით კი საკმაოდ ღრმა ხევი ჩაუდიოდა – მდინარე ყინცურას კალაპოტი. სწორედ აქ გამოდიოდა, იმ მაღლობის ღრმა ჭებიდან გამომავალი გვირაბები თავის საშველად გაქცეულთათვის.

თავის სტუმრებიანად ადიოდა თითქმის ყველა ოჯახი ამ დღეს ტაძარში, იშლებოდა სუფრები, ყველა მხრიდან თუ კუთხე-კუნჭულიდან ისმოდა დოღგარმონის ხმა, იმართებოდა ცეკვა-თამაში, ცეკვავდნენ კინტაურს, ბაღდადურს, ლეკურს, თავს არ ზოგავდნენ ცეკვით.

ქარელიდან ამოდიოდნენ წვრილი მოვაჭრეებიც. მაშინ ქარელში მრავლად ცხოვრობდნენ ებრაელები, რომელთაც ამოჰქონდათ ფოჩიანი თუ უფოჩო კანფეტები; ბალიშის კანფეტები, რომელიც კარამელის იყო და ბალიშის ფორმა ჰქონდა, შიგნით კი სხვადასხვაგვარი ჯემის შიგთავსი იყო. წითელი მამალოები, საჭყვიტინოები, ქალაღდის ფერად-ფერადი დაგოფრილი სხვადასხვა გამოსახულებიანი სათამაშოები, ქალაღდის გარმონები, პატარა ბრჭყვიალა წითელი და ვერცხლისფერ ქალაღდმემოკრული, ნახერხით გამოტენილი ბურთები.

ზემოდან რეზინის ზონარი ჰქონდა, რომ ბურთი არსად გაქცეოდათ. ათასი რამ ამოჰქონდათ გასაყიდად ამ დღეს, ასაღებდნენ კიდეც და თვითონაც არანაკლებ ილხენდნენ.

იყო დიდი ხნის უნახავი სტუმრების ხვევნა-კოცნა, მიკითხვ-მოკითხვა, გადაპატ-გადმოპატიჟება. სახელდახელოდ ბალახებზე გაშლილ სუფრებზე, ბევრი ღამესაც ათევდა. მაშინ ტაძარში ღამის თევით სალოცავში ცხვრის შესანიშნად (შეთქმულით) ბევრი დადიოდა. მარიამობამდე არანაირ ხილს არ უსინჯავდნენ გემოს. მარიამობას კი ახალშემოსული ხილი და ცხელ-ცხელი ხაჭაპურები ხის თაბახით მიჰქონდათ სასაფლაოზე.

ასეთი წესიც მახსოვს, გაზაფხულის პირველ ქუხილზე ახალი მიცვალებულის საფლავზე გარბოდნენ. თუ მიცვალე-ბულის ქვრივ ქმარს ახალი ცოლი ჰყავდა, შერთვის პირველ წელს, პირველ ქუხილზე მიცვალებულის პატრონს წყალი მიჰქონდა საფლავზე დასასხმელად, თითქოს საიქიოში მიცვალე-ბული იწეებოდა და ამ დროს წყლით აქრობდნენ.

სოფლის ბავშვები უფროსებს საოჯახო საქმეში ეხმარებოდნენ; მწყემსავდნენ საქონელს. სათონე და საღუმელე ფიჩხი ტყიდან ჩამოჰქონდათ. (მაშინ ღუმელს ზაფხულშიც ხმარობდნენ, ოღონდ გარეთ ედგათ და კერძს ამზადებდნენ მასზე). აგვისტოს ბოლოს ფიჩხს და შეშას ნალოებად კრავდნენ წკნელით. წკნელისთვის თხილის წკეპლებს ჭრიდნენ, გრეხდნენ თოკივით, ელასტიური რომ გამხდარიყო, ნალოებს კრავდნენ და ზურგზე მოიგდებდნენ (ბოლო კი მიწაზე მითრევდათ) და ასე ჩამოჰქონდათ ტყიდან სახლამდე. შემდეგ კი, ღამით ხელის ურმებით ჯგუფურად დაადგებოდნენ გზას და ქარელში ჩაჰქონდათ გასაყიდად. აღებული თანხით კი სასკოლო ტანსაცმელს, წიგნებს და რვეულებს იძენდნენ. ბავშვები ტყეში შინდსაც კრეფდნენ ჩასაბარებლად.

ზაფხულში, როცა ყანა ითიბებოდა, კოლმეურნეები თივას ფოცხით ერთ ადგილზე ხვეტდნენ, აგროვებდნენ და აბულულებდნენ, რათა, მოგვიანებით, ეს ზვინები საძნე ურმებით

კალოზე ჩაეტანათ. მოფოცხვის დროს სულ პირწმინდად ვერ იკრიბებოდა თავთავები. რაც რჩებოდა აქა-იქ ნაწვერალზე, იმას ბავშვები კრეფდნენ, მოზრდილ კონებად წნავდნენ. ყველა ერთნაირი ზომის უნდა ყოფილიყო. ბრიგადირი ოცდაოთხ ცალზე ერთ შრომადღეს უნერდა ბავშვებს. თითქმის მთელი დღე უნდებოდნენ, მაგრამ ერთი შრომადღე ცოტა არ იყო. შემოდგომით მარცვლეულის განაწილებისას ბავშვებს საკმაოდ დიდი წვლილი შეჰქონდათ ოჯახში. რამდენჯერმე მეც გავყევი თავთავების ასაკრეფად, მაგრამ ოთხ-ხუთ ცალზე მეტს ვერ ვახერხებდი. სადმე ჩრდილში ვჯდებოდი და ვინმე ჩემნაირთან ვკენჭაობდი. კენჭაობა კი ასეთი იყო: ხუთი პატარა მრგვალი კენჭი თანაბარი ზომის უნდა შეგვერჩია. ცალი ხელის ცერით და მინაზე დაბჯენილი საჩვენებლით თალი უნდა გაგვეკეთებინა და თალის წინ ხუთივე დაგვეყარა. მეორე ხელით კი ერთი ცალი უნდა აგველო, დანარჩენი ოთხი ამ კენჭის მაღლა აგდებისას დაჭერამდე უნდა შეგვეყარა მეორე ხელით გაკეთებულ თალში სათითაოდ. ისე, რომ ერთმანეთს არ შეხებოდნენ ამ სისწრაფეში. შემდეგ ორ-ორის შეყრა ერთად უნდა მოგვესწრო, შემდეგ სამიც და ოთხის მოსწრება შეუხებლად უკვე ჭირდა.

ზაფხულობით ბავშვები ფეხშიშველი დადიოდნენ, რომ ფეხსაცმელი სასკოლოდ შეენახათ. წვიმიან ამინდში და ტალახში მოზრდილებიც ასე იქცეოდნენ: ფეხშიშველი და შარვალაკაპინებული დადიოდნენ ფეხსაცმლის დასაზოგად.

იმ დროს სოფლებში გამომცხვარი პური არ იყიდებოდა, რადგან ფქვილი ყველას ჰქონდა განაწილებით. პურს თონეში აცხობდნენ. ახალ დაფქვილი ფქვილით გამოცხობისას იმ არემარეზე ძალიან სასიამოვნო სურნელი ტრიალებდა. თბილისში პურის ქარხნის სიახლოვეს გავლის დროსაც მიგრძენია ეს მადისაღმძვრელი სურნელი. ასევე იყო ოქროს უბანში ერთი პურის ქარხანა, რომლის ირგვლივ ლამის კილომეტრის დიამეტრზე მსგავსი სურნელი ტრიალებდა. ახლა ქარხნის შიგნითაც არ იგრძნობა სამწუხაროდ.

დილით ცომს მოზელდნენ საკმაოდ დიდ ვარცლში პურის

ხაშით. ხაში იყო საფუარი – გამოცხოვრებამდე გაფუებული ცომს პატარა გუნდას მოაგლეჯდნენ და ფქვილიან ჯამში ინახავდნენ ნებისმიერ დროს გამოსაცხოვრად. შინ დამზადებულ ხაშს, (ისევე როგორც ყველის ამოსაყვან საკვეთს), მგონი გოჭის კუჭით აკეთებდნენ – „მაჭიკით“), რომელიც დღევანდელი „დროუის-გან“ განსხვავდებოდა, შემდეგ გასალავივებლად სუფთა ტილოს დააფარებდნენ. ამასობაში თონეს ახურებდნენ., ჯერ ჩინჩხვარს ჩაყრიდნენ, შემდეგ წვრილ ფიჩხს და ბოლოს, მომსხოსაც მიაყოლებდნენ. ნაკვერჩხალი რომ დაედო, თუ ჩინჩხვარი არ იყო, კვარით ანთებდნენ. ვიდრე არ ჩანავლდებოდა, ჩაკვრა არ შეიძლებოდა. თონეს წყალში მოზელილ ნაცარს მოაყრიდნენ ხოლმე. ან გავარვარებულ ნაკვერჩხალს კრამიტს დააფარებდნენ რომ, ზომიერი ტემპერატურა შენარჩუნებულიყო თონეში. კედლებს ჯერ მშრალი სათონე ცოცხით კარგად მოასუფთავებდნენ, შემდეგ სველით, იქვე სათლით წყალი ედგათ. გავარვარებულ თონის თავზე ცხელი ჰაერის ლივლივი შეიმჩნეოდა. გაფუებულ ცომს თანაზომიერ გუნდებად ორომზე ფქვილში ააგუნდავებდნენ და ორ რიგად ჩამოამწკრივებდნენ. მერე სათითაოდ ზომაზე აბრტყელებდნენ და აკრავდნენ თონეში „დედას პურს“. ქართლში უფრო „დედას პურებს“ აცხობდნენ ისე, როგორც კახეთში „შოთებს“, ლავაშებს კი ორივეგან, ალბათ. ბოლოს ბავშვებისთვის „კოკორებს“ აცხობდნენ. „კოკორას“ ეძახდნენ საბურავივით მომრგვალებულ და შუაში გახვრეტილ, „ბუბლიკის“ ფორმის პურებს. ისე გვიხაროდა ბავშვებს ეს „კოკორები“, თითქოს პურისგან განსხვავებული გემო ჰქონოდა. თუ პური ჩავარდებოდა, იმას ეძახდნენ „კუტს“. კუტ პურს ცუგები მიირთმევდნენ.

ამოყრიდნენ თუ არა პურს თონიდან „ასტამით“ აფხეკდნენ, გაასუფთავებდნენ და სათითაოდ ალაგებდნენ ორომზე, რომ არ ჩაცომებულიყო. სათონესთან ოჯახის წევრები თუ შემოსწრებულები, ყველი თუ არ ჰქონდათ ცხელ პურს ცივ წყალს გადაასხამდნენ და მარილმოყრილს ისე გემრიელად შეექცეოდნენ, თითქოს ნაზუქი ყოფილიყოს. ზოგჯერ ერთ-ორ ჭიქა ჟიპ-

იტაურსაც მიაყოლებდნენ.

ყველგან, სადაც რამდენიმე ადამიანი ერთად მოიყრიდა თავს, თითქოს ყველაფერი სალალბო იყო, შრომაც კი. ასე იყო დალაქთან ვიზიტის დროსაც. დალაქად ძია ლევანის ვაჟი, ქიქილო ჰყავდათ ამოჩემებული ზედა უბნელებს. კვირაობით დილაადრიან რიგში დგებოდნენ პირის გასაპარსად თუ თავის „გასაკეთებლად“ (ასე ეძახდნენ თმების შეკრეჭ-შემოკლებას). ქიქილო სამარტებლის გასალესად სქელ ტყავის ქამარს ღია რიკულებიან აივანზე ჩამოკიდებდა. არადა წამდაუნუმ იყო საჭირო სამარტებლის „პირის აწყობა“. ფიალაში საპონს ააქაფებდა და რიგ-რიგობით ალამაზებდა უბნელებს, თან მომლოდინეთა საუბარ-მასლაათით ირთობდა თავს. ეგ იყო, ალბათ მისი ხელობისა და შრომის საზღაური, რადგან ამაში ფული არასოდეს აუღია. უბნელები თუ ვინმეს ამოიღებდნენ თვალში, ან ვინმეს რამე თუ შეეშლებოდა, ცოტა შეაფერადებდნენ, გააზვიადებდნენ და არტისტული შესრულებით გამოაჯავრებდნენ ხოლმე. და შემდეგ კარგა ხანს ატრიალებდნენ ამ ამბებს, ვიდრე ახალი „საკბილო“ არ გამოჩნდებოდა. ხშირად პატარა პურმარილიც ახლდა ამ „ლონისძიებებს“.

იმ სოფელს და უფრო ოჯახს, საიდანაც ქალი გამოთხოვდებოდა, „სამშობლო“ ერქვა. მაგალითად: „თავის სამშობლოში იყო“ ან „სამშობლოში მიდისო“. სოფელში მოსულ პატარძლებს კი, სახელის მაგივრად, ოდნავ გადასხვაფერებული გვარით მიმართავდნენ. ეს ისე იყო დამკვიდრებული, რომ ზოგიერთი ხანში შესული ქალის სახელი აღარც ახსოვდათ. მაგალითად რძლად მოსულ ლომსაძის ქალს ლომსაური ერქვა, კაპანაძეს – კაპანაური, ჭანკოტაძეს – ჭანკოტაური, ბალაშვილს – ბალაური, ყესაური, ქარქიული და ა. შ.

რძლებს და ბიცოლებს „ძალოთი“ მიმართავდნენ, ბიძას – „ძიას“, დედ-მამის დედას – ბაბოს, ხოლო დედ-მამის მამას – პაპას ეძახდნენ, დიდ ბაბოს – დიდედას. მახსოვს, ჭანკოტაურს უკვე გვართაც აღარ მიმართავდნენ, ისეთი ხანდაზმული იყო „დიდედოს“ ეძახდნენ.

„სახლიკაცებს“ თუ არ ვცდები, მოგვარეებს ეძახდნენ, „მოკეთეებს“ მგონი – შორეულ ნათესავეებს, შეძენილ ნათესავეებს კი „მოყვრებს“ ე.ი. რძლის ან სიძის ნათესავეებს. თითოეული ეს სახელწოდება დიდ სიტბოს, სიყვარულს და სიკეთეს გამოხატავდა, ან თუნდაც „ჩვენებურები“. ასევე, ქართლში ხშირად გაიგებდით ვინმე ახლობელზე საუბრისას – „ჩვენები-ანთ“ ესა და ესო.

მე როგორც მეჩვენება, ადრე უფრო თბილი იყო ადამიანთა შორის დამოკიდებულებაც. გვერდში დგომით, გატანით, ხელის გამართვით, შემწყნარებლობითა თუ ერთმანეთისადმი პატივისცემით. საქონელსაც კი მეტ ყურადღებას უთმობდნენ, მათ მოვლას და მათდამი რალაც სხვა ერთგვარ ვალდებულებასაც კი იჩენდნენ, უყვარდათ და ამას გამოხატავდნენ კიდევ; საურველით წმენდნენ ხშირად, რომელიც იქვე ეკიდა, გომურს ხშირად ასუფთავებდნენ საქონლის საბალახოდ გარეკვისას. ამ ბოლო დროს კი ერთხელ შარაზე ვნახე შემხმარი ნეხვით ნახევრად მოსვრილი ძროხა, ასეთი რამ ადრე არ შემინიშნავს.

ჩვენ მოპირდაპირედ მცხოვრებ ოსება ძიას კამეჩები ჰყავდა, მეწველიც და გამწვეიც. მათი სადგომი გზის პირას იყო. ზაფხულობით პირუტყვი გარეთ იწვა ღამით და იცოხნებოდა. ხშირად მინახავს, ოსება ძია მარილით როგორ უმასპინძლდებოდა კამეჩებს. თურმე ისე ყვარებიან მარილი, როგორც ბავშვებს კანფეტი. არც მოფერებას აკლებდა თავის მარჩენალ კამეჩებს. მათი მანვნით ზოგჯერ მეზობლებსაც უმასპინძლდებოდა.

გიგუცა ძია სოფლის თავკაცივით იყო, ჭირსა თუ ლხინში თამადობას და თანადგომას თვითონვე ივალებდა. არადა, მრავლისმნახველი იყო. სამამულო ომგამოვლილი (თუ არ ვცდები, ფინეთსა თუ ბალტიისპირეთის მხარეს). ჩამოსვლა ცოტა შეაგვიანდა, მაგრამ რომ ჩამოვიდა, ზოგი რალაცეების კეთება იქაურ ყაიდაზე დაიწყო. მაგალითად, ორთქლის აბანო გააკეთა: ერთ პატარა ოთახში ცალ მხარეს პატარა ტახტი დადგა, მეორე მხარეს კი, დაბალ სადგამზე შემოაწყო უზარმაზარი ქვის ლოდები, რომლებსაც ადუღებულ ქაფქაფა მდულარე

წყალს ასხამდა. შედეგად კაბინასავით დაბალ ოთახში ისეთი ოთრქლის ბული იდგა, სუნთქვა ჭირდა. იქვე ცაცხვის ცოცხები ჰქონდა შეკრულ-მომარაგებული შიშველ ტანზე სატყაპუნოდ. საცხოვრებელი სახლიც თავის ყაიდაზე მოაწყო, თვითონ აიშენ-დაიმშენა. გარდა ამისა, ტაძრისკენ მიმავალ გზაზე ნაკვეთი შემოღობა და შინ მოუსვლელთა ხეივანი მოაწყო. ხეივანში იმ სოფლიდან წასული ყველა მეომარი ჯარისკაცის სახელზე ხეები დარგო და უვლიდა კიდეც სიცოცხლის ბოლომდე.

ორმოცდაათიან წლებში გაჭირვებული ხალხი ფაბრიკული წარმოების სამოსის შეძენას ყოველთვის ვერ ახერხებდა. ამიტომ, უფრო სოფლებში თავად ქსოვდნენ ჯემპრებს სხვადასხვა ზომის და ფორმის აჟურულ შალებს, კაშნეებს, თავსაბურავებს და სხვა... მახსოვს, როგორ ღებავდნენ ნაქსოვებს კაკლის წენგოში ხაკისფრად. მცენარეულ საღებავებსაც ხმარობდნენ – ენდროს, ხახვის ფურცელს... მინახავს, როგორ ჩეჩავდნენ ცხვრის შერჩეულ მატყლს საჩეჩელზე: სამკუთხა ფიცრისაგან შეკრულ საჩეჩელს ორი კუთხის შესართავთან სავარცხლის მსგავსი ლითონის მახათივით შვერილები ჰქონდა. თუ დაბლა იჯდა მჩეჩავი, ფეხებშუა მოიქცევდა საჩეჩელს, ცალ მხარეს გარეცხილი მატყლი ედო და მეორე მხარეს უკვე ხელის ზომის ფაფუკ ფთილებს ალაგებდნენ ერთმანეთზე. საჩეჩელზე სხვადასხვაგვარი მოძრაობითა და ხანგრძლივობით ჩეჩავდნენ და აფთილებდნენ, წმენდნენ ხიჭვებისგან და კორძებისგან. შემდეგ ძაფის სართავ ჯოხს – „თითისტარს“ – მსხვილ ბოლოსკენ წამოაცმევდნენ პატარა მრგვალ რგოლს – „კვირისტავს“. ჯამში ჩადებდნენ „კვირისტავის“ მხრიდან, მეორე დანვრილებულ ბოლოს კი აბზრიალებდნენ. მას შემდეგ, რაც ფთილას წვერს უპოვიდნენ, ჯოხს დაამაგრებდნენ. ნელ-ნელა ბზრიალით ცალ ხელში ფთილას წევდნენ ზემოთ ფრთხილად ძაფი რომ წამოსულიყო და თან არ გაწყვეტილიყო. მეორე ხელით კი ჯოხს ნელ-ნელა აბზრიალებდნენ, ახალ-წამოსული ძაფი ჯოხზე რომ დახვეულიყო. ბრუნვისას უნდა მოესწროთ, ძაფს თუ მატყლის-

გან რაიმე კორძი გაჰყვებოდა, იმის მოცილებაც.

ასე აგროვებდნენ ახალდართულ „ფთილა“ ძაფს, რომელსაც შემდეგ კვლავ კვირისტავიან თითისტარზე „ძახავდნენ“, ე. ი. გრეხდნენ ფთილის ძაფს, რათა სიმტკიცე და გამძლეობა ჰქონოდა, საქსოვად გამომდგარიყო.

სოფლებში ძირითადად თავის შეკერილ ფეხსაცმელს მოიხმარდნენ. ტექსტილის ნაჭრის რამდენიმე ფენას (ზოგჯერ ნახმარი ჩასაცმლის საღ, გაუცვეთავ ქსოვილსაც) იყენებდნენ საპირედ. გამოჭრიდნენ და რამდენიმე ფენას, ორი-სამი მილიმეტრის ზომაზე ზოლებად, წვრილად აგვირისტებდნენ. ამ ე. წ. „ჩუსტებს“, საცვეთ ადგილებზე – წინ ჭვინტზე და უკან ქუსლთან გადაბმის ადგილზე – ტყავის საპირე პატარა სამკუთხედს და ზოლს აკერებდნენ გამძლეობისთვის. შემდეგ სატვირთო ავტომობილის გამოყენებულ ძველ საბურავს ფეხის ზომაზე საძირედ გამოჭრიდნენ და უკვე უკან შეერთებულ საპირეს, საძირეს მიაკერებდნენ სადგისით და გასანთლული ძაფის დახმარებით.

სახლში კერავდნენ აგრეთვე, სასკოლო ჩანთებს. მამკაცები, ზოგჯერ არასამხედროებიც, შინელს ხმარობდნენ პალტოს მაგივრად. კერავდნენ „ტელეგრიკებსაც“ და იყენებდნენ. სოფლად კაბებს რომ იკერავდნენ, ხშირად უგროვებოდათ სხვადასხვა ფერის და მოხატულობის ნაკუნები. აი, ამ ნაკუნებსაც აკერებდნენ ერთმანეთს და საბნის გულებად იყენებდნენ.

მახსოვს ფართალს სახელდახელოდ, ხელ-მხარ-ცხვირზე ზომავენ.

არ ვიცი იქ ვინმეს შეუნიშნავს თუ არა (ყოველ შემთხვევაში მე არავისგან გამიგია) მაგრამ მე ყოველთვის მიკვირდა, როცა სოფლის თავზე საქონლის ნაფლოქვარში ლურჯ, მომწვანო, მოიისფრო და მენამულ ალმაცერ სპექტრად ელავდა წყალივით გამჭვირვალე სითხე, რომელსაც საშინელი ნავთის სუნი ჰქონდა. დღესაც ვფიქრობ, ზოგჯერ იმ მიდამოებში ნავთის მარაგი ხომ არ არის, ან რატომ არავინ აქცევდა ამას ყურადღებას. არც ბავშვებს მიუქცევიათ ამისთვის ყურადღება,

თუმცა ბოლო დროს აღარ შემინიშნავს.

და კიდევ, ლაშქხევს ზემოთ რომ გაუყვებოდი, ისე იყო ჩახერგილი ხეებით, გაუვალს ჰგავდა, მაგრამ ჩვენ, პატარა ბავშვები, მაინც ვძვრებოდით. საკმაოდ ზემოთ, იქ ერთი პატარა წყარო იყო დაგუბებული, მუქი ლურჯი ფერის, უფრო შაბიამნის ფერი და თან გამჭვირვალე იყო. ბავშვები ამ წყალს ვსვამდით მიუხედავად იმისა, რომ საშინლად მყრალი სუნი უდიოდა, ალბათ გოგირდის. უფროსებისგან გვსმენია, რომ მყრალია, მაგრამ ჯანმრთელობისთვის ძალიან კარგიაო. ამ წყაროს ფერმა ერთი რამ გამახსენა: ბავშვობაში დედამ რამდენჯერმე თონეში გამომცხვარი ლურჯი, საკმაოდ ლურჯი ფერის პური მომცა... მე გამიკვირდა, რატომაა ასეთი ლურჯი, მეთქი?! – ვკითხე, დედამ მიპასუხა: შვილო, ეს მახობელაო. ეს მახობელა პური გემოთი მაინც და მაინც არ გასხვავდებოდა ჩვეულებრივი პურისგან, მაგრამ, ალბათ, მის ფერსა და შემადგენლობას რაღაც განმასხვავებელი თვისებები ჰქონდა. ასევე, მახსოვს გამხმარ და შემდეგ დაფქვილ ალაოს პურს ღუმელის ფურნაკში რომ აცხობდნენ, ცოტა თხევადი ცომი იყო და ამიტომ თუნუქის ღუმლის ფურნაკის მართკუთხა მაღალ „შარონებში“ ასხამდნენ. ტკბილი ნამცხვარივით გამოდიოდა, ოღონდ რაღაც გემო და სუნიც დაჰყვებოდა. მე მაინც და მაინც არ მიყვარდა, მაგრამ ბავშვები ნამცხვარივით სანსლავდნენ. მე უფრო ფურნაკში გამომცხვარი და წითლად დაბრანული ყველის მოზრდილ ნაჭრებიანი, მუჭისოდენა მჭადის გუნდები მიყვარდა. ზოგჯერ ღორის შაშხის ნაჭრებსაც დებდნენ და არც ის იყო ურიგო.

კაკალი რომ შემოვიდოდა სოფლის ბავშვები სულ დამურული დადიოდნენ, კაკლისგული თავიდან ხომ რბილი იყო, ჟელესმაგვარი, ამიტომ როგორც კი შემაგრდებოდა, სანამ კაკალი დაიწყებდა დაკროლვას, წენგოს მოცილებას, ბავშვები უკვე ივსებდნენ უბეებს ასეთი კაკლით. დანას მუდამ თან დაატარებდნენ, სადმე ისე ისხდნენ თუ მიდი-მოდიოდნენ, უბიდან წენგოიან, ოდნავ შემაგრებულ ლებნებიან კაკალს კუჭავდნენ და მიირთ-

მევდნენ ან ვინმესთვის აგროვებდნენ. მართლა გემრიელი იყო ნედლი ნიგოზი. ნენგოიან კაკალს ჯერ ორად აპობდნენ დანით, შემდეგ ნეხევარსფეროებიდან ამოიღებდნენ ორლებნიან ნაწილებს, კანს აცლიდნენ და შეექცეოდნენ. ამასობაში სწავლაც იწყებოდა და შენუხებული მშობლები ჩხუბობდნენ გაშავებული ხელებით სკოლაში არ დაგიშვებენო, მაგრამ ეს დააკავებდა ბავშვებს?!

მე კუჭვა არ შემეძლო, მაგრამ ტუჩებზე მაინც ვისვამდი ნენგოს, გამიმუქდება და მომიხდება-მეთქი. მაგრამ ზოგჯერ მეტი მომდიოდა რადგან წასმისთანავე არ მუქდებოდა, კანი მეპრუნებოდა, მენწოდა და ზოგჯერ მიტყავდებოდა კიდეც.

კაკლის ბერტყვისას სოფელში არ მიხდებოდა ყოფნა, მაგრამ ერთხელ მაინც შევესწარი კაკლის ბერტყვას, ვხედავდი, როგორ მარჯვედ იქნევდა მბერტყავი კაკლის საბერტყ ხალას. ისე, რა ამის პასუხია და ბავშვობაში ისეთი მაღალი და გამხდარი ვიყავი (კაკლის ხალაც ბევრჯერ დაუძახიათ). თბილისში კი რამდენიმე ონავარი ბიჭი, რომ გავებრაზებინე, წეროს და ყანჩას მეძახდა. მე ვბრაზდებოდი და განვიცდიდი. რას წარმოვიდგენდი, რომ ჩემზე გამხდარი და მაღალი გოგონები პოდიუმზე მოიწონებდნენ თავს. მაშინ მოდელობა, ასე ვთქვათ, არ იყო მოდაში. მოდელებს მანეკენებს უწოდებდნენ და არც თუ ისე კარგი რუპუტაციით სარგებლობდნენ, – რატომ, არ ვიცი.

მაშინ ხომ მრგვალი ფორმები და ფერხორციანი ქალები იყო მოდაში, თეძოებდამშვენებული. მე კი ლავინის ძვლები როგორ დამემალა, არ ვიცოდი. მაღალი რომ ვიყავი, ზოგჯერ მოხრილი დავდიოდი, მეგონა, უფრო დაბალი გამოვჩნდები-მეთქი. თუ გამხდარი იყო ვინმე – „ფიცარივითააო“, ამბობდნენ, თუ ოდნავ მომსხო ტუჩები ჰქონდათ – „სამწვადე ტუჩები აქვსო“. ახლა ნემსებით და ოპერაციით იბერავენ ტუჩებს, და სულ დიეტაზე სხედან. მოკლედ, რომ იტყვიან „დრონი მეფობენ და არა მეფენიო“, ისეა.

სიგამხდრის როგორილაც შიშიც ჰქონდათ, იქნებ იმ დროისთ-

ვის მძვინვარე დაავადების – ქლექის გამოც. ამ დაავადებისას ხომ ძალიან იკლებდნენ წონაში, ხდებოდნენ. ზოგჯერ ვინმეს რომ „ამკობდნენ“, უთქვამთ, „რა გამხდარია, ქლექიანს, გავსო...“ ახლა სოფელშიც აღარ უნდათ ფერხორციანი რძლები. შემორჩა კი სარძლოებ-სასიძოები და საერთოდ, ახალგაზრდები სოფლად?! ყველა ქალაქში წამოვიდა ან საზღვარგარეთ გაემგზავრა, მსოფლიოს მოედვნენ. რა თქმა უნდა, ეს ცხოვრებაში და გაჭირვებამ მოიტანა, თუმც სხვა მიზეზიც უნდა არსებობდეს. მე ისეთ დროს შევესწარი, როცა ხანგრძლივი ომისგან გაჭირვებულ, გაჩანაგებულ ქვეყანაში ღირსების და თავმოყვარეობის, ზრდილობისა და სიდარბაისლის, პატიოსნების და გულისხმიერების დონე გაცილებით მაღლა იდგა სოფლადაც და ქალაქადაც. მართალია მაშინ საზღვრები ჩაკეტილი იყო და უცხოეთში გასვლა შეუძლებელი იყო, მაგრამ მანამდეც ხომ იყო დრო, როცა შეეძლოთ გასვლა და გადიოდნენ კიდეც, მაგრამ არა ასე მასობრივად. ერთეულები მიზანიმართულად მიდიოდნენ, უფრო სასწავლებლად და უკან განათლება-მიღებული ბრუნდებოდნენ. ახლა მთლიანად სოფლებია აყრილი, იქაური მაცხოვრებლები მოხუცთა მომვლელად ან შინამოსამსახურეებად ეწყობიან უცხოეთში. გულდასაწვეტი კი ის არის, რომ უკან იშვიათად ბრუნდებიან.

ოთხმოცდაათიან წლებში მოსახლეობამ ქალაქშიც და სოფლადაც საშინელი შიმშილი და სიცივე გადაიტანა, მაგრამ სულ მგონია, სოფლებში მეტი გასაქანი იყო მაშინ. მწვანილს მაინც მოიყვანდნენ თავისთვის და ხეს დარგავდნენ, რომელსაც დიდი მოვლა და შრომა არ უნდოდა; ხილის ნატრული მაინც არ ეყოლებოდათ ბავშვები ქალაქელებით.

ახლად დარიგებულ მიწის დიდ ნაკვეთებს, ზოგ შემთხვევაში გამართულ ვენახებს ან ხეხილის ბაღებსა თუ სახნავ-სათეს მიწებს მოვლა სჭირდებოდა. მოვლას თუ ვერ შესძლებდნენ, საკარმიდამოში თავისი საკმარისი ბოსტნეულის გარდა ერთი ან ორი ძირი კაკლის გამოყენებაც შეიძლებოდა საკმაზად სადილისთვის, ზოგი გაიყიდებოდა კიდეც. ორი პა-

ტარა გოჭი თუნდაც გაჭირვებით რომ გაეზარდათ საოჯახო პროდუქტების ნარჩენებით, მაინც შეღავათი იქნებოდა. რა თქმა უნდა დამატება დასჭირდებოდათ. ერთს თუ დაკლავდნენ მთელს ზამთარს ხომ გაჰყვებოდათ, მეორეს კი გაყიდდნენ და ცოტაოდენ ფულს იშოვიდნენ.

პრივატიზაციის დროს, როგორც კი ქალაქად გადაეცათ ბინები საკუთრებაში, სოფლადაც ხომ მიწები შემოემატა მოსახლეობას, მანამდე საკუთრებაში არსებულ მიწების მეოთხედიც რომ დაემუშავებინათ, ასე თუ ისე ოჯახებს უზრუნველყოფდნენ. მე, გამოცდილ სოფლელებს ვერაფერს ვასწავლი, მაგრამ იმის თქმა მინდა, რომ თუ ამ გამოუცდელმა რაღაც გზების ძებნა დავიწყე გაჭირვებიდან გამოსასვლელად და ვიპოვე კიდეც. სოფლის მკვიდრებს ხომ გაცილებით მეტი ცოდნა, გასაქანიც ჰქონდათ, მაგრამ...

იქნებ როგორღაც და რატომღაც გული აუყარეს სოფლის ხალხს, ხელი ჩააქნევინეს და ამიტომაც ველარ დაუდეს შრომას გული. ქალებმა საზღვარგარეთ წასვლის გზა გამონახეს. შვილების მოვლა, აღზრდა და მათ გვერდით ყოფნა, რაც ყველაზე მეტად იყო საჭირო ბავშვების პიროვნული ჩამოყალიბებისთვის უკანა პლანზე გადავიდა.

მე მაპატიეთ, თუ ჩვენი ქვეყნისთვის ძნელბედობის ჟამს ქალაქად და სოფლად თავის გატანისა და გადარჩენის გზა სწორად ვერ დავინახე. მაგრამ ჩვენი ოჯახის შესახებ ერთი რამ მინდა მოგახსენოთ: იმ ავადმოსაგონარ ოთხმოცდაათიან წლებში ჩემს სიძეს – გადასახლება მოუხდა რაიონში. სიძე ტრადიციული ექიმების ოჯახიდან იყო, მეოთხე თაობის ექიმი. მისი ბებია სამედიცინო ინსტიტუტის დამთავრების შემდეგ განაწილებით კახეთის ერთ-ერთ ქალაქში გააგზავნეს. მაშინ ხომ თავად ინსტიტუტი ანაწილებდა კურსდამთავრებულებს სამუშაოდ, ძირითადად რაიონებში. ბებია კარგა ხნის მუშაობის შემდეგ, იქვე დასახლდა, მეუღლეც ექიმი გახლდათ და ისიც გადავიდა თბილისიდან იმავე ქალაქში. ჩემი სიძე სწორედ ბებია-ბაბუასეულ მიტოვებულ სახლში დაბრუნდა მეუღლით

და სამი მცირეწლოვანი შვილით. ქალაქში დაბადებულ-გაზრდილ ცოლ-ქმარს სოფელთან არასოდეს შეხება არ ჰქონია და მაინც გადასახლდნენ რაიონში, სადაც არც წყალი იყო, არც შუქი. წყალს შორიდან ეზიდებოდნენ ყოველდღე დიდი ბალონებით. ლამფა ენთოთ და პირველ სართულზე თუნუქის ლუმელი ედგათ. ეს ხდებოდა რამდენიმე წლის განმავლობაში. წინ საკარმიდამო ნაკვეთში ყველანაირი მწვანელი, კიტრი, პომიდორი მოჰყავდათ. წყალი თვეში რამოდენიმეჯერ მოდიოდა ორი-სამი საათით. თან რწყავდნენ, თან ინახავდნენ წყლის რეზერვუარში. კრუხიც კი დასვეს ერთხელ თვრამეტ კვერცხზე, თექვსმეტი წინილა გამოიჩეკა. მართალია, ყველა მოპარეს, მაგრამ ხომ ცდილობდნენ?! ზამთრისთვისაც იმარაგებდნენ კომპოტ-კონსერვებს, ვაზის ფოთოლს ბეჭდავდნენ სატოლმედ ზამთრისთვის, ტყემალ-საწებლებს ამზადებდნენ და ასე გაჰქონდათ თავი, იმ მიძიმე წლებში. მახსოვს, მიწაც კი აიღეს იჯარით და მზესუმზირა მოიყვანეს ორჯერ. ხორბლის დათესვაც უნდოდათ, მაგრამ ქალაქელ კაცს, სოფლის მეურნეობაში ნაკლებად გათვითცნობიერებულს, მაინც და მაინც მომგებიანად ვერ გამოუვიდა და ამიტომ თავის პროფესიას დასჯერდა.

უქმე დღეებსა და შევებულების დროს მიწევდა მათთან ჩასვლა. ერთხელ, მახსოვს, მეზობელი შემოვიდა და საუბარში ვკითხე, თქვენ ხომ ნაკვეთებიც გაქვთ და იქიდან, არანაირი შემოსავალი არ გაქვთ, მეთქი? კი, ვენახები გაგვინაწილეს, გამართული ვენახი, მაგრამ ალაზნის პირზე არის და ვერ ვუვლითო. კრეფის დროს ჩავდივართ, ვკრეფთ და მოგვაქვს, მაგრამ მოვლით ვერ ვუვლით, შორიაო. ვენახიც აღარ იძლევა იმდენ მოსავალს, რადგან მწარე ძირებზეა დამყნული, ძირები ნამოვიდა უკვე და ბალახმაც გადაფარა ვენახიო.

ცნობილია, რომ ერთ დროს საქართველოში იმდენი ხორბალი მოჰყავდათ, ქვეყნის გარეთაც გაჰქონდათ გასაყიდად, არც ტექნიკა იყო მაშინ და არც არანაირი შეღავათი არსებობდა. ხარებიც კი არ ჰყავდა ყველას, მაგრამ მორიგეობით, ალბათ, მთვარიანი ლამის განმავლობაში გუთნით ხნავდნენ,

ფიზიკურად ძალიან უჭირდათ და ძნელიც იყო იმ მინების დამუშავება... მითუმეტეს, ხელმოკლე გლეხებისთვის, მაგრამ ასე გულხელდაკრეფილი ხომ არ ისხდნენ...

ადრე ბაზრებში გამყიდველი გლეხი არასდროს ატყუებდა ნონაში ან ხარისხში მყიდველს, არც თვალებს უბრიალებდა პატარა შევაჭრებაზე. ახლა გლეხების მაგივრად გადამყიდველები არიან. ერთი პერიოდი უსასწოროდ აღარავინ დადიოდა ბაზარში, ისე უღმერთოდ იტყუებოდნენ, თან ისე ეჭირათ თავი, ვერც გაუბედავდი რამეს, ან დაგცინებდნენ ან გაგლანძლავდნენ. ახლა შედარებით შეიცვალა მდგომარეობა, ისე აღარ ცრუობენ, თუ შეევაჭრე, „სამაგიეროდ მე ნონაზე არ ვმუშაბო“ – პასუხობს. ნონაზე მუშაობა – ნონაში მოტყუებას ნიშნავს.

ძალიან შეიცვალა ადამიანთა ურთიერთობები. ყოფის, მეტყველების კულტურა და ზოგადად რაღაც წილად ზნეობაც კი.

ამ ოცდაათწლიანმა ქაოსმა, გაცრუებულმა იმედებმა ყველა სფეროში დაისადგურა. უწესრიგობამ, უიმედობამ, უსამართლობამ, ძალმომრეობამ, ღირსების შელახვამ შეცვალა ქალაქური ცხოვრების სახეც, რა თქმა უნდა, მეტ-ნაკლებად, მაგრამ მაინც.

როცა ადამიანი თავის გადარჩენაზე ფიქრობს ზნეობრივ-მორალური ფასეულობები ცოტა ხუნდება.

ქალაქური ცხოვრების სახე იმიტომაც შეიცვალა, რომ სოფლებიდან თუ რაიონებიდან ერთბაშად წამოსულმა დიდმა მასამ და ყოველნაირად გაუსაძლისმა პერიოდმა თავისი ასახვა ჰპოვა. უწინ მახსოვს, სოფლის მოსახლეობას პასპორტებს არ აძლევდნენ. ეს რა თქმა უნდა, ადამიანის უფლებების შეზღუდვა იყო, მაგრამ მაშინაც უჭირდა ეკონომიკურად ალბათ, ჯერ ახალ რელსებზე გადაყვანილ ქვეყანას – ჩვენთვის მოსაწონს თუ არ მოსაწონს... და შემდეგ, კი ომგამოვლილ, ომისგან შეჭირვებულს, ამიტომაც იყო შეზღუდვა პასპორტებზე. მაგრამ ყველას არ ზღუდავდნენ. ძირითადად, ვინც სასწავლებლად ჩამოდიოდა ან ფაბრიკა-ქარხნებში სამუშაოდ, ასევე, არსებობდა

თბილისში დროებითი ჩანერაც.

ამიტომ, მხოლოდ მიზანმიმართულად ჩამოდიოდნენ და არა მასობრივად. მკვიდრდებოდნენ, ქალაქურ ყოფას ითვისებდნენ და ენერგობდნენ ქალაქურ ცხოვრებაში. ხშირად ქალაქელებს კულტურით, განათლებით, მდგომარეობით ენეოდნენ და უსწრებდნენ კიდეც. ერთეულები დიდ, ქალაქურ მასაში ითქვიფებოდნენ. აქ უკვე თავად ქალაქი სთავაზობდა ქალაქური ცხოვრების წესს. ჩამოსულთა მონდომება, ნიჭი და შრომისმოყვარეობა ხშირად აყალიბებდა მათ მისაბამ პიროვნებებადაც კი. ახლა სულ სხვა მდგომარეობაა. თითქოს პირიქით ხდება: ლამის თავად უკარნახონ ცხოვრების წესი... იგრძნობა კიდეც არაგეგმაზომიერი მონყდომა, ე. წ. ურბანიზაცია ქალაქურ ცხოვრებაში.

ჩანერის ინსტიტუტის მოშლაც უკვე აღარ ზღუდავს და ვეღარც ამცირებს მოზღვავებულ ნაკადს. ქალაქმა ვეღარ შეძლო ამ ხალხის ქალაქურად მოქცევა. არც მთავრობა იღებს საამისოდ რაიმე ზომას. არ ინტერესდება მათი ცხოვრებით და ერთიანად აყრის მიზეზებით. არადა, სოფლების დაცლა ტრაგედიაა.

რა თქმა უნდა ზოგიერთი შეზღუდვა, მაგალითად ის რომ ახალციხეში, აბასთუმანში და საერთოდ მესხეთ-ჯავახეთში საშვის გარეშე ვერ ნახვიდოდი, საკუთარი ოჯახის წევრის დაკრძალვაზეც კი, და ეს საშვი ყოველ წასვლაზე იყო საჭირო და აუცილებელი. ეს საკმაოდ დისკომფორტს უქმნიდა ხალხს, მაგრამ ასეთი კანონი იყო მაშინ.

ადრე სოფლის მაცხოვრებლებს გარდა იმისა, რომ პასპორტებს არ ურიგებდნენ, გამონაკლისი შემთხვევის გარდა, პენსიაც არ ეძლეოდათ ხრუშჩოვის რეფორმამდე. ნ. ს. ხრუშჩოვმა კოლმეურნეობები გააუქმა და „სოვნარხოზებად“ – საბჭოთა მეურნეობად გარდაქმნა. ადრე თუ სოფლის მოსახლე კოლმეურნე მთელი საერთო მოსავლიდან თავის გამოიმუშავებულ წილს ნატურით იღებდა, რეფორმის შემდეგ გლეხებიც ხელფასზე გადავიდნენ. მანამდე, როგორც აღვნიშნე, ხელფასი

და პენსია არ არსებობდა სოფლად. კუთვნილ ნაკვეთებზე რა მოსავალსაც მოიწვედნენ, ან შინაური ცხოველებით ისარგებლებდნენ კოლმეურნეები, საერთო წლიური ჭირნახულის ნატურით მიღებულ წილთან ერთად ამას კმარობდნენ.

ადრე სოფელი დიდი ძალა იყო. ის ასაზრდოებდა ქალაქს. სოფელმა ბევრი რამ შემოინახა ღირებული, მარტო ქართულ ტრადიციებს არ ვგულისხმობ. სოფელში მეტი სისუფთავე და სიხალასე იყო. ამასთან ერთად ბევრი ჩვენი დიდი და სასიქადულო ადამიანი სწორედ სოფელში დაიბადა. ნიჭმა ხომ თავისი ჰქნა, ხომ გამოიკვლია გზა. ნიჭთან ერთად ადამიანს წინსვლაში დიდად ეხმარება შინაგანი კულტურა. სოფლიდან წამოსულ გამოჩენილ მოღვაწეთა დიდი ნაწილი მეტრებადაც კი გვევლინებიან ამა თუ იმ სფეროში. ნიჭს საფუძვლად უდებდნენ უდიდეს შრომისმოყვარეობას, დიდ მიზნებს ისახავდნენ და კიდეც ანხორციელებდნენ. ეს მიზანი, ნიჭსა, შრომისმოყვარეობასა და კეთილსინდისიერებაზე იყო დაფუძნებული და ამიტომაც იყვნენ ასე პატივცემულნი, აღიარებულნი და სამაგალითონი. დიახ, იყვნენ სამაგალითო და მისაბაძი ადამიანები და ხალხიც მიაგებდა ღირსეულ პატივს. ახლაც არიან ასეთები, თუმცა არ ჩანან. მართალია, ხალხი ყველას ეჭვის თვალით უყურებს. საერთო იმედგაცრუების ფონზე, მაგრამ მალე მათი დაფასების დროც მოვა.

ახლა ყველა პოლიტიკას ეტანება. ვინც როგორ მოახერხებს და რამდენზე „გაიქაჩება“. ქმნიან უამრავ პარტიას, მთელი ძალღონით ცდილობენ, ხალხთან თავი გამოიჩინონ და ამ მცდელობას პრობლემურ საკითხებზე გაუთავებელი ლაპარაკით და დაპირებებით გამოხატავენ. თუ როგორმე მოახერხეს პარლამენტში მოხვედრა, შემდეგ იწყება საამური და უზრუნველი ცხოვრება, ყველა მიმართებით ინთება მწვანე შუქი. უჩნდებათ ახალ-ახალი ამბიციები. თუ პარლამენტში შესვლა ვერ მოახერხეს, ასეთი ადამიანები ოპოზიციურ პარტიებშიც კარგად გრძნობენ თავს. აქვთ დაფინანსება და ნორმალური პირობები ჩვეულებრივ „მოკვდავებთან“ შედარებით. საკუთარი პროფე-

სიით მუშაობას ასეთი პოლიტიკოსობა ურჩევნიათ...

საქართველო პატარა ქვეყანაა, მაგრამ რამდენი კუთხეცაა, იმდენი განსხვავებული წეს-ჩვეულებაა, ამა თუ იმ საგნის, პიროვნებისა თუ მოვლენის აღმნიშვნელი სპეციფიური სიტყვა და ტერმინი არსებობს. ასევე, ზედმეტსახელები, შემოგთავაზებთ ქართლში გაგონილ სხვადასხვა გამოთქმას. სოფლის მაცხოვრებელ ხანდაზმულთ, რა თქმა უნდა, უფრო მეტი ეცოდინებათ. მაგალითად:

„საიუზსტრანი“ – რაიონებში დამავალ ავტობუსებს ეძახდნენ.

„დელექტორი“ – დირექტორი

„ბაშფორტი“ – პასპორტი

„ბრიგადელი“ – ბრიგადირი

„ხილურგი“ – ქირურგი

„ჩილუქი“ – წინდა

„დობტური“ – ექიმი

„ზაოდი“ – ქარხანა

„პროკლოვი“ – პროკურორი...

მოლოზანი – მონაზონი

ასევე თავისუბრად წარმოთქვამდნენ დაავადებებს და ორგანოებს.

მაგალითად:

„ჭაჭები“ – თირკმელები

„ფერდი“ – გვერდი (ფერდები მტკივაო)

„ხორველა“ – ქოლერა

„ჭლექი“ – ტუბერკულოზი

„ჭვალი“ – ჩხვლეტა (ჭვალი მადგასო).

„ქარები“ – რევმატიზმი

„ჯიგარი“ – შიგნეული

„კანჭი“ – წვივი

„ყანყრატო“ – საყლაპავი მილი

„კინკრიხო“ – თავკისრის მიმდებარე ადგილი

„კუკუზნაკი“ – კუდუსუნი

„არაქათი“ – ძალა, ენერგია.

„მაჭიკი“ – კუჭი საქონლის

ასევე:

„ტანტარა“ – უქვედასაცვლო

„ჩოხაფლეთია“ – მოუწესრიგებელი ბავშვი

„მორბედი“ – დასასაქმებელი ასაკის ბავშვი

„პადრუკები“ – ქორწილში ქალ-მაყრები

„თალხნი“ (თალხნად მაქვსო, – თავიუსუფლად მაქვსო) ე. ი.

თავისუფლად.

„ხიხრიკაობა“ – ადრე გაზაფხულზე, ზამთრისთვის მომარაგებულ საკვების ამონურვისას – დროებითი კრიზისი, ახლის შემოსვლამდე.

„ბაქმაზები“ – სხვადასხვა სახის მცენარეული სოუსი

„ხოხოზიკი“ ან ხორავიჭი“ – ქონისთვის გადამდნარი ღორის მსუქანი დაბრანული ნაჭრები

„ნაგერალა“ – წინა წელს აღებული შემდეგ მიწაში ჩარჩენილი მოსავლიდან ამოსული ბოსტნეული.

„აჯილა“ – ცხენის მაგივრად, ზნეობრივად და ფიზიკურად გაუნონასწორებელ, აშვებულ ქალს ეძახდნენ.

„ჩარბუზანა“ – ერთად თავმოყრილთა ღიზღიზ-ხორხოცი – „ეს რა ჩარბუზანა გაგიმართავთ?“

„ბოლდარა“ – უმეტავალყურეოდ, განუკითხავად გაჩანაგება-განიაგება, არეუდარევა – „რას გააბოლდარეთ აქაურობაო?“

„ადათი“ – ხალხში დაკანონებული წეს-ჩვეულება

„ოდოში“ – ჭყინტი სიმინდის ტარო

„დოშაკი“ – ლეიბი

„ჭავლი“ – გარდა წყლის ნაკადისა, ლითონის ან ხის ნანეცტებულ შვერილსაც უწოდებდნენ.

„ჭვინტი“ – ფეხსაცმლის წინა წვერი (ცხვირი).

„ნატამალი“ – რაღაც, ნაწილი, ან გარკვეული ნაწილი, (მემ-

კვიდრეობა-შთამომავალზეც ითქმის).

„ილაჯი“ – სასიცოცხლო ძალა, ენერგია.

„იშტა“ – განწყობითი სურვილი, „ახლა ისეთ იშტაზე ვარო“;

„ჯეელი“ – ახალგაზრდა;

„მაყუთი“ – ფული;

„ლაჯი“ – ბარდაყი;

„ხალა“ – კაკლის საბერტყი.

თუ ვინმესადმი წყრომას გამოხატავდნენ ქართლის ამ სოფელში ასე მიმართავდნენ:

„შე ოჯახქორო“, „ოჯახკეტიანო“, „ღმერთგამწყრალო“, „კეთილძაღლო“, „სახლ-კარ კეტიანო“, „მკვდარძაღლო“, „ღმერთძაღლო“, „შე კერაგაციებულო“, „შე კერაგაცხელებულო“, „სულძაღლო“, „სულკეტიანო“, „კურკინონიავ“ (ძუნწს მიმართავდნენ ასე).

რა თქმა უნდა, არც ესენი ჟღერს საამურად, ან კი სალანძღავი სიტყვა როგორ იქნება საამური, მაგრამ დღეს რომ სამსართულებიანი გინება ისმის ყოველ ნაბიჯზე და არც ბინძურ სიტყვებს ერიდებიან, ეკრანიდანაც კი, მსგავსი რამ არც მაგონდება და არც გამიგია არასდროს.

მახსოვს, უკიდურესად გამწარებულის ყველაზე საშინელი გინება ასეთი იყო: „ჰაი, ძაღლებს დავაკლამ (ამის და იმის) მამა-პაპას საფლავზეო“.

მაშინდელი გავრცელებული სახელები იყო: კოლა, წყალობა, გოლა, ქუჯი, პელო, გერისო, ღვთისო, მაკინე, თეკლე, კატო, მათე, თომა, ვარდო, კეკე, მართა და სხვა.

ამ უზნის მაცხოვრებელთა ზედმეტი სახელები: „ბაბრა“, „ჭიჭილო“, „დედუნა“, „ტრუნჭა“, „ლენდერა“, „ხამფერა“, „ფანდურა“, „კვირმა“, „ნეკერაული“, „ტადა“, „მინახულე“, „ყვიციანი“, „ოსე“, „ტამაზი“ – (აქ ქალის სახელია).

სახმარი ჭურჭლის სახელები: ვარცლი, გობი, გეჯა, გორდა, ორომი, თუნგი, ჩაფი, კოკა, ხელადა, სურა, დოქი, თანგირაქვაბი, კეცი, ცხრილი, ქოთანი, სამტკეცი საცერი, სადღვებელი,

საარყე ქვაბი, „ასტამი“, ზედადგარი, ჩანახი, გოდორი და სხვები.

ასევე: საურველი, აპეური, ტაბიკი, ყავარი, ფინალი, ხალა, არტახი, ლახტები, თახჩა, განჯინა, „ნავი“ (სანნახელი), „ამბარი“ (ბელელი), ჩინჩხვარი, ახო, ფერდა, კალო, ტიკი (კუპრით დამუშავებული ცხოველის მთლიანი ტყავის ჭურჭელი), მაჭიკი, „ბაჩონკა“ (ხის თამასებისგან შეკრული სამგზავრო პატარა კასრი სახელურით), ტაბლა, როდინი და სხვა.

ყველაფერზე, რაზეც აქ ვისაუბრე, როგორც მოგახსენეთ, ძირითადად ერთი სოფლის მაგალითზეა დანახულ-გადმოცემული, თუ იმასაც გავითვალისწინებთ რომ სოფელში არ მიცხოვრია, ალბათ ბევრი რამ, არანაკლებ საინტერესო და აღსანიშნავი გამომჩნა.

წარმომიდგენია ამ პატარა, მაგრამ მრავალფეროვან და მრავალკუთხოვან ქვეყანაში რამდენი და რამდენად საინტერესო ყოფითი წესჩვეულებები და ტრადიცია – რიტუალები არსებობდა სულ ახლო წარსულში, რაც ბევრ არამართო ხანდაზმულთ, შუა ხანს გადაცილებულებსაც ეცნობათ და ემახსოვრებათ.

ჩემი ბავშვობის სოფლის სურათები

ო, როგორ მიყვარს გახსენება ჩემი ბავშვობის,
გაზაფხულიდან შემოდგომამდე არდადეგები
სოფელში ქართლის,
ნაკვერჩხალებზე შემწვარი სოკო ფოთლოვან ტყეში
და, შებრანული ოდოშების ნაზი სურნელი.
ფეხებშიშველი სიარული ორღობეებში,
ყანაში ჩუმად შეპარული ცერცველასათვის,
უბეები კი გავსებული დაკროლილ თხილით.
მეველის შიში მოპარული სიმინდის და ყანის თელვისთვის,
კაკლის კუჭვისას წენგოსფერად შეღებილი ტუჩების ფერი,
– მწყრების ქვითქვითი,
რიკულებიან აივანზე ზაფხულში ძილი,
ყანებიდან და მინდვრებიდან მონაბერი ნიაგი გრილი,
და მოტანილი მუსიკის ხმა კუტკალიების თუ,
ორკესტრები ჭრიჭინობლების
რომელსაც ერთვის აივნის პირად ჩამავალი მდინარის ხმა
თუ, ბანი ხევის
ღირიუორია–ზაფხულის ღამე, მასტრო დიდი თიბათვის ღამის,
მოგონებებმა ისე გამართეს, წლები წამართვან
ნაგროვნი ღამის,
მდინარეებზე ანწლის ღერებით დაგუბებული გუბელები
ჩახრიალები,
სურათებია ჩემი დროის ბავშვობისა და, სოფლის
ქართლის.
სიმინდისათვის დაწნული ჯინი და მარგილებზე ჩამოცმული
ქოთნების რიგი.
შემოდგომაზე მარნის ქერზე დაკიდული ჯაგნები და აკიდოები
ტოტები კომმის,
ხახვისა და ნივრის გალები თუ კიდობანში დამწიფებულ
გროვები ზღმარტლის.
გიხტუნავიათ,
შემოდგომით საბძლის ძელიდან თივას და ბზებში,

დაგიღევიათ ტყეში პირქვე მწოლს მდინარის თუ ნაკადულის
ანკარა წყალი,
გამოგიხდიათ დიდ, სიბ ქვაზე ნაძვის კოკობა,
ან გიჭამიათ, თივის ღერზე აცმული მარწყვი,
გითამაშიათ, ან გიყურებიათ დანაობისთვის.
გიკენჭავიათ მდინარის პირას ან ხეების ჩრდილში
წვიმის მოსვლისას ფეხსაცმელი თუ გაგიხდიათ,
მწვანე ბალახზე ან გზა შარაზე ფეხებშიშვლებს
თუ გაგივლიათ,
ასკილის ტოტის სალამური თუ გაგითლიათ,
ან მაყვლოვანში ხელპირი თუ გაგიმურიათ,
თუ გაგიფცქვნიათ, გიგემიათ, სახრით ნაცელი ნარეკალები,
გიკეთებიათ ყაყაჩოსგან დედოფალები,
შეგიკვრიათ კი სათონე ფიჩხი თხილის წენელებით,
ან გიძებნიათ ჭანჭურებზე თეთრი ბოყვები.
არ გშინებიათ, ქუხილისა ტრიალ მინდორში
ან წვიმებისას – ადიდებულ მდინარეთა ზათქის, ღრიალის,
ასდევნებხართ ციცინათელებს ღამის წყვდიადში
თუ მოგყოლიათ პირში გემო ასკილის ფურცლის.
ან შემოდგომის პურის ცხობის დამთავრებისას
თონეებში რომ ჩაუდგამთ ღოღნოშოების,
ტყემლებისა და ჭანჭურების
დიდი ქილები,
თეთრ-ნაცრისფერი თათრული გოგრა თუ
შავ-ყვითელა ჭრელი კვახები
მეორე დღეს კი მიგირთმევიათ თიხის ჯამებით ქლიავის წუა,
და ბაქმაზები.
მომდევნო დღეს კი ეზო-მიდამო გავსებულია
ტყლაპის ფიცრებით,
გათუთქულ კერკის წნული ლასტებით.
ბავშვებისათვის სადგისით ხვრეტენ დაკროლილ კაკლებს,
რათა აუბან
კრიალოსნად ძაფზე აბმული
მძივ-ხრიალები.

ღამე ყინცურა ხევში

ყინცურა მოანგრევს ხმაურით მიდამოს
ჭინკები ნავარდობენ ხევში,
ციცინათელები არღვევენ უკუნეთს
ჭინკებს უძვრებიან თმებში.
უსურვაზების ჰამაკში ნებივრობს
მაისის ღამე და მთვარე.
მიკიოტს შეუძრავს კივილით მიდამო
სიზმრებში ეყვინთა ღამეს.
სიბ კლდეებს გაურბის ყინცურა სრიალით
ჩახრიალებზე ეშვება ზათქით,
სად გარბის ასეთი თავგამოდებული
თავის დაღწევას რად ცდილობს ღამით.

სოფლურ სოფელში

სოფელში მინდა, ტყის პირეთში
ან, ტყესთან ახლოს
ხის ძველი სახლით,
წარმოსკუპულს ქვითკირის
სადგომს,
ლამაზ აივნით, რიკულებით,
სამერცხულებით,
რიკულებს ზემოთ, არშიებით,
ხის მაქმანებით.
სადმე ახლოს რომ ნაკადული
მორაკრაკებდეს
ან გვიან ღამით მდინარის ხმა
მოხმინაობდეს.
ზაფხულის ხვატში მონაბერი
სიო მინდვრიდან
ყვავილთა სურნელს ანიავებდეს
იმავე მინდვრიდან გვიან ღამით
კუტკალიების,
თუ ჭრიჭინების ხმა ხმიანებდეს
ორლობებში გაბნეული ფშატის ხეები,
სასიამოვნო სურნელს აფრქვევდეს,
აივანზე ძილს, ვარსკვლავებით მოჭედილ ცის ქვეშ
– აბა მითხარით, რა უნდა ჯობდეს
დილა სისხამზე ნახირის ხმა,
მენახირის შეძახილები,
სოფლური დილის გათენებას
ასე გვამცნობდეს.

მერცხლები ხომ გრუნდებიან თავის გუდაში

მიტოვებული ზამთრის სოფელი
თეთრი სუდარით დამშვენებული
თოვლის კუბოში ჩასვენებული
მკვდრულ სიჩუმეში გარინდებული
საკვამურები უკვამლობით
გაუქმებული
ეზო-ყურე კი უძალობით
დადუმებული
არც გადაძახილ-გადმოძახილი
არც სატირალი და არც ქორნილი,
დავინწყებული მამლის ყივილი.
ბევრის მნახველი ოდა სახლები
აქა-იქ უკვე ნასახლარები
ჭირის და ლხინის გადამტანები
მოლოდინებით განანამები
ზამთრობით ბოქლომ-ჩარაზულები
ეჭვით ელიან განაბულები
ნეტავ თუ მოვლენ უმადურები
ჩვენ უბეებში გამოზრდილები
.....
მერცხლები ხომ ყოველთვის ბრუნდებიან.

ყინვისის წმინდა ნიკოლოზის ტაძარი

მზე ჩაუგორდაო
თითქოს კალთაში
მწვანით შემოსილ მთებს,
ცისკენ მიმავალ მუქ სიმწვანეში
თეთრი გუმბათი თვლემს,
ყინვისის ტაძრის წმინდა ნიკოლოზს
დიდი ნათელი სდევს,
მის გარეშემო კედელ-კუთხეებს
ჩუმი ამბორი ცვეთს.
საკურთხეველთან დადგმულ შანდლებში
წმინდა სანთელი ღვენტს,
ძველი ფრესკები დიდი თამარის
კვლავ ინარჩუნებს ფერს,
თავისი ქვეყნის წაბორძიებას
ისავ ავედრებს ღმერთს.

ოთხმოცდაათიანი წლები

ოთხმოცდაათიანი წლების მძიმე ყოფას უკვალოდ არ ჩაუვლია. მდგომარეობის ასე თუ ისე გამოსწორების შემდეგაც. ეს აისახა ადამიანების ფსიქიკაზე და ამ პერიოდის საერთო ჯანმრთელობაზეც. ბევრის სიცოცხლე შეენირა. ზოგს ქვეყნის დატოვებაც მოუხდა შიმშილის, სიცივის, უსამართლობის, განუკითხაობის, დაუცველობისა და კიდევ მრავალ მიზეზთა გამო.

ქუჩაში თვეობით ეყარა მთებად დაგროვილი ნაგავი. ნაგავში ადამიანები იქექებოდნენ. ნაგვის გროვები კი უამრავი იყო, თითქმის ყოველ ნაბიჯზე და განსაკუთრებით მასივებში. მომრავლებული – ვირთხები სახლში გვივარდებოდნენ. მეთოთხმეტე სართულზე ერთ ოთახიანი ბინები გამჭოლი არ იყო. ცხელ ზაფხულში გაგრილებაც და ორპირით ბინის განიავებაც შესასვლელი კარის გაღებით იყო შესაძლებელი. დიდი ვირთხა ერთხელ მეთოთხმეტე სართულის ბინიდან სამეზობლოს დახმარებით ძლივს გამოდევნეს. საერთოდ საშიში იყო ღია კარის მცირე ხნითაც კი უმეთვალყურეოდ დატოვება.

რაც შეეხება განათლების საქმეს, სრული ქაოსი იყო. ლამის ყველა სადარბაზოში უმაღლეს სასწავლებელს ხსნიდნენ, ლიცენზირებულს თუ ულიცენზიოს, მთავარი ფულის შეტანა იყო და არა სწავლება. თან ამ სასწავლებლებს ხშირ შემთხვევაში უნივერსიტეტებს და მგონი აკადემიასაც კი არქმევდნენ. ნებისმიერი ფაკულტეტის დიპლომს, სახელმწიფო უნივერსიტეტისაც კი, მიზერულ ფასად სთავაზობდნენ გამყალბებლები, რა მანქანებით ახერხებდნენ არ ვიცი. აგრეთვე ვადამდელ პენსიის დანიშვნას და ინვალიდობის დამადასტურებელ საბუთს, ფასს კი ჯგუფების მიხედვით ადებდნენ, და არცთუ ძვირს.

მანამდე კი, სსრკ-ის არსებობის ბოლო ათწლეულში, რუსეთში თანდათან მოიშალა საზოგადოებრივ-სახელმწიფო-ბრივი წესრიგი. კანონების უგულვებელყოფა და გვერდის ავლა ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა ბევრ სფეროში. რუსეთის რიგ

ქალაქებში უმაღლეს სასწავლებელში მოსაწყობად მასობრივად ჩადიდნენ ახალგაზრდები საქართველოს სხვადასხვა რაიონიდან და სოფლიდან. მოწყობა „ჩანყოფით“ მიზერულ ფასად ხდებოდა. იმასაც ამბობდნენ, ამისთვის ერთი ყუთი კონიაკიც საკმარისი იყო. მაშინ ქართველები კონიაკებით მართლაც აგვარებდნენ საქმეს „დიდ რუსეთში“. და ეს ყველამ იცოდა. თუმც მოწყობას – ალბათ ცოტა მეტი ჭირდებოდა.

მთავარი იყო რუსული დიპლომის მიღება და რადგან სტუდენტების ერთმა ნაწილმა სალაპარაკო რუსულიც არ იცოდა გამართულად, ამიტომ ქართველებს მასობრივად შეჰყავდათ ბავშვები რუსულ სკოლებში. ამავე მიზნით საბავშვო ბაღებშიც კი რუსულ ჯგუფში შეჰყავდათ პატარები. ხშირად ქართველები იმდენად ჭარბობდნენ, რომ რუსი ბავშვები ძლივსლა აგებინებდნენ სათქმელს მშობლებს რუსულად.

საბჭოთა სისტემის დაშლის შემდეგ ხალხი უზარმაზარი სსრკ-იდან სულ თბილისის უმაღლეს სასწავლებლებში ჩარიცხეს, მაგრამ, რადგან სრულფასოვანი სწავლება არც აქ იყო, იმ დროის კურთსდამთავრებულთა უმეტესობა უცოდინარი იყო, ამბიციაც კი დიდი ჰქონდათ, რადგან დიპლომს ფლობდნენ. ბევრი მათგანი საკმაოდ კარგადაც მოეწყო სამსახურში პროტექციით, ფულით... მაგრამ ცოდნას მოწყურებულ-მოწადინებულის ბევრი იყო. ახალგაზრდების ეს ნაწილი გულმოდგინედ სწავლობდა საქართველოშიც და რუსეთშიც. მათი განათლების მაღალი დონე მალევე მჟღავნდებოდა.

ოთხმოცდაათიან წლებში ასეთი კურიოზი მოხდა: საზღვარგარეთ მივფრინავდი. აეროპორტში მგზავრთა სიხალვათე იგრძნობოდა, ფრენა რამდენჯერმე გადაიდო. იმის გამო, რომ თვითმფრინავი არ შეივსო ხალხით, შიგადაშიგ ეკიპაჟის მომსახურე პერსონალი მგზავრებს ჩამოუვლიდა და სთხოვდა რომ მათ რეისს გაჰყოლოდნენ და მერე გადამჯდარიყვნენ მათთვის სასურველი მიმართულებით. ეს გაუგონარი ამბავი იყო. გაფრენა იმდენ ხანს დააგვიანეს ვიდრე თვითმფრინავი მართლა არ „გაიძეძგა“ ხალხით და ბარგით. სამწუხაროდ, ჩაფრენიდან

კარგა ხნის ინტერვალის შემდეგ მიმავალ მატარებელსაც ვე-
ლარ მიეუსწარიო. მატარებლის გაუქმებული ბილეთების ღი-
რებულება რა თქმა უნდა, არავის აუნაზღაურებია. შევიძინეთ
ახალი ბილეთები, ის ღამე მოსაცდელში გავათენეთ და მეო-
რე საღამოს გავემგზავრეთ. იქედან რომ ვბრუნდებოდით,
მოსკოვშიც იგივე დაგვემართა, მაშინ ხომ საზღვარგარეთ მგ-
ზავრობა მხოლოდ მოსკოვის გავლით იყო შესაძლებელი. სხვა-
ნაირად ვერც უცხოეთში მოხვდებოდით და ვერც სამშობლო-
ში დაბრუნდებოდით. ეს მგზავრობა ტურისტულ სააგენტოში
იყო ორგანიზებული და ყოველგვარი მომსახურება გადახდილი
გვექონდა თბილისიდან თბილისამდე. ეს იყო იტალიის, საფრან-
გეთ-მონაკოს საგზური.

როგორც უკვე აღვნიშნე, მოსკოვშიც რამდენიმე დღე ვე-
ლოდით თბილისის რეისს, ღამით სიცივეს ველარ ვუძლებდით,
თან ფულიც გველეოდა ამდენი გაუთვალისწინებელი ხარჯის
გამო და იძულებული გავხდით, მატარებელს გამოვყოლოდით.
მატარებელში არც გათბობა იყო და არც არანაირი პირობები.
ლითონს კუბეში ხელით ვერ ვეხებოდით, რადგან კანი ენებე-
ბოდა გაყინულ რკინას. ვერც ვიძინებდით, რომ არ გავყინული-
ყავით, არადა გვიანი შემოდგომა კი იყო, მაგრამ რატომ ყინავ-
და რუსეთში ასე ძალიან ასეთ დროს, არ ვიცი. იმ დროისთვის
არანაირი საქალაქთაშორისო კომუნიკაცია არ არსებობდა,
თბილისის გარეთ შეუძლებელი იყო ტელეფონით ან ფოსტით
სარგებლობა.

... სამოციან წლებში ორმოცდაათიან წლებთან შედარებით,
თანდათანობით გამოსწორდა ეკონომიკური მდგომარეობა და
ცხოვრების დონეც გაუმჯობესდა. ვინც მუშაობდა, არ შიმში-
ლობდა, სამსახური მრავლად იყო, რადგანაც ქალაქში უამრავი
ფაბრიკა-ქარხანა და კომბინატი, აგრეთვე, სხვადასხვა სახის
სამცნიერო, კულტურული დაწესებულება თუ ორგანიზაცია
იყო.

ცხოვრება ასე თუ ისე სტაბილური გახდა. რა ჩარჩოც
დაგვინესეს, იმ ჩარჩოდან არც გამოსვლის შანსი გვექონდა და

არც მცდელობა, რაც გვქონდა იმას ვჯერდებოდით. ნიკიტა ხრუშჩოვის მმართველობის დროს კი იყო პერიოდი, როცა პური ძნელად იშოვებოდა. ხალხი რიგებში აღამებდა და ათენებდა. პურიც უხარისხო იყო, კაუჩუკით ან ქატოსავით იფშენებოდა.

ოთხმოცდაათიან ავადმოსაგონარ წლებში ყველაფერი ტალღით იყიდებოდა ისე, როგორც მეორე მსოფლიო ომის დროს. პურის რიგში ღამის ორ საათზე ან სამის ნახევარზე ყინვაში გავდიოდი. ტალღის მიხედვით ვაგზლის მოედანზე მდებარე დიდ გასტრონომზე ვიყავი მიმაგრებული – სულ 600 გრამი პური მეკუთვნოდა. პური დილით უნდა მოეტანათ მაღაზიაში. ზოგი რიგს იკავებდა და დასაძინებლად მიდიოდა. დილით გამოძინებული მოდიოდა თან წინ ღამის ახალმოსულ ათ კაცს იყენებდა, მე კი, ღამენათევი, ქუჩაში გაყინულ-გათოშილი ზოგჯერ იმ ერთ პურსაც ვერ ვიღებდი, რადგან პური მალე თავდებოდა. აყალმაყალის, ჩხუბის და ლანძღვა-გინების თავი არ მქონდა და არც შემეძლო... შემდეგ ფქვილი ვიყიდე და როცა უპუროდ ვრჩებოდი, ვცდილობდი სახლში გამომეცხო. მაგრამ არც ეს იყო იოლი. შუა ქალაქში შემა სად უნდა გვეშოვა და თუ ვიშოვიდით, მეზობლები ცეცხლს ეზოში ვანთებდით, ჩაის წყალი მაინც რომ აგვედუღებინა. დენი იშვიათად მოკლე დროით მოდიოდა და ჩასაფრებული ვიყავით. ყველა კუსტარული ელექტროლუმელის შეძენაზე გადავიდა. მოუმზადებელი ვიყავით ამ გასაჭირისთვის, ნავთქურა ზოგს ნანახიც კი არ ჰქონდა და სახლში ვის ექნებოდა. მაღაზიაშიც მოგვიანებით გამოჩნდა.

ასევე, მოგვიანებით შემოიღეს დენისა და წყლის მიწოდების გრაფიკი, მაგრამ, როცა ყველა ოჯახში ერთდროულად ჩაირთვებოდა ელექტროლუმელი, სადენები ველარ უძლებდა დატვირთვას და მოძველებული ე. წ. „ფიდერები“ წამდაუნუმ ფეთქდებოდა. დენის მოსვლისას უბნებში ან კორპუსის ეზოებში უცებ ბავშვების გამაყურებელი ყიჟინა გაისმოდა. ბევრმა ვისაც შეშის შოვნა-შეძენის საშუალება ჰქონდა, უფრო კერძო ბინებში, თუნუქის კუსტარული შეშის ღუმელი დაიდგა. თუმცა

მრავალსართულიანი კორპუსის სარკმლებიდანაც „იმზირებო-
და“ ზედა ფანჯრებისკენ მიმართული თუნუქის მილები.

ქუჩაში ხშირად დაინახავდით შემით დატვირთულ ხელის
ურიკას ან ბავშვის გადაკეთებულ ეტლს, რომლებსაც ადამი-
ანები მიაგორებდნენ. ნავთის წერტთან უგრძელესი რიგი იდგა.
ურიცხვი ბალონით თუ ბიდონით. მაშინაც კი, როცა ნავთი არ
იყო იდგნენ და ელოდნენ. არადა ნავთზე თანდათან გაიზარდა
მოთხოვნილება, მაღაზიაში სხვადასხვანაირი ნავთქურის შე-
მოტანაც დაიწყეს.

წყალიც გრაფიკით გვეძლეოდა, თან რაღაც მოკლე დროით.
ვცდილობდით, მოგვემარაგებინა, რამდენსაც მოვასწრებდით.
მასივებში უფრო ცუდად იყო საქმე: ზოგჯერ გრაფიკიც ირლ-
ვეოდა, ან გვიან მოდიოდა ღამის პირველ, ორ საათზე და ისიც
მცირე ხნით.

საზოგადოებრივ ტრანსპორტში მძიმე ჰაერი იდგა ცენტრა-
ლური გათბობისა და ცხელი წყლის არარსებობის გამო. მერე
და მერე ბაზარზე გამოჩნდა გენერატორები, რომლის ენერგია
მხოლოდ ტელევიზორს და რამდენიმე ნათურას ყოფნიდა. ეს
ფუფუნებაც მარტო შეძლებულთა ხვედრი იყო.

მრავალსართულიან კორპუსებში ლიფტებს ხშირად
ძარცვავდნენ, იპარავდნენ ძრავებს, აგრეთვე სადენებს, განსა-
კუთრებით სპილენძისას და ჯართში აბარებდნენ. გაუსაძლი-
სი იყო ფეხით ბარგით თუ უბარგოთ ასვლა-ჩასვლა. გახშირ-
და დაყაჩაღება, ბინების გაქურდვა. ჩვეულებრივ ამბად იქცა
დაუთოება – ბევრი რომ არ ეძებნათ ფული და ძვირფასეუ-
ლობა – შესვლისთანავე უთოს რთავდნენ და ხალხს აწამებდ-
ნენ, ასე მოექცნენ ჩემს ასაკოვან მძახალს, ღვანლმოსილ ექიმ
მეან-გინეკოლოგს... ზოგჯერ ქუჩაშივე ხდიდნენ ტანსაცმელს,
იტაცებდნენ ხელჩანთებს, ოქროს სამკაულებს.

ავტობუსის მარშრუტებზე განაწილებული იყო ჯიბის ქურ-
დების რამდენიმეკაციანი ჯგუფები. ზოგჯერ, გვიან ღამით
მგზავრობისას, ვატმანსაც კი აშინებდნენ, ურიგდებოდნენ და
ნილშიც გაჰყავდათ თურმე. ეს მე ერთი ურიცხვი ყოფილი ვატ-

მანისაგან მოვისმინე. ჩანთიდან, ჯიბიდან აცლიდნენ ფულს, ხელჩანთებს უსერავდნენ სამართებლით. ისე იყო ხალხი დაშინებული განუკითხაობით და უსამართლობით, რომ ბევრი მხდალი თვალსაც არიდებდა, როცა ქურდები ჩავიდოდნენ, მხოლოდ მაშინ გაიკრიფებოდნენ ენად. ზოგი, გამიგია, გვიან მგზავრობისას სპეციალურად ყიდულობდა და ატარებდა ოქროსფერ და ოქროს მსგავს უბრალო ლითონის ბეჭდებს, არქონებისთვის რომ არ ეცემათ.

ვალუტის გადასახურდავებელ ჯიხურებში სპეციალური ტექნოლოგიები შეიმუშავეს, თუ როგორ უნდა მოეტყუებინათ. მე პირადად, ასი დოლარის გადახურდავებისას 50 ლარით ნაკლები მომცეს. თვალწინ კი დამითვალეს, მაგრამ მოლარე ისე ღრმად იჯდა ჯიხურში, რომ მე სარკმელიდან მხოლოდ ხელებს ვხედავდი, თან ზედა მხრიდან. დათვლისას თურმე შიგადშიგ კუპიურებს დაბლა ყრიდა, რასაც ჩემი მზერა ვერ სწვდებოდა. ცოტა ხანში უკან რომ მიფუბრუნდი და მივაკითხე. ლამის მასხრად ამიგდო – წადი და ინსპექტორთან მიჩივლეო. მივაკითხე ინსპექტორს – აბა, როგორ დაუმტკიცებ, იქნებ შენ მატყუებო. შემდეგ თვითონ მითხრეს, შენ როგორ ფიქრობ, მართო ჩვენ ვჭამთ ამით პურს, ან რატომ არ გვეშინიაო. მართლაც, იმ ტერიტორიაზე თურმე სულ ხუთი ჯიხური „მუშაობდა“ ასე ინსპექტორის წილში გაყვანით.

უკანონობის დაკანონებით თუ ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისით შეღონებულმა და გასავათებულმა ხალხმა ედუარდ შევარდნაძის ხელისუფლებაში მოსვლით დაიიმედა თავი. შევარდნაძე ცნობილი პოლიტიკოსი იყო, დიდი გავლენაც ჰქონდა, მაგრამ მდგომარეობის გამოსწორებას სასიკეთო პირი არ უჩანდა, სწორედ მაშინ მოიკიდა ფეხი ყოველგვარმა მანკიერებამ, გახშირდა არამართო მანქანების, ადამიანების გატაცებაც. ჩემ სიძეს ორჯერ მოჰარეს მანქანა და ორჯერვე გამოსასყიდით დაუბრუნეს. ე. ი. საკუთარი მანქანა ორჯერ აყიდვინეს. აი, მესამედ კი ქვემო ქართლის ტრასაზე ავტომატიანმა „ვაჟაკებმა“ მანქანიდან ჩამოსვა ორი ადამიანი, იქვე მუხლამდე

ნყალში შეიყვანეს ხელებანუელი, ჰაერში დააცალეს ავტომატის ჯერი და მერე მანქანიანად გაქუსლეს.

იმ პერიოდში ჩემი სამსახური მოსკოვს ექვემდებარებოდა. გამოცხადდა თუ არა დამოუკიდებლობა, მეორე დღესვე სამსახურში აღარ შემიშვეს და დავრჩი უმუშევარი. ხან ვქარგავდი, ხან ვხატავდი, სამკაულებსაც ვაკეთებდი და სამხატვრო სალონში ვაბარებდი. ზოგმა ნამცხვრების ცხოზა და ჩაბარება დაიწყო. მაგრამ საკმარისი მაინც არ იყო და გადავწყვიტე, ქალიშვილის გათხოვების შემდეგ, სამ ოთახიან ბინაში ერთი ოთახი გამექირავებინა ვინმე სტუდენტ გოგონაზე. მართლაც, მოვიდა კლიენტი, ცოტა გვიანი იყო, საღამო ხანი. – მე ლტოლვილი ვარ სოხუმიდან, ელიავას ბაზრობაზე ვმუშაობ და ვერ ვიცლი გვიანამდგომ, ძალიან დავინტერესდი თქვენი ბინითო. ხელში ერთი ბოთლი „ფანტა“ ეკავა. ისე უცებ მოშინაურდა, ოთახებში სირბილი დაიწყო, სურათების და ჭურჭლის ფასს და ხარისხს მეკითხებოდა, გამიკვირდა, მაგრამ ვიფიქრე, ხომ არიან ზედმეტად ცნობისმოყვარე, მეტიჩარა ქალებიც მეთქი. 34 წლის ვარო მითხრა. შემდეგ ჭიქის მოტანა მთხოვა, ისეთი დაღლილი და მშვიერი ვარ, ცოტა აზრზე მოვალო. შემეცოდა ახალგზრდა, სიცოცხლით სავსე ქალი, თან ლტოლვილი და შრომით გასავათებული. თვითონ მე შევთავაზე, – მე კი დაგასწარი და შენ გავახშმებ მეთქი. უცებ დამთანხმდა და მეც სახელდახელოდ გავუშალე სუფრა. მან ჩემთვისაც დაასხა ჭიქაში „ფანტა“. მერე რალაცის მოტანა მთხოვა და ვიდრე მოვბრუნდებოდი, ჭიქაში რალაც ჩაუშვა, როგორც შემდეგ გაირკვა, კლოფელინი იყო... მან „ფანტის“ დაღევა დამაძალა, ობოლ ძმისშვილს ვზრდიო, დღეს მისი დაბადების დღეა, მისი ხატორით მაინც მიირთვიო, რა თქმა უნდა დავლიე. მახსოვს, ხელში მისი მოწოდებული სურათები მეჭირა და ვუყურებდი. უცებ ყველა ხელიდან გამივარდა. მაშინ იგი წამოხტა და ისევ დამაჭერინა, მაგრამ ხელებიც სურათებიანად რომ ჩამომივარდა, ისლა მახსოვს, როგორ ჩამაფრინდა მხრებში და ტახტთან მიმათრია. გავითიშე. მეორე დღეს ცოტა გონს რომ მოვედი,

ნამოვბარბაცდი. მთელი სახლი დაცლილ-დარბეული დამხვდა. თურმე ქვემოთ ელოდებოდნენ ნიშანს და შემდეგ სულ საგულადაგულოდ შეფუთული გაზიდეს ყველაფერი. მხოლოდ რამდენიმე ფუთა და ტელევიზორი იდო კართან. თურმე ელექტროდენი გათიშულა შუალამით და მეორედ ველარ გაბედეს ამოსვლა. მეზობლებმა შეიძლება იმ განუკითხაობის პერიოდის გამო, დუმილი არჩიეს. წლების მერე გავიგე, თურმე ჩემს მოპირდაპირედ ლტოლვილებს ეყიდათ ბინა, მაგრამ ერთი დღეც არ უცხოვრიათ იქ, რუსეთში წასულან საცხოვრებლად. იმ ბინაში კი ნაცნობი თუ ნათესავი ლტოლვილები შეუსახლებიათ, სამი სული – დედა ორი შვილით. დედა მთელი დღე მუშაობდა სადღაც ჯიხურში, შვილები კი 30 და 34 წლის უსაქმური და-ძმა დედის ხარჯზე ცხოვრობდა, ქალიშვილი მთელი დღე 16-სართულიანი სახლის თითქმის ყველა მეზობლის მოუნატრებელი სტუმარი იყო. მე ეკონომისტი ვარ და ჯიხურში ვერ დავვდებიო. წარბებანეული ამბობდა. მე შორს მეჭირა თავი ამ უსაქმური და ჭორიკანა ქალისგან, მაგრამ უარს ვერ ვეუბნებოდი ტელეფონით სარგებლობაზე, რადგან ახლომახლო მარტო მე მქონდა. მას ხშირად უწევდა ტელეფონის გამო შემოსვლა. თურმე ეს ქალბატონი ნაციხარიც ყოფილა. როცა გადავიდნენ იმ ბინიდან, მერე მითხრა გამომძიებელმა, ჩემს... „ამშენებელ ქალზე“. – სოხუმიდანაა და ისიც ნაციხარიო. მივხვდი, ვისგან მოდიოდა ჩემი ბინის გაძარცვის იდეა. მდიდარი არ ვიყავი, მაგრამ იმ გაჭირვებაში ყველაფერი ფული ღირდა. თანაც მაშინ საბჭოთა კავშირის დროს კაპიტალისტურ ქვეყნებში, არც ისე იოლი იყო მოხვედრა. მე კი, რადგან ჩემი სამსახური, როგორც მოგახსენეთ, მოსკოვს ექვემდებარებოდა, ხშირად მიწევდა სხვადასხვა ქვეყანაში მოგზაურობა. ვცდილობდი, რაღაც საინტერესო ჩამომეტანა ოჯახისთვის (მაშინ დოლარი 62 კაპიკი ღირდა) ჩემს ლტოლვილ მეზობელს კი, როგორც ჩანს, ჩემთან ყველაფერი აღრიცხული ჰქონდა. ერთადერთი, რასაც ვერ მიაგნეს, ოქროული იყო. ბურღულეულის ქილები, რაც ხელში მოხვდათ სულ იატაკზე იყო მოპირქევავე-

ბული და მაინც ვერ იპოვეს. ამიტომ გაიმეორეს, ამჯერადაც ჩემი სახლში არ ყოფნის დროს და არამარტო ჩემი, სართულზე კიდევ ხუთი მოსახლის არყოფნისას. ამჯერად კაცი მოქმედებდა, მაგრამ მოულოდნელად გვერდითი მეზობელი დაბრუნდა და კარის ხმაზე შეშინებული ისე გაიქცა ვერაფრის წაღება მოასწრო, ლიფტსაც აღარ დაელოდა თურმე და მეთოთხმეტე სართულიდან თავპირის მტვრევით დაეშვა კიბეებზე. სახლი კი სულ ყირაზე დამხვდა. მესამედ, ქალაქში არ ვიყავი მთელი ორი თვე, მაშინაც გატეხილი დამხვდა კარი, თან წინა ღამით, რადგან გვიან გაიგეს ჩემი ქალაქში არ ყოფნა. ბოლომდე ვერ მოასწრეს გაღება. ის ერთი საკეტი სულ „ზუბილით“ იყო გამომტვრეული. გასაძარცვად მეორე დღისთვის გამზადებული, რა იცოდნენ, ორი თვის შემდეგ ზუსტად მათ დაგეგმილ დროს თუ ჩამოვიდოდი. გამოძიებას დიდად არ შეუწუხებია თავი. მერე გავიგე, კიდევ ერთი ოჯახი გაუძარცვავთ ასევე მოწამვლით და შემდეგ რუსეთში გაქცეულან.

ეს ის დრო იყო, როცა ბაზარში უსასწოროდ ვერ დავდიოდით. გადამყიდველები (გლეხი აღარ დადიოდა ბაზარში) ერთ კილოგრამზე ღამის ნახევარს იტყუებოდნენ. გაუბედავდი რამეს და ბოლო ხმაზე გამოგლანძღავდნენ; თუ არ გაეცლებოდი და ენასაც შეუბრუნებდი, ალბათ ხელითაც შეგეხებოდნენ.

ნამდვილი ლტოლვილები მართლა ძალიან იყვნენ გაღიზიანებულ-გამწარებული, მაგრამ ნახევარზე მეტი ალბათ ლტოლვილობას იბრალებდა. სოხუმში გადაამონმებდნენ თუ რა... მერე კი ყველა კუთხიდან დაიძრა თბილისისკენ ხალხი და ამ ყიდვა-გაყიდვით დასაქმდა ბაზრებზე და არამარტო ბაზრებზე, ქუჩის ყველა მონაკვეთზე რაღაცას ყიდდნენ. ზოგიერთს პირდაპირ მიწაზე ჰქონდა გაშლილი გასაყიდი პროდუქტები.

ამ პერიოდში მოსახლეობის გარკვეულ ნაწილს მიცვალებულის ნორმალურად გაპატიოსნების საშუალებაც არ ჰქონდა. ერთ მეზობელს იატაკის გამონაცვალის ფიცრებით შეუკრეს ჩასასვენებელი კუბო. როგორც ამბობდნენ, ზოგს, ძალზედ შეჭირვებულს ცელოფნით შეხვეულს დიდ პარკებში ასაფლა-

ვებდნენო...

გახშირდა სამშობიაროებიდან ჩვილ ბავშვთა საავადმყოფოდან გაყიდვა. მშობიარეს ატყუებდნენ, რომ დაილუპა ახალშობილი, ბავშვს კი ყიდდნენ. თუ პატრონი მიცვალებულს მოიკითხავდა, უკვე დავმარხეთო, ეუბნებოდნენ. თუ ჩაეძიებოდა, მაცივარში სათადარიგოდ გაყინულ სხვა გვამს აძლევდნენ დახურული ყუთით.

ამ „ბიზნესმა“ დაახლოებით ოთხმოციანი წლებიდან და ალბათ ცოტა ადრეც ისე მოიკიდა ფეხი, რომ უკვე მასობრივად სჩადიოდნენ ამ საშინელებას.

ბოლო დროს საავადმყოფოები ნახევრად ცარიელი იყო, რადგან უფულოდ ავადმყოფს აღარსად ღებულობდნენ. დაინყეს საავადმყოფოს შენობის გაყიდვა. დარჩენილ პალატებში სრული ანტისანტარია სუფევდა, ჭერიდან და კედლებიდან ბათქაში ცვიოდა. ზამთარში თავად ავადმყოფს უნდა ეზრუნა გათბობაზე. რაიონებიდან ჩამოსულები, კიდეც უფრო ცუდ დღეში იყვნენ, კუსტარულ ღუმელებს, ე. წ. „პლიტებს“ ყიდულობდნენ გასათბობად, ნამლები, ბამბა, შესახვევი თავად ავადმყოფს უნდა მიეტანა. ყველაზე საშინელება ის იყო, რომ ზოგჯერ ექთანი ძვირადღირებული ნამლის ნაცვლად იაფფასიან აბს სთავაზობდა ავადმყოფს. ან ძნელად ნაშოვნ ძვირიან ნამლის მაგიერ, ნემსით გამოხდილ წყალს უშხაპუნებდა. ასეთმა გაუგონარმა სიყალბემ გამოიწვია ის, რომ ექთანი იძულებული გახადეს ავადმყოფის თვალწინ მისივე თანხით ნაყიდი ნამლით შეეცხო შპრიცი. საბედნიეროდ ასეთი მდგომარეობა დიდხანს არ გაგრძელებულა.

გააუქმეს ყველა ლაბორატორია, სადაც შემოტანილი თუ აქაური პროდუქტი მონმდებოდა და საერთოდ, ყოველგვარი კონტროლი და პასუხისმგებლობა მოიშალა. ხალხი დაუცველი დარჩა, თანაც ყოველმხრივ, მარტო ნამლების ფასის კატასტროფულად ასე ზრდამ წელში განყვიტა ხალხი.

უკონტროლობისა და უპასუხისმგებლობის კიდეც ერთ შემთხვევა მინდა გავიხსენო. ოთხმოცდაათიან წლებში საგ-

ზურით წყალტუბოს სანტორიუმს ვენზე დასასვენებლად როდონის აბაზანის მისაღებად. ეს ის დრო იყო, როცა რუსეთის მოსახლეობის დიდი ნაწილი ამ კურორტით, ჯერ კიდევ სარგებლობდა. მაშინ ულამაზესი იყო წყალტუბო. თითქმის ქუთაისზე გადაბმულს საერთო ტრანსპორტი ემსახურებოდა. ტროლეიბუსი ისე მოძრაობდა წყალტუბოდან ქუთაისში და პირიქითაც, როგორც ერთი ქალაქის ორ სხვადასხვა უბანში. რუს დამსვენებლებში ქალბატონები სჭარბობდნენ. ისინი მთელი დღე ეცნობოდნენ მათთვის უცხო მხარეს, სალამოს კი ერთობოდნენ. ქალაქის დიდი საცეკვაო მოედანი ყოველთვის გადავსებული იყო რუსი ქალბატონებით და მათი ჩვენებური კავალრებით. საკურორტო მოკლევადიანი რომანებიც ხშირი იყო.

მე ჩემი რეჟიმი მქონდა შედგენილი. ერთსულიან ნომერში მარტო ვცხოვრობდი და საუზმის შემდეგ ქალაქში არცთუ ურიგო ბიბლიოთეკაში ჟურნალ-გაზეთების გარდა ჩემთვის საინტერესო წიგნებიც აღმოვაჩინე. ეს ჩემი ყოველდღიური რეჟიმი იყო. თურმე ისე კარგად ჰქონდა შესწავლილი იქ მომსახურე პერსონალს, რომ ერთ მშვენიერ დღეს, ბილიოთეკიდან ჩვეულებრივზე ადრე დაებრუნდი, კარი ვერ გავაღე. დიდი წვალების შემდეგ გასაღების ჭუჭრუტანაში შევიხედე და რას ვხედავ – ჩემ საწოლზე ერთმანეთს ჩახვეული, რუსი ქალბატონი და ჩვენებური ვაჟბატონი წვანან და საამოდ ფშვინავენ. ამ ყმანვილს მაგიდიდან ჩემი ხილით სავსე ვაზა აუღია და საწოლთან მიუჩოჩებია პარტნიორისთვის გასამასპინძლებლად. კარი კი შიგნიდან ჩაურაზავთ.

ჯერ თავზარი დამეცა, მერე ვიფიქრე ალბათ ოთახი შემეშალა-მეთქი და გვერდითი ოთახებიც შევამოწმე, როცა მივხვდი, რაშიც იყო საქმე, ყვირილს და აყალმაყალს მოვერიდე და დირექტორის კაბინეტს მივაშურე. კაბინეტში დირექტორი ორიოდ თანამშრომელთან საამურად მასლაათობდა. აღარ მოვრიდეებივარ, რადგან თვითონაც არ ჩათვალეს საჭიროდ კაბინეტის დატოვება და აღშფოთებულმა ვუთხარი, რაც ხდე-

ბოდა. ყველას სიცილი აუვარდა, მე კი გაოცებული ვუყურებდი თითოეულ მათგანს, უცებ ვერ მივხვდი, რა ხდებოდა, მეგონა ჩემზე მეტად აღშფოთდებოდნენ ან გაიკვირვებდნენ მაინც, მაგრამ მაშინვე მივხვდი, რომ ეს მათთვის ახალი ამბავი არ იყო: შეიძლება თავადაც მიაღწევს ჩემი ოთახი და ლოგინი სანებივროდ იმ კაცს ან მიაქირავეს. გაოგნებულს რომ შემხედეს, ჩემი დამშვიდება დაიწყეს – ქალბატონო, ნუ ღელავთ ახლავე გამოგიცვლით თეთრეულსო, ორჯერ თუ სამჯერ გამიმეორეს, თითქოს დიდი პატივი იყო მათი მხრიდან. მიხვდი იმასაც, რომ მათთან მორალზე ლაპარაკი სავსებით ზედმეტი იყო...

იმ დროის გაჭირვებამ სამზარეულოებშიც შემოიხედა და კულინარიაში ბევრი ახალი რეცეპტი შეიქმნა. უხორცო კატლეტები – კარტოფილის და წინიბურისგან მზადდებოდა, ზოგიერთი შავი პურიტაც აკეთებდა. ტოლმას მხოლოდ ბრინჯითა და მწვანილებით მიირთმევდნენ. თუ კვერცხიც არ ჰქონდათ, წყალში დასველებულ პურის ნაჭრებს მარილ მოყრილს ზეთიან ტაფაზეც ბრანავდნენ. იყო აგრეთვე უკვერცხო ნამცხვრები, უკარაქოდ, ზეთზე გამზადებული. „უყველაფრო“ კანფეტები, ზოგ უყველაფრო ნამცხვარს „სიგუას ნამცხვარს“ ეძახდნენ და სხვა „უყველაფრო“ რეცეპტიც ბევრი იყო.

უცხოეთიდან დახმარების მიზნით აგრეთვე შემოჰქონდათ (სიღარიბის ზღვარზე მყოფთათვის) ჰუმანიტარული პაკეტები, რომელშიც შედიოდა: ზეთი საშინელი სუნით, ე. წ. „კატლეტის“ ფხვნილი გენმოდირებული სოიოსგან დამზადებული, რძის ფხვნილი, სიმინდის ფქვილი, – ნებოვნება საერთოდ რომ არ ჰქონდა სილასავით იყო, ასეთივე ლობიო და რომელიღაც წვრილი პარკოსანი მცენარის მარცვალი პარკებში. ჰუმანიტარული პაკეტები უფასოდ იყო დასარიგებელი აღრიცხვაზე მყოფთათვის, მაგრამ არანაკლებ გაჭირვებულებზე ყიდდნენ. ერთი პაკეტი ჯერ 20 ლარი ღირდა, შემდეგ 25.

მოსახლების დიდ ნაწილს და მათ შორის არამდიდრესაც კი თითქმის ყველას ჰქონდა რაღაც განსაზღვრული თანხა შემნახველ სალაროებში, ასევე ანაბრები, მათ შორის მოხუცე-

ბულებსაც – სამკვდრო, „დასამარხ ფულს“ რომ ეძახდნენ. მაგრამ ერთ მშვენიერ დღეს, ყველას უარი ეთქვა დანაზოგზე. ზოგს სახლის გაყიდვის თანხა ახლის ყიდვამდე მოკლე ვადით რომ ჰქონდა შეტანილი, ქუჩაში დარჩა. ასე უცებ ააღებინეს ხელი საკუთარ ფულზე. ის, ვისაც ძალიან ცოტა ჰქონდა, იყოჩაღა და არც დაიზარა, საღაროებთან ღამეს ათენებდა რიგში. ღამე ცეცხლს ანთებდნენ რომ არ გაყინულიყვნენ და 500 მანეთამდე მაინც გამოეტანათ. და ეს ღამენათევები ექვს საათამდე ელოდნენ, რომ კომუნალური ქირების შენატანით რაღაც თანხა დაგროვებულიყო და ნაწილი მაინც მიეღოთ. მეც ბევრი ღამე ვათენე და რაღაც თანხა გამოვიტანე.

საბჭოთა კავშირის დაშლამდეც, არამარტო საქართველოში, რუსეთშიც დიდი ქაოსი იყო. ბრეჟნევის მმართველობის დროიდან გაბატონებული იყო კორუფცია, ეს ჩვენთან უფრო იგრძნობოდა. ყველა ცდილობდა, ხელფასის გარდა „სახალტურე“ შემოსავალი ჰქონოდა, ფაბრიკა-ქარხნებიდან იქ შექმნილი ნაწარმის გარდა, სულ სახლში ეზიდებოდნენ, რაზეც ხელი მიუწვდებოდათ ყველაფერს. ეს ჩვეულებრივ ამბად მიაჩნდათ.. გაიგონებდით კიდეც: „ნეტავ ხელფასით ვილა ცხოვრობს დღესო“.

ქალაქზე საუბრისასაც აღვნიშნე, რომ ქალაქის ქუჩებში ყოველ ნაბიჯზე ერთმანეთის მიჯრით მომრავლდა აფთიაქები ან სააფთიაქო ჯიხურები. ჯიხურებში მუშაობდნენ არასპეციალისტები, მათ მედიცინასთან არანაირი შეხება არ ჰქონდათ, არც რეცეპტი არსებობდა განსაკუთრებულ მედიკამენტებზე, არამედ ისინი მარტო ფულის კეთებაზე იყვნენ გადასული. ასევე, მომრავლდა სხვადასხვა დასახელების ბანკებიც.

ქუჩები გაივსო მათხოვრებით. ადამიანებს აღარანაირი საარსებო წყარო აღარ გააჩნდათ. პენსია პირველად თუ არ ვცდები სამი კუპონი იყო, მერე შვიდი, შემდეგ თოთხმეტი... ასობით დაწესებულების დახურვის გამო უმუშევართა რიცხვი კატასტროფულად გაიზარდა. ადრე ხშირად გაიგონებდით ასეთ გამოთქმას: „მე არავის მოსამსახურე ვარო“, ან „შენი

მოსამსახურე კი არ ვარო“. შემოსავლის წყაროდ სხვის მსახურებას თაკილობდნენ, თითქოს ღირსება ელახებოდათ. ასე ფიქრობდა საზოგადოების ერთი ნაწილი.

შრომისუნარიანი ადამიანები თუნდაც ნაკლები შეძლების მქონენი, არქონებაზე წუნუნს ერიდებოდნენ. ვინ იფიქრებდა, რომ ეს შრომისმოყვარე და ამაყი ქართველები მთელ მსოფლიოში მოსამსახურეებად დასაქმდებოდნენ. ისინი ზოგადად ვაჭრობასაც თაკილობდნენ, მართალია მუშაობდნენ სავაჭრო დაწესებულებებში, მაგრამ ეს დარგი არასოდეს ხიბლავდათ. ჩვენს არაქართველ თანამოქალაქეებს ვაჭრობა და ხელოსნობა უფრო კარგად გამოსდიოდათ, ვიდრე ქართველებს და დასაქმებულიც იყვნენ ამ დარგში.

ქურთები და იეზიდები ლამის ქალაქის კოლორიტებად იქცნენ. ძირითადად ისინი ზრუნავდნენ ქალაქის სისუფთავეზე. მხოლოდ მერე და მერე გამოერივნენ ქართველები. ასევე, თავის საქმით გამოირჩეოდნენ ჩვენი აისორები, ბერძნები, აზერბაიჯანელები ხომ ძირითადად სასოფლო მეურნეობას მისდევდნენ, უწინ მილიციაში კი, ძირითადად ოსები მუშაობდნენ.

თბილისის თბილისური სახე და იერი, თბილისური ჩვეულებები ოთხმოცდაათიან წლებამდეც ნელ-ნელა ქრებოდა, ოთხმოცდაათიან წლებიდან კი განსაკუთრებით გაცივდა. სამეზობლოში და კორპუსში ხალხი ერთმანეთს ვეღარ სცნობდა. მკვიდრი მოსახლეობა გარბოდა არამარტო სოფლებიდან, არამედ თბილისიდანაც. ზოგიერთი თავის გადასარჩენად, ზოგი ვალების გამო, ზოგი თავის ნიჭისა და საქმიანობის სარეალიზაციოდ. მათ ბინებში კი ახალი ადამიანები, ძირითადად სოფლიდან და რაიონიდან ჩამოსულნი სახლდებოდნენ. მათი ოჯახის წევრები საზღვარგარეთ ნაშრომ-ნაშოვნ ფულს თბილისში ბინისთვის საგულდაგულოდ აგროვებდნენ. ზოგიერთი კი იძულებული გახდა უბანი შეეცვალა და პრესტიჟულიდან გარეუბანში დასახლებულიყო, თუმც პირიქითაც ხდებოდა. მაგრამ ახალგადმოსულებთან ურთიერთობები ძველებურად, თბილისურად ჯერ-ჯერობით ვერ მყარდებოდა. ვინ იცის, ეგებ ეს

დროისა და ცხოვრების გამოცდაა?!

იქნებ სამი ათეული წლის მანძილზე, ქვეყნის მართვის არასწორმა გეზმა და პოლიტიკამ, დაქვეითებული, დაკნინებული ცხოვრების დონემ წარმოშვა პოლიტიკური აზროვნების, პროფესიონალიზმის, მოქალაქეობრივი ადამიანური შეგნების დეფიციტი.

დასასრულს, მე პატიებას ვთხოვ ჩვენს ქვეყანაში ჯერ კიდევ შემორჩენილ პატიოსან ადამიანებს: ექიმებს, პედაგოგებს, ბიზნესმენებს, მთავრობის მოხელეებს და ამა თუ იმ სფეროში მომუშავე პერსონალს, რომელთაც არ უკადრია მსგავსი უსინდისობა. ეს მათ არანაირად არ ეხებათ, პირიქით მათნაირებზელა დგას ეს ქვეყანა.

